

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

SOSYAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE DİNİ HAYAT: GEREDİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA ZEHRA ERDOĞMUŞ

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

SOSYAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE DİNİ HAYAT: GEREDİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA ZEHRA ERDOĞMUŞ

Danışman: PROF.DR.HALİL AYDINALP

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN SOSYOLOJİSİ Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi FATMA ZEHRA ERDOĞMUŞ'un SOSYAL DEĞİŞİM
SÜRECİNDE DİNİ HAYAT:GEREDE ÖRNEĞİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim
Kurulunun 27.06.2019 tarih ve 2019-19/15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Oybirliği
H.

Tez Savunma Tarihi 18/07/2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. HALİL AYDINALP	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ZEKİ ARSLANTÜRK	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi FATMA ODABAŞI	

Adı ve Soyadı : Fatma Zehra Erdoğan
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Sosyolojisi
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Halil Aydınalp
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans- Temmuz 2019
Anahtar Kelimeler : Değişim, Sosyal Değişim, Din, Dini Hayat

ÖZET

SOSYAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE DİNİ HAYAT: GEREDİ ÖRNEĞİ

Araştırmamız din ve sosyal değişim etkileşiminin incelendiği bir din sosyolojisi çalışmasıdır. Bu etkileşimi incelemek amacıyla Gerede ilçesindeki toplumun inanç, ibadet ve sosyal hayata yönelik tutumları tasvir edilmiş; bu tutumların temel sosyolojik değişkenlere göre nasıl farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal değişimin etkilerinin daha nesnel verilerle ortaya konulması amacıyla araştırma sahasında 15 yıl önce yapılmış olan dini hayat çalışmasının bulgularından faydalanılmış, araştırmamızın bulguları 15 yıl önceki bulgularla karşılaştırılarak değişimin açısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız 3 ana bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde sosyal değişim kavramı, sosyal değişim kuramları, sosyal değişim ve din ilişkisi ile araştırma bölgesinin genel özelliklerinden bahsedilerek araştırmanın teorik çerçevesi çizilmiş, daha sonra uygulamaya geçilmiştir. Uygulama bölümünde bölge halkının inanç, ibadet ve sosyal hayata yönelik tutumları frekans tablolarıyla verilmiş ve 15 yıl önceki bulgularla kıyaslar yapılarak hangi noktalarda değişimler yaşandığı ortaya konulmuştur. Temel sosyolojik değişkenlere göre dini hayata yönelik tutumlardaki farklılıkların ölçülmesi amacıyla bir tutum ölçeği geliştirilmiş ve bu değişkenlere göre farklılıklar olup olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak temel hipotezimizi destekler nitelikte Türkiye’de yaşanan sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, Gerede’de de 15 yıl içinde özellikle yeni iletişim teknolojileri ve hızla yaygınlaşan apartmanlaşma ile bir akılcılaşma ve

özerkleşme sürecinin göze çarptığı ancak yine de bölgede, yaşam biçimini belirlemede çoğunlukla geleneksel ve dini değerlerin hâkim olduğu, geleneksel dini değerlerdeki değişimin başlı başına bir sosyal farklılaşma yaratacak düzey ve derinlikte olmadığı tespit edilmiştir.

Name and Surname : Fatma Zehra Erdoğan
Field : Philosophy and Religion Sciences
Programme : Sociology of Religion
Supervisor : Professor Halil Aydınalp
Degree Awarded and Date : Master- July 2019
Keywords : Change, Social Change, Religion, Religious Life

ABSTRACT

RELIGIOUS LIFE IN THE PROCESS OF SOCIAL CHANGE: GEREDE CASE

This research is a sociology of religion in which the interaction of religion and social change is examined. In order to examine this interaction, the attitudes of the community in Gerede district towards belief worship and social life are depicted and how these attitudes differ according to the main sociological variables were determined. In addition, in order to reveal the effects of social change with more objective data, the findings of the study of religious life, which was conducted 15 years ago, were used.

This research consists of 3 main sections. In the first two chapters, the theoretical framework of the research was drawn by mentioning the concept of social change, the theories of social change, the relationship between social change and religion and the general characteristics of the research region and then the implementation is started. In the application section, the attitudes of the people of the region towards belief, worship and social life are given in frequency tables and comparisons are made with the findings of 15 years ago and the points in which changes are experienced are revealed. An attitude scale was developed in order to measure the differences in attitudes towards religious life according to the basic sociological variables and it was determined whether there were differences according to these variables.

As a result, the basic hypothesis to support our nature experienced in Turkey; although at Gerede in the 15 years social, parallel to the economic and technological developments, especially with the new communication Technologies and rapidly

spreading apartment blocks on a rationalization and the striking of the autonomy process still in the area, in determining the lifestyle it is determined that traditional and religious values predominate, and that the change in traditional religious values is not at the level and depth to create a social differentiation in itself.

ÖNSÖZ

Din sosyolojisinde toplumun sosyal ve dini problemlerinin tespit edilmesinde saha araştırmalarının büyük önemi olduğu bilinmektedir. Türkiye genelinde meydana gelen ekonomik, teknolojik ve siyasi değişimlerden az ya da çok tüm bölgeler etkilenmiştir. Toplumun bir kurumunda meydana gelen değişimlerin diğer kurumlarında da değişimlere sebep olacağından meydana gelen bir değişim dini hayatta da bir takım değişimleri tetiklemiştir. Çalışmamızda bir yandan bölgedeki dini hayat tasvir edilirken diğer yandan da ne yönde değişim yaşandığı incelenmektedir. Bu değişimler incelenirken aynı bölgede danışman hocamın 15 yıl önce yapmış olduğu saha çalışması sıfır noktası kabul edilerek değişimler daha nesnel verilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan dini hayat çalışmalarının belirli aralıklarla tekrarlanması değişimlerin daha net bir biçimde gözlenmesine olanak sağlamaktadır. Yaptığımız araştırmanın ortaya çıkış sebebi de bu ihtiyaca dayanmaktadır.

Öncelikle gerek lisans, gerek yüksek lisans döneminde bilgisi ve tecrübesiyle daima yolumu aydınlatan danışman hocam Prof. Dr. Halil Aydınalp'e sonsuz teşekkür ederim. Tez yazma yeterliliğine gelmemde büyük katkısı olan bölüm hocalarım Prof. Dr. Zeki Arslantürk'e, Prof. Dr. Yümni Sezen'e, Prof. Dr. Ali Coşkun'a, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Odabaşı ve Dr. Öğr. Üyesi H.Şule Albayrak'a teşekkür ederim. Anketlerin uygulanmasında yardımlarını esirgemeyen Bekir Uzun ve Ferit Bilge beyefendiye, babaanne ve dedeme ayrıca teşekkür ederim. Ve son olarak eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini daima hissettiğim, her zorlukta sabır ve fedakarlıkla yanımda olan sevgili annem, babam ve kardeşlerime sonsuz teşekkürler.

31.07.2019

Fatma Zehra ERDOĞMUŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları.....	3
4. Araştırmanın Hipotezleri.....	3
5. Araştırmanın Yöntemi	4
5.1. Araştırmanın Modeli.....	4
5.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi.....	5
5.3. Bilgi Toplama Formunun Hazırlanması ve Uygulanması	5
5.4. Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenirliği	6
5.5. Verilerin Analizi	8
1.BÖLÜM: SOSYAL DEĞİŞİM.....	9
1. Sosyal Değişim.....	9
2. Sosyal Değişim Kuramları	14
2.1. Büyük Boy Kuramlar.....	14
2.2. Orta Boy Kuramlar	24
2.3. Küçük Boy Kuramlar.....	33
3. Sosyal Değişim Faktörleri.....	37
3.1. Coğrafi Faktörler	37
3.2. Nüfus ve Göç Faktörü.....	38
3.3. Kültür ve İdeoloji Faktörü	40
3.4. Bilim ve Teknoloji Faktörü	42
4. Sosyal Değişim ve Din.....	43

4.1. Sosyal Değişimi Engelleyici Bir Faktör Olarak Din	43
4.2. Sosyal Değişim Faktörü Olarak Din.....	47
4.3. Sosyal Değişimin Din Üzerindeki Etkileri	49
5. Türkiye’de Dindarlığın Değişimine Giriş	51
2.BÖLÜM: GEREDE İLÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	61
1. Fiziki ve Coğrafi Durumu	61
2. Tarihi	62
3. İlçe Nüfusu	64
4.Ekonomik Yapı	68
4.1.Tarım ve Hayvancılık	69
4.2.Ormancılık	72
4.3.Sanayi	73
4.4.Turizm	78
5. Eğitim.....	80
6.Din Hizmetleri	81
3.BÖLÜM: UYGULAMA.....	83
1.Olgusal Durum.....	83
1.1. Cinsiyet.....	83
1.2.Yaş	83
1.3. Eğitim.....	84
1.4. Meslek.....	84
1.5. Ekonomi	85
1.6. Sosyal Çevre	86
1.7. Gerede ile İlişki Durumu	86
1.8. Medeni Durum	87
1.9. Nikâh Şekli.....	87

1.10. Evlenme Şekli	88
1.11. Düğün Şekli	88
1.12. Eş ile Yakınlık Durumu	89
1.13. Hane Büyüklüğü	90
1.14. Din Eğitimi Alma Durumu	90
1.15. Dindarlık Durumu	91
1.16. Din Görüşü	92
1.17. Düşünce Bakımından Baskın Seçenek	93
2.Dini Hayatın Tasviri	94
2.1. İnanç Boyutu	94
2.2.İbadet Boyutu	101
2.3.Sosyal Hayat	113
3.Temel Sosyal Değişkenlere Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar	137
3.1. Cinsiyete Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar	137
3.2.Yaş'a Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar	138
3.3. Medeni Duruma Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar	141
3.4. Eğitim Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar	143
3.5. Ekonomik Duruma Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar	145
3.6. Mesleğe Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar	148
3.7. Gerede İle İlişki Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar ..	151
3.8. Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar	153
3.9. Baskın Siyasi Düşünceye Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar	155
SONUÇ	159
EKLER	169
KAYNAKÇA.....	176

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Dini Hayata Yönelik Tutum Ölçeği	7
Tablo 2 : Nüfusun Şehir-Köy Dağılımı	65
Tablo 3 : Nüfusun 2000 ve 2016 Verileri Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	66
Tablo 4: Cinsiyete Göre Okuryazarlık Durumu	67
Tablo 5: Cinsiyete Göre Eğitim Durumu	67
Tablo 6: Cinsiyete Göre Medeni Durum	68
Tablo 7: Cinsiyet	83
Tablo 8: Yaş	83
Tablo 9: Eğitim	84
Tablo 10: Meslek	84
Tablo 11: Ekonomik Durum	85
Tablo 12: Sosyal Çevre	86
Tablo 13: Gerede ile İlişki Durumu	86
Tablo 14: Medeni Durum	87
Tablo 15: Nikâh Şekli	87
Tablo 16: Evlenme Şekli	88
Tablo 17: Düğün Şekli	88
Tablo 18: Eş ile Yakınlık Durumu	89
Tablo 19: Hane Büyüklüğü	90
Tablo 20: Din Eğitimi Alma Durumu	90
Tablo 21: Dindarlık Durumu	91
Tablo 22: Din Görüşü	92
Tablo 23: Düşünce Bakımından Baskın Seçenek	93
Tablo 24: Allah İnancı	94
Tablo 25: Melek İnancı	95
Tablo 26: Kuran-ı Kerim İnancı	96
Tablo 27: Peygamber İnancı	97
Tablo 28: Kıyamet ve Ölüm Sonrası İnancı	97
Tablo 29: Kader İnancı	98
Tablo 30: Muska ve Büyü	99

Tablo 31: Türbelerde Yapılan Dua ve İstekler	100
Tablo 32: Fal Burçlar Nazar Büyü vb. İnançlar	100
Tablo 33: Kur'an Okuma Sıklığı	101
Tablo 34: Beş Vakit Namaz Kılma Sıklığı	102
Tablo 35: Cuma Namazı Kılma Sıklığı	103
Tablo 36: Ramazan Orucu Tutma Sıklığı	104
Tablo 37: Hacca Gitme ile İlgili Tutumlar	106
Tablo 38: Zekât Verme Durumu	106
Tablo 39: Kurban Kesme Durumu	107
Tablo 40: Teravih Namazı Kılma Durumu	109
Tablo 41: Bayram Namazı Kılma Durumu	110
Tablo 42: Mübarek Gün ve Gecelerde İbadet Etme Sıklığı	111
Tablo 43: Dua Etme Sıklığı	112
Tablo 44: Dinle Doğrudan İlgili Olmayan Konularda Din Adamına Danışma Durumu	113
Tablo 45: Davranışların Dine Uygun Olup Olmadığına Dikkat Etme Durumu	114
Tablo 46: .Banka Kredisi Kullanma Durumu	115
Tablo 47: Dindarlık- Ticari Hayatta Güvenilirlik	116
Tablo 48: Dindarlık-Oy Verme	117
Tablo 49: Diyanet'in Verdiği Fetvalara Güven Durumu	118
Tablo 50: Diyanet Görevlilerinin Din Hizmetlerindeki Başarı Durumu	119
Tablo 51: Dinî Grupların Dini Yaşamada Rolü	119
Tablo 52: Alkol Kullanma Durumu	120
Tablo 53: Meslek Dallarında Kadın-Erkek Eşitliği	121
Tablo 54: Miras Paylaşımında Kadın-Erkek Eşitliği	122
Tablo 55: Dini Görevlerde Aile Fertlerinin Uyarılması	124
Tablo 56: Dinde Zorlama Olmaması	125
Tablo 57: Ahiretten Ziyade Dünya İşlerine Dalma Durumu	125
Tablo 58: Dini Emirlerde Reform	126
Tablo 59: Laiklik	127
Tablo 60: Alınan Kararlarda Din/Sosyal Çevre Etkisi	129

Tablo 61:Namazı Kazaya Bırakma Durumu	130
Tablo 62: Ahirette Kurtuluş İçin Kalp Temizliği	131
Tablo 63: Modaya Uygun Giyinme-Medeniyet	132
Tablo 64: Seküler Günlerin Kutlanmasına Bakış	133
Tablo 65: Din-Medya	134
Tablo 66: Kız-Erkek Bir Arada Vakit Geçirme.....	135
Tablo 67: Paranın En Önemli Değer Haline Gelmesi	136
Tablo 68: Cinsiyete Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların T-Testi Sonuçları	137
Tablo 69: Yaşa Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları.....	139
Tablo 70: Medeni Duruma Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları	141
Tablo 71: Eğitim Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları	143
Tablo 72: Ekonomik Duruma Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları	146
Tablo 73: Mesleğe Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları.....	148
Tablo 74: Gerede ile İlişki Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları	151
Tablo 75: Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları	153
Tablo 76: Baskın Siyasi Düşünceye Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları	156

KISALTMALAR

ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	Bakınız
ÇÜİF	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Drl.	Derleyen
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
EÜİF	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
GERKAV	Gerede Kültür Kalkınma ve Dayanışma Vakfı
Hız.	Hazreti
Hızl	Hazırlayan
İSAV	İslami İlimler Araştırma Vakfı
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
Yy.	yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

İnsanlık tarihi boyunca toplumları etkileyen ve şekillendiren en önemli sosyal kurumların başında din kurumunun geldiği bilinmektedir. Din insanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olagelmiş ve yaşanan sosyal değişim süreçlerini de etkileyen en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Kimi zaman din sosyal değişimi engelleyici bir faktör olurken, kimi zaman bizzat sosyal değişimin arkasındaki itici güç olmuş, kimi zaman ise sosyal değişimden etkilenecek kendisi bir değişim sürecine tabi olmuştur. İçinde bulunduğumuz toplumu anlayabilmek ve sorunlarını çözebilmek için sosyal hareket ve değişimlerin gerek teorik gerekse deneysel olarak sosyolojik bir biçimde incelenmesi gerektiği açıktır. Bu bağlamda araştırmada Gerede ilçesi örneği üzerinden din ve sosyal değişim ilişkisi ele alınacaktır.

Araştırmada din ve sosyal değişim ilişkisi ele alınırken bir yandan pek çok farklı değişkene göre dini hayattaki farklılaşmalar incelenecek, diğer yandan uygulama alanında Aydınalp'in 15 yıl önce yapmış olduğu yüksek lisans tezi¹ bir nevi sıfır noktası kabul edilerek, 15 yıllık süreçte ne gibi değişimlerin gerçekleştiği gözlem altına alınmaya çalışılacaktır. Aynı bölgede daha önce dini hayatla ilgili bir saha araştırmasının yapılması araştırmada daha net karşılaştırmalar yapmaya imkân sağlayacaktır.

Araştırmanın teorik bölümünde sosyal değişim kavramı, sosyal değişim kuramları, sosyal değişim faktörleri, sosyal değişim ve din ilişkisi, Osmanlıdan günümüze kabaca da olsa gerçekleşen başlıca sosyal değişimler ve araştırma sahasının sosyal yapısı konu edilecektir. Bu bilgiler ışığında uygulama bölümünde bölge insanının dini tutumları inanç, ibadet ve sosyal hayat bakımından çeşitli değişkenlere göre incelenecek ve 15 yıl önceki sonuçlar ile karşılaştırmalar yapılarak sosyal değişimin bu süreçte ne derece etkili olduğu bilgisine ulaşılmaya çalışılacaktır. Aydınalp'in çalışması, dini hayatı sosyal farklılaşma açısından ele aldığı için, daha düzenli karşılaştırmalar yapabilmek adına, biz de bu araştırmada din ve değişim konusunu, sosyal değişim

¹ Halil Aydınalp, **Gerede'de Dini Hayat-Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, İstanbul: Gerede Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

sürecinde meydana gelen farklılaşmaların boyut ve yoğunluğu açısından ele almaya çalışacağız. Özellikle dini hayat çalışmalarında boylamsal araştırmalara olan ihtiyacın sıkça dile getirilmesi noktasında araştırmamızın bir nebze de olsa bu açığı gidermeye yardımcı olması ümit edilmektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüz modern toplumlarında sosyal değişimin etkili olmadığı her hangi bir alandan bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Az ya da çok, olumlu ya da olumsuz sosyal değişim her toplumda etkisini hissettirmektedir. Türk toplumunun da bir yandan kendi geleneksel özünü korumaya çalışırken diğer yandan hem kendi içinde hem de küreselleşme neticesinde meydana gelen değişimleri tecrübe ettiği söylenebilir. Özellikle kitle iletişim ve haberleşme araçlarının yaygınlaşması, internetin en ücra köylerde dahi kullanılmaya başlanması ve bu sayede yeni gelişmelerden toplumun her kesiminin saniyeler içinde haberdar olabilmesi, yaşanan değişimlerin de etki alanını genişletmektedir. Değişim hızının artması, popüler olanın baskın hale gelmesi, zihniyet ve tutum değişikliklerini de tetiklemektedir. Hızlı değişim süreci sosyal farklılaşma sürecinin de artırmakta; geleneksel davranış kodları yeniden üretilmekte ve tanımlamaktadır. Bu yönüyle toplumumuz yapısal olarak oturmamış bir geçiş toplumu özelliği gösterirken, inişli çıkışlı seyreden bu sürecin saha araştırmalarıyla analiz edilmesi önem arz etmektedir.

Bu anlamda araştırmada Gerede ilçesinde 15 yıllık bir zaman dilimini de dikkate alarak sosyal değişim sürecinin farklı değişkenlere göre ne denli etkili olduğunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda dinin inanç, ibadet ve sosyal hayat alanlarına yönelik bulguların çeşitli değişkenlere göre tutum ve davranışlarda ne gibi farklılaşmalara sebep olduğu tespit edilecek, bu farklılaşmalar bir başlangıç noktası olarak seçilebilecek Aydınalp'in araştırması ile kıyaslanacaktır. Belirli bir bölgede yine belirli bir zaman dilimi içinde yapılacak saha araştırmaları bölgesel değişimlerin tespit ve tahlili açısından önem arz etmektedir. Biz de din sosyolojisi açısından böyle bir karşılaştırma yapmak suretiyle anılan bölgede değişimin niteliklerini görmeyi amaç edinmekteyiz.

3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Araştırma Gerede ilçe merkezinde yaşayan toplumun inanç, ibadet ve sosyal hayattaki tutum ve davranışları belirlenerek çeşitli değişkenlere göre dindarlık ve sosyal değişim eğilimlerinin nasıl şekillendiğini tasvir amacı gütmektedir. Araştırma evreni Gerede ilçe merkezinde yaşayan topluluk olduğundan elde edilecek bulgular ve yorumlar da Gerede ilçe merkeziyle ve belli bir zaman diliminde gerçekleştirilmiş olması sebebiyle de yapıldığı zaman dilimi ile sınırlıdır. Araştırmaya katılan bireylerin sorulara doğru cevap verdikleri varsayılmaktadır.

4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada temel hipotezimi şu şekilde ortaya koyabiliriz: “Türkiye’de yaşanan sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, Gerede’de de 15 yıl içinde özellikle yeni iletişim teknolojileri ve hızla yaygınlaşan apartmanlaşma ile bir akılcılaşma ve özerkleşme süreci göze çarpmakla birlikte, yine de bölgede, yaşam biçimini belirlemede çoğunlukla geleneksel ve dini değerler hâkimdir. Geleneksel dini değerlerdeki değişim başlı başına bir sosyal farklılaşma yaratacak düzey ve derinlikte değildir.” Araştırmada bu temel hipotezi destekleyecek şu yan hipotezlere de yer verilmiştir:

- 1) İnanç esasları yüksek oranda kabul edilmektedir.
- 2) İbadetlerin yerine getirilme sıklığı istikrarlı olmamakla birlikte, bölge insanının hayatında temel dini ibadetler önemini korumaktadır.
- 3) Dinin sosyal hayat boyutunda sosyal değişimin etkisi hissedilmektedir.
- 4) Dini tutumlar cinsiyet, yaş, Gerede ile ilişki durumu, eğitim, medeni durum, meslek, ekonomik durum, din eğitimi almadaki durum ve baskın siyasi düşünceye göre farklılık arz etmektedir. Bu hipotezimizi şu şekilde detaylandırmak mümkündür:

4.1. Farklı cinsler arasında dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Kadınların dini tutumları erkeklere göre daha yüksektir.

4.2. Farklı yaş grupları arasında dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Yaş arttıkça dini tutumlar da artmaktadır.

4.3. Gerede ile ilişki durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Gerede ile ilişki sıklığı arttıkça dini tutumlar da artmaktadır.

4.4. Genel eğitim durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Eğitim düzeyi arttıkça dini tutumlar azalmaktadır.

4.5. Medeni duruma göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Evlilerin dini tutumları bekârlarınkinden daha yüksektir.

4.6. Meslek gruplarına göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Esnaf ve zanaatkârlar diğer meslek gruplarına göre daha yüksek dini tutumlara sahiptir.

4.7. Ekonomik duruma göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Ekonomik düzey arttıkça dini tutumlar azalmaktadır.

4.8. Din eğitimi alma durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Din eğitimi alanların dini tutum ortalamaları daha yüksektir.

4.9. Baskın siyasi düşünceye göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Sosyal demokrat ve liberallerin dini tutum ortalamaları diğerlerine göre daha düşüktür.

5. Araştırmanın Yöntemi

5.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmamızın modeli tarama modeli üzerine kurulmuş olup, teorik kısımda dokümantasyon tekniği, uygulama kısmında ise anket tekniği kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada, bölgede bulunan süre zarfında yapılmış doğrudan gözlemlerden de faydalanılmıştır. Bu doğrultuda bölgede dini tutum ortalamalarıyla bazı sosyolojik faktörler arasında ne tür bir ilişki olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ilişki tespit edilirken araştırmada ele alınan bağımsız değişkenler cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, ekonomik durum, meslek, Gerede ile ilişki durumu, din eğitimi alma durumu ve baskın düşüncedir. Bağımlı değişkenler ise inanç, ibadet, dini liberalleşme, eşitlikçi eğilimler, diyanet ve dini gruplar boyutlarıdır.

5.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evrenini Gerede ilçe merkezinde yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Evreni oluşturan bireylerin tümüne ulaşma imkânı olmaması sebebiyle incelenecek grubun tüm özelliklerini temsil edecek bir örneklem seçilmiş, bu sayede de ana kitle hakkında vardamalar yapabilme imkânı sağlanmıştır. Örneklem seçilirken bağımsız değişken olarak ele alınan cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, ekonomik durum, meslek gibi çeşitli farklılıklar göz önünde bulundurularak kota örnekleme kullanılmıştır. Bu kotalar üzerinden seçilen katılımcılar tesadüfî örnekleme tekniğine göre tespit edilmiştir.

5.3.Bilgi Toplama Formunun Hazırlanması ve Uygulanması

Bilgi toplama aracının hazırlanmasında öncelikle deneklere yöneltilecek soruların araştırmanın varsayımlarını test edebilecek yeterlilikte olmasına dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda araştırma bölgemiz olan Gerede’de 15 yıl önce dini hayat saha araştırması yapan Halil Aydınalp’in Gerede ve Kıbrıs’ta uyguladığı formdan faydalanılmış, eksik ya da fazla görülen sorular istişare edilerek gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Bilgi toplama formundaki sorular dört ana unsuru ölçecek biçimde sıralanmıştır. Deneklere öncelikle olgu soruları yöneltilmiş, daha sonra dini hayata yönelik tutumlarla ilgili ölçek geliştirmemizi sağlayacak inanç, ibadet ve sosyal hayata yönelik sorulara yer verilmiştir.

Bilgi toplama formunun geçerlik ve güvenirliğini test etmek amacıyla 150 kişi üzerinde bir ön uygulama yapılmış, soruların faktör analizi yapılarak hangi alt faktörlere ayrıldığı tespit edilmiş, geçerlik ve güvenirliği olmayan sorular ölçekten ayrı değerlendirilmiş ya da ölçeğe alınmamıştır. İstatistikî açıdan anlamlı olmasa da sosyolojik anlamda faydalı olabileceği düşüncesiyle ayrı değerlendirilen bu sorular ortalama ve frekans tabloları olarak ayrıca verilmiştir.

Bilgi toplama formunda araştırmanın bağımsız değişkenlerini kapsayan 17 olgu sorusuna, bağımlı değişkenlerini kapsayan 43 likert tipi soruya yer verilmiştir. Daha

sonra bu 43 sorunun faktör analizi yapılmış ve 25 sorudan oluşan dini hayata yönelik tutum ölçeği oluşturulmuştur. Ölçeklerde bulunan her madde için “Tamamen Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Fikrim Yok”, “Katılmıyorum”, “Hiç Katılmıyorum” şeklinde beş seçenek yer almaktadır. Cevapların puanlanmasında olumlu maddelerde “Tamamen Katılıyorum” seçeneğine 5; “Katılıyorum” seçeneğine 4; “Fikrim Yok” seçeneğine 3; “Katılmıyorum” seçeneğine 2; “Hiç Katılmıyorum” seçeneğine ise 1 puan verilmiştir. Olumsuz maddelerde ise “Tamamen Katılıyorum” seçeneğine 1; “Katılıyorum” seçeneğine 2; “Fikrim Yok” seçeneğine 3; “Katılmıyorum” seçeneğine 4; “Hiç Katılmıyorum” seçeneğine ise 5 puan verilmiştir.

Anket formalarının uygulaması 2018 yılının Ocak ve Temmuz aylarında gerçekleştirilmiştir. Toplamda 575 anket dağıtılmış 20 tanesi değerlendirme şartlarına uygun görülmediği için değerlendirme dışı bırakılmış 555 anket değerlendirmeye alınmıştır. Anketler kota örneklemesine uyacak biçimde, gönüllülük esas alınarak uygulanmıştır.

5.4.Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkilerin daha net bir biçimde anlaşılması ve yorumlanması için faktör analizi yapılmıştır. Sosyal değişim belirlenen temel dini tutumlar açısından analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada dini hayata yönelik tutumlar inanç, ibadet, dini liberalleşme, eşitlikçi eğilimler, diyanet ve dini gruplar şeklinde boyutlandırılarak bir ölçek geliştirilmiştir.

Ölçekte yer alan maddelerin ayırt etme gücünü ölçmek için “Pearson Korelasyon” tekniği kullanılmıştır. Ölçeğin güvenirliliği için de “Cronbach Alfa” iç tutarlılık katsayısıyla hesaplama yapılmıştır. Verilen homojen bir biçimde dağılıp dağılmadığının anlaşılması için “Kaiser- Mayer-Olkin” (KMO) değerleri hesaplanmış, aritmetik ortalamalar ve Alfa değerleri ile birlikte aşağıda tabloda verilmiştir. Tabloda da verilen faktör ve iç tutarlılık analizleri oluşturulan ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Dini Hayata Yönelik Tutum Ölçeği

(KMO= ,92; Alfa a= ,66; p=000; Açıklanan Varyans= %69,7)			
F1:İnanç Boyutu (a= ,953)	M	SD	Madde Yüğü
18. Allah vardır	4,89	,335	,862
19. Melekler vardır	4,86	,436	,928
20. Kuranı Kerim haktır	4,84	,494	,927
21. Hz Muhammed Allah'ın son peygamberidir	4,86	,459	,923
23.Kader haktır.	4,76	,614	,842
F2: İbadet Boyutu (a= ,899)	M	SD	Madde Yüğü
24.Ne sıklıkla Kuran okursunuz? (Arapça ya da Türkçe)	3,10	1,074	,754
25.Beş vakit namaz kılma sıklığınız? (Hanımlar müsait olduklarında)	3,56	1,174	,765
26.Cuma namazı kılar mısınız? (Erkekler için)	4,46	,899	,581
27.Ramazan orucunu ne kadar güçlük çeksem de tutarım.(Hanımlar müsait olduklarında)	4,57	,812	,566
29.İmkânım olduğunda kazancımı her yıl hesaplar zekatımı buna göre veririm.	4,31	1,128	,593
31.Teravih namazı kılar mısınız? (Hanımlar müsait olduklarında)	3,79	1,132	,787
33.Mübarek gün ve gecelerde ibadet eder misiniz?	4,05	1,015	,639
39.davranışlarımın dine uygun olup olmadığına daima dikkat ederim.	3,95	,944	,617
F3: Dini Liberalleşme (a= ,775)	M	SD	Madde Yüğü
52. Dini emirler günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanmalıdır.	2,32	1,277	,678
53.Farklı fikirdeki insanların/grupların bir arada yaşayabilmesi için laikliğin gerekli olduğunu düşünürüm.	2,90	1,367	,599
56.Ahirette kurtuluş için önemli olan kalp temizliğidir, kalbi temiz olan cennete girer.	2,77	1,277	,533
57.Modaya uygun giyinmek medeni olmak için önemlidir.	2,15	1,081	,707
58.Anneler, babalar, sevgililer günü, yılbaşı gibi günlerin kutlanmasında sakınca görmem.	2,51	1,271	,572
60.Gençlerin evlilik öncesi kız erkek bir arada vakit geçirmelerinde bir sakınca görmem.	2,34	1,210	,625
F4: Eşitlikçi Eğilimler (a= ,650)	M	SD	Madde Yüğü
47.Kadınlar bütün meslek dallarında erkeklerle eşit olmalıdır.	3,02	1,280	,723
48.Miras paylaşımında kadın ve erkek eşit olmalıdır.	3,65	1,305	,707
50.Dinde zorlama yoktur, kişi beğendiği inancı seçebilir.	3,81	1,199	,606

F5: Diyanet ve Dini Gruplar (a= ,686)	M	SD	Madde Yüğü
43.Diyanetin verdiğı fetvalara güvenirim(müftü, vaiz,imam, müezzin vb.)	3,85	,916	,746
44.Diyanet görevlileri dini hizmetlerde başarılıdır.	3,49	1,03	,856
45.Dini grupların(tarikatların ve cemaatlerin) dini yaşamada rolü büyüktür.	3,33	1,14	,600

5.5. Verilerin Analizi

Anket verileri veri temizleme işlemi yapıldıktan sonra SPSS-20 paket programı ile analiz edilmiştir. Analizde frekans dağılımı, varyans analizi, iki gruplu olan cinsiyete göre yapılan analizde T-Testi, ikiden fazla gruplar arasında yapılan analizde ise One-Way ANOVA kullanılmıştır. Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmalarda farklılaşmanın düzeyini belirlemede ise LSD Post-Hoc Testi kullanılmıştır. Madde anlamlılık düzeyi .05 olarak tespit edilmiştir.

1.BÖLÜM: SOSYAL DEĞİŞİM

1. Sosyal Değişim

En kaba şekliyle “*Zaman içinde toplumsal kurum ve kuralların hem nitelik hem de nicelik yönünden geçirdiği değişim*”² olarak tarif edilen sosyal değişim, her toplumda kaçınılmaz bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yavaş ya da hızlı, az ya da çok, büyük ölçekte ya da küçük ölçekte, her toplumda değişim etkisi görülmektedir. Tarih boyunca hiçbir değişimin etkisini yaşamayan bir toplum görülmemiş ve değişim konusu ilk sosyologlardan itibaren de tartışılarak sosyolojide en dikkat çeken konuların başında yer almıştır. İbn Haldun’un bedevi ve hadari, A.Comte’un teolojik, metafizik ve pozitif çağ, E.Durkheim’in mekanik ve organik dayanışma F.Tönnies’in cemaat ve cemiyet ayrımlarının her birinde sosyal değişime vurgu yapıldığı görülmektedir.

Günümüz sosyologlarının değişim konusunu ele alırken iki unsura vurgu yaptığı görülmektedir. İlki, değişimin tek doğrultulu olmayıp çok doğrultulu olma özelliğine sahip olmasıdır. Her toplum bir değişim süreci yaşar ama bu süreç tüm toplumlarda aynı doğrultuda olmayabilir. Toplamların bu değişim süreçleri, karmaşıklık ve farklılaşmalarına göre değişiklik göstermektedir. İkinci unsur ise değişim konusunun çok yönlü açıklamalar gerektiren karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Bu görüşe göre değişimi tek bir faktörle açıklamak ya da bir faktörün değişimin nedeni olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Her toplumdaki değişimler o toplumun ancak kendi dinamiklerine göre açıklanabilir.³

Kongar’a göre sosyal değişim insan-doğa ve insan-insan ilişkilerine dayanmaktadır. İnsan-doğa ilişkileri insanın doğaya karşı yaşam mücadelesi vermesiyle başlarken insan-insan ilişkisi doğaya karşı verilen bu mücadelede insanın alet üretmesi yani teknolojiyle başlamaktadır. Burada teknolojiye sahip olan insan ya da toplumların sahip olmayanlar üzerinde egemenliği söz konusu olmaktadır. İnsan ilişkilerinde değişime neden olan bu teknolojiye dayalı değişim sosyal değişimdir. Günay’ın ifadesiyle “*insanın ve insan topluluklarının hayat tarzını ve sosyal*

² Ömer Demir ve Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 6.Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2002, s.372.

³ Zeki Arslantürk ve M.Tayfun Amman, **Sosyoloji**, 9.Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013, s.423.

problemlere ürettikleri çözümleri ifade etmekte”⁴ olan kültür kavramının temelinde de teknoloji yatmaktadır. Kültürü maddi ve manevi kültür olarak ayırdığımızda manevi kültür sosyal değişim sürecinde bazen sosyal değişimin başlatıcısı rolünü üstlenirken bazen de sosyal değişimin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵

Sosyal değişimde kültürel unsur önemli bir yer kaplamaktadır. Çünkü diğer bütün alanlar az ya da çok kültürel alanla iletişim içinde olmaktadır. Sosyal değişim gerçekleşirken de kültürün yapısına göre gerçekleşmekte, kültürün iki unsuru olan yenilikçilik ve muhafazakârlığa göre şekillenmektedir. Kültür dediğimiz yapı teknolojik gelişmelerle de etkileşim yaşamaktadır. Bu nedenle değişimde toplumların teknolojiyi kendisinin üretip üretmediği de önemli rol oynamaktadır.⁶ Eğer toplum teknolojiyi kendi üretmiyor da başka toplumlardan alıyorsa, teknolojiyi alırken bunun yanı sıra manevi kültür dediğimiz ideolojileri de o toplumdaki almaktadır.⁷

Sosyal bilimciler meydana gelen herhangi bir değişimin sosyal değişim olabilmesi için üç unsura sahip olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bunlar kolektiflik, tarihsellik ve belli bir zaman diliminde gerçekleşmiş olma unsurlarıdır. Sosyal değişim dediğimiz değişimin, bireyler ya da toplumun küçük bir kısmında meydana gelen değişimin de ötesinde toplumun tamamı ya da büyük kısmında görülen kolektif bir değişim olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra meydana gelen değişimin tarihi bir sürece sahip olması gerekmektedir. Moda gibi kısa süreli geçici değişiklikler sosyal değişim kapsamına girmemektedir.⁸ Yine bir değişimin sosyal değişim olabilmesi için bir referans noktasına sahip belli zaman aralıklarında gerçekleşmiş olması gerekmektedir.⁹ O halde sosyal değişim; *“zaman içerisinde bir toplumda gözlenebilen ve toplumun sosyal teşkilatının yapısı veya fonksiyonlarını geçici olarak*

⁴ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, 13.Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, s.28.

⁵ Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, 2.Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1979, s.21-23.

⁶ Ali Akdoğan, **Sosyal Değişme ve Din**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004, s.59.

⁷ Kongar, s.23.

⁸ Günay, s.363.

⁹ Arslantürk ve Amman, s.406.

*değil de sürekli ve köklü bir şekilde etkileyen ve toplumun tarihinin akışını değiştiren değişikliktir.”*¹⁰

Sosyal değişim için zaman faktörünün yanı sıra mekân faktörü de ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü değişim belli bir zaman diliminde gerçekleşmekte ve belli bir mekândan da bağımsız düşünülememektedir. Bu nedenle bir toplumdaki sosyal değişim kavranmaya çalışılırken zaman ve mekân faktörlerinin özellikle göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Değişim için zamanın olmazsa olmazlığını ifade eden Moore, “*zaman yoksa değişme olmaz; fakat değişme yoksa zaman kavranılamaz*” sözüyle bu durumu açıklamaktadır.¹¹ Değişimin hızı ve yönü de toplumların içinde bulunduğu mekâna göre şekillenmekte fiziksel ve coğrafi koşullar değişimin kolaylaşp zorlaşmasında aktif bir rol oynamaktadır. Mesela liman kentler değişim karşısında daha ılımlı bir tutuma sahipken, içlerde bulunan dağlık bölgeler değişim karşısında daha muhafazakâr bir tutum sergilemektedir. Çünkü liman kentlerde ulaşım, ticaret ve endüstri gibi unsurlar gelişmiştir ve bu da bireyler arası sosyal hareketliliği yoğunlaştırarak değişime daha elverişli bir ortamın oluşmasını sağlamaktadır. Daha kırsal ve dağlık bölgelerde ise ulaşım, ticaret ve endüstri imkânlarının sınırlı olması değişim karşısında daha muhafazakâr bir tavrın hâkim olmasına neden olmaktadır.¹²

Zaman ve mekân koşullarının dışında başka değişim koşulları da mevcuttur. Bunları kısaca zikretmekte fayda olacaktır. İlk koşul toplumda yeni ihtiyaçların ortaya çıkıp çıkmadığıdır. Çünkü insanların yeni ihtiyaçlarının ortaya çıkması sonucu değişim de zorunlu olarak ortaya çıkacaktır. Günümüz modern toplumunda değişimin bu denli hızlı yaşanmasında sürekli yeni ihtiyaçların ortaya çıkması faktörü bu koşulla açıklanabilmektedir. Toplumda sürekli yenilik ve yükselme ihtiyacı hisseden bir kesimin bulunması da değişim için uygun zemin oluşturmaktadır. Değişimde bir diğer koşul bilgi birikimidir. Bilgi hem bir toplumun kendi iç ilişkilerini hem de toplumlar arası ilişkileri belirlemede önemli bir unsurdur. Dogmatik ve muhafazakâr bir bilgi biçimine sahip olan toplumlar, daha esnek ve yeniliğe daha açık bir bilgi biçimine sahip toplumlara nazaran daha yavaş bir değişim süreci yaşamaktadır. Ayrıca bir toplumda

¹⁰ Günay, s.363.

¹¹ Bozkurt Güvenç, **Sosyal ve Kültürel Değişme**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976, s.49.

¹² Aydın Yaka, **Sosyal Değişme**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2011, s.66-67.

çok çeşitli statülerin ve uzmanlaşmaların varlığı da o toplumun değişime daha açık olduğunu gösterebilmektedir.¹³

Değişim yalnızca meydana geldiği toplumu değil zaman zaman çevresindeki toplumları da etkilemektedir. Toplumda meydana gelen bir değişiklik kişiler arası ya da toplumlar arası kargaşa ve anlaşmazlıklara neden olabilmektedir. Yaşanan değişim toplumun bir kesimi tarafından olumlu karşılanırken, diğer kesimi tarafından olumsuz karşılanabilir. Ya da meydana gelen değişim bir toplum tarafından istenirken başka bir toplum tarafından istenmeyebilir. Bu nedenle sosyal değişim süreci gelişme yönünde de olsa çoğu zaman sancılı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴

Sosyal değişime dair pek çok sınıflandırma yapılmaktadır. Bunlardan iki tanesinden söz etmemiz gerekmektedir. İlki değişimde baskı ögeleri dikkate alınarak yapılan sınıflandırma, diğeri ise değişimin kaynağına göre yapılan sınıflandırmadır.

Baskı ögelerine göre yapılan sınıflandırmada, değişimin kendiliğinden mi yoksa bir baskı sonucu mu oluştuğu ayrımından yola çıkılmakta ve buna göre serbest sosyal değişimler ve zorlayıcı sosyal değişimler şeklinde ayrım yapılmaktadır. Serbest sosyal değişimler iç ya da dış kaynak fark etmeksizin herhangi bir baskıdan kaynaklanmayan ve toplumun kendi tarihi seyri içinde nüfus artması, ihtiyaçların çeşitlenmesi, bilimsel ve teknolojik imkânların gelişmesi gibi faktörler neticesinde doğal bir süreç olarak ortaya çıkan değişimlerdir. Bu tür değişimlerde meydana gelen problemler, toplumda kargaşaya neden olunmadan sağlıklı bir biçimde çözülmekte, değişimin sancılı bir süreç olma özelliği de minimize edildiği için serbest sosyal değişimler sosyologlar tarafından en faydalı değişim biçimi olarak görülmektedir. Bu tür değişimler istisnai bazı durumlar hariç tüm toplumlarda yaygın olarak görülen ve yavaş yavaş gerçekleşen değişimlerdir.¹⁵

Zorlayıcı sosyal değişimler ise iç veya dış kaynaklı bir sebepten dolayı aşağıdan yukarı halk ya da yukarıdan aşağı yönetici zümre tarafından bir baskı sonucu meydana gelen değişimlerdir. İhtilal, darbe, devrim gibi olaylarda karşımıza çıkan bu

¹³ Yaka, s.69.

¹⁴ Yaka, s.45.

¹⁵ Yaka, s.102-103.

tür değişimlerde bir grubun sosyal yapıda çeşitli unsurları değişmeye cebri söz konusudur. Bu nedenle Tezcan bu değişime toplumsal değişim değil “*toplumsal değiştirme*”¹⁶ demektedir. İkinci dünya savaşı sonrasında az gelişmiş ülkelerin bir an önce gelişmiş toplum seviyesine ulaşması için yapılan dönemlik gelişme planlamaları da zorlayıcı sosyal değişimler kapsamında sayılmaktadır. Çünkü bu ülkelerin kendi kendine değişimlerini yani serbest değişimlerini beklemek uzun sürecektir ve bu nedenle müdahaleye ihtiyaç duyulmuştur.¹⁷

Değişimin kaynağına göre yapılan sınıflandırmada değişim, içsel (toplumun kendi yapısından kaynaklanan) değişimler ve dışsal (başka toplumlardan kaynaklanan) değişimler olarak ayrılmaktadır. Değişimin toplumun kendisinden mi yoksa başka toplumdan mı kaynaklandığını salt bir biçimde tespit etmek aslında oldukça güçtür. Çünkü bu ikisi birbiriyle girift bir ilişki içindedir. Bir toplumda meydana gelen değişimin etkisi çoğu zaman çevresindeki toplumlara da ulaşmaktadır. İçsel değişimler, zaman içinde toplumda nüfus artışı, iç göç ve ihtiyaçların artmasıyla birlikte meydana gelen değişimler olup bu hususta serbest sosyal değişimle benzerlik göstermektedir. Ancak serbest sosyal değişimde diğer toplumların da etkisi söz konusu olabilirken burada yalnızca toplumun kendisinden kaynaklanan değişimler söz konusu olmaktadır. Göçebe toplumların yerleşik hayata geçmesi ve beraberinde meydana gelen değişimler içsel değişimlere örnek olarak verilmektedir.¹⁸

Dışsal değişimler ise toplumun kendisinden değil başka toplumların etkisinden kaynaklanan değişimlerdir. Fransız İhtilali sonrasında girilen modernleşme sürecinde, gelişmiş toplumların bilim, teknoloji ve kültürel bakımdan az gelişmiş ülkelere taklit edilmeye başlanmasıyla meydana gelen değişimler bu tür değişimler kapsamına girmektedir.¹⁹ Buradaki değişim serbest dışsal değişimdir. Bunun yanı sıra zaman zaman dışsal değişimlerde baskı unsurunun da egemen olduğu görülmektedir. Dışsal değişimler serbest olabileceği gibi baskıyla da olabilmektedir. Amerika ve Rusya’nın soğuk savaş döneminde az gelişmiş ülkelere özgürlük ve barış götürme, onların

¹⁶ Mahmut Tezcan, **Sosyal ve Kültürel Değişme**, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1984, s.16.

¹⁷ Yaka, s.104-107.

¹⁸ Yaka, s.110.

¹⁹ Yaka, s.111-112.

kalkınması ve modernleşmesini sağlamak amacıyla ürettiği bir proje olan modernleşme kuramı ve beraberinde yaşanan değişimler bu bağlamda değerlendirilebilmektedir.²⁰

Sosyal değişim kavramı yerine zaman zaman gelişme, ilerleme, evrim, devrim, çözülme gibi kavramlar kullanılmaktadır. Oysaki bu kavramlar sosyal değişimi tüm yönleriyle kapsayamamakta ve değişimin yönüne dair bir değer yargısı taşımaktadır. Örneğin sosyal gelişme, iktisadi büyümeye paralel olarak toplumda milli gelirin adaletli bir biçimde paylaştırılması ve toplumda bütünleşmenin gerçekleşmesi şeklinde tanımlanmakta²¹ ve sosyal değişimin yalnızca pozitif yönüne vurgu yaparak negatif yönü de olabileceği hususuna uymamakta ve bu sebeple sosyal değişimin bir alt dalı olarak görülmektedir. Bu kavramların aksine değişim kavramı daha üst bir kavram olup objektif, bilimsel ve evrensel olma özelliklerini de taşımaktadır.²²

2. Sosyal Değişim Kuramları

2.1.Büyük Boy Kuramlar

Büyük boy kuramlar değişimi tüm insanlık tarihince ele alıp değişim kanunlarını bularak bunu toplumlara ayrı ayrı uygulayıp, onların da değişimlerini açıklayan kuramlardır. Bir nevi tümünden gelimci kuramlardır da diyebiliriz. Bu kurama göre değişim ilkeleri tüm toplumlar için geçerlidir ve değişimin yönü genellikle gelişme ve ilerleme şeklindedir. Büyük boy kuramcılar değişim yasalarına ulaşırken daha çok tarihi verilerden faydalanmaktadır. Büyük boy kuramları; organizmacı, evrimci ve diyalektik olarak üç grupta toplamak mümkündür.²³

2.1.1.Organizmacı Model

Bu modele göre toplumlar biyolojik organizmalarla benzerlik göstermektedir. Her medeniyet tıpkı canlı bir organizma gibi doğma, büyüme ve ölme aşamalarından geçme ve böylece canlılar için geçerli olan yasalar kültür ve medeniyetler için de geçerli olmaktadır. İbn Haldun, Nicolai J. Danilevsky, Oswald Spengler, Alfred Kroeber,

²⁰ Fahrettin Altun, **Modernleşme Kuramı**, 3.Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2011, s.28.

²¹ İzzet Er, **Sosyal Gelişme ve İslam**, 3.Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999, s.9.

²² Ejder Okumuş, **Toplumsal Değişme ve Din**, 4.Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015,s.24; Kongar, s.62.

²³ Kongar, s.61.

Pitirim A. Sorokin ve Arnold J. Toynbee gibi kuramın önde gelen temsilcilerinden Sorokin dışındakiler kültür ve medeniyetler hakkında bu ortak fikri paylaşmakta ve sosyal değişimin devreselliğine vurgu yapmaktadır.²⁴

İbn Haldun'a göre başlangıçta bedevi yani göçebe hayat vardır. Bedevi hayatın tedrici olarak değişimsiyle de hadari yani yerleşik hayat meydana gelmektedir. Toplumlar dağlık, ormanlık ya da sahra alanlardan çadıra oradan da yerleşik hayata köy ve şehirlere geçmişlerdir. Bedavetten hadarete geçişte pek çok faktör etkili olmakla birlikte iktisadi faktörler öne çıkmaktadır. Ona göre aşırı tüketim, lüks, iş bölümü gibi faktörler bedeviliğe ait olup bu şartlara göre yaşamaya başlayan toplumlar hadariliğe geçmektedir. Hadariliğe geçiş her toplum için zorunlu bir evrim olup geçiş süresi toplumdan topluma, her toplumun kendi coğrafi ve iktisadi özelliklerine göre değişiklik göstermektedir.²⁵

İbn Haldun'un organizmacı modelle uyumu, özellikle devlet hakkındaki görüşlerinde kendini göstermektedir. Bir devletin doğup büyümesi ve ölmesi 5 aşamada gerçekleşmektedir. Tavırlar Nazariyesi adı verilen bu aşamalardan ilki zafer, galibiyet ve istila aşamasıdır. Burada devlet bir mülkü kendinden önceki devletten alarak kendi mülküne katmaktadır. İkinci aşama istibdat ve infırat aşamasıdır. Hükümdar yahut yönetici bu aşamada aynı asabiyete sahip olduğu kişilere karşı mücadele vererek egemenliğini pekiştirmektedir. Üçüncü aşama olan dinlenme ve rahatlık aşamasında yönetici servet edinmekte, böylece gösterişli şehirler binalar, heykeller vs. inşa ettirmektedir. Dördüncü aşama kanaat ve barış aşamasıdır. Bu aşamada yönetici kendinden önce yapılmış olanlarla yetinmekte ve önceki yönetim biçimini, yaşayışı sürdürerek kanuni kadime sıkı bir bağlılık göstermektedir. Son aşama ise israf aşamasıdır. Bu son aşamada yönetici çevresinde bulunanlar için servetini israf etmekte, ordunun ve devletin ihtiyaçlarını karşılayamamakta ve devlet çöküş sürecine girmektedir.²⁶ Böylece devletler de çeşitli merhalelerden geçerek canlı organizmalar gibi doğmakta, büyümekte ve ölmektedir.

²⁴ Kongar, s.67; Yaka, s.153.

²⁵İbn Haldun, **Mukaddime**, 7.Baskı, Süleyman Uludağ (hızl.), 1.Cilt, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011, s.104-106.

²⁶İbn Haldun, s.392-401; Zeki Arslantürk, **Din Sosyolojisi**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014, s.247.

Danilevsky de medeniyetlerin doğma büyüme ve ölme aşamalarından geçtiğini savunarak organizmacı modele dâhil olmakta, insanlık tarihini; tarihin olumlu insanları, tarihin olumsuz insanları ve ne yapıcı ne yıkıcı insanlar şeklinde yaptığı üçlü ayrıma göre açıklamaktadır.²⁷ Spengler’a göre ise tüm kültürler birbiri ardından gelmekte ve organizmalarla benzerlik göstermektedir. Her kültürün çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemleri bulunmaktadır.²⁸ Kültür öncesi dönemde toplum göçebedir, tarımsal faaliyetlere başladıklarında ise yerleşik hayata geçmektedirler. Kültürün ortaya çıkmasıyla derebeylik ve aristokratlık gelişmekte, böylece kültür öncesindeki toplumlar da derebeylik yapısında yerlerini almaktadırlar. Toplumda devlet fikri ortaya çıkıp geliştiğinde ise kültür olgunlaşmakta ve yaşlılık dönemine geçmeye başlamaktadır. Bu dönemde burjuva sınıfı yükselmekte ve kent hayatı köy hayatına üstün gelmektedir. Kent hayatının hâkim olduğu bu dönem içinde birbirini izleyen üç dönem bulunmaktadır. İbn Haldun’un tavırlar nazariyesine benzeyen bu dönemler, devletin ortaya çıkışı, egemenliğini mutlaklaştırması ve yıkılmasıdır. Kültürlerin son aşamasında da medeniyetler ortaya çıkmaktadır.²⁹

Toplumların organizmalar gibi doğup büyüüp geliştiğine vurgu yapan bir diğer teorisyen Toynbee’ye göre, var olan topluluk içerisinde eğer yaratıcı önder bir azınlık bulunuyorsa ve toplumun bulunduğu çevre gelişmeye elverişli bir konumda ise o topluluk uygarlık seviyesine yükselme şeklinde bir değişim süreci yaşamaktadır.³⁰ Sosyal değişim, toplumun dışarıdan gelen müdahalelere cevap verme durumuna ve kendi içinde yöneten-yönetilen ilişkilerine göre şekillenmektedir. Eğer toplum bu dış müdahalelere karşı koyabilirse varlığını sürdürmekte aksi halde ise yok olmaktadır. Bunlara ek olarak eğer lider yönetme kabiliyetini kaybederse uygarlık çöküşe sürüklenmektedir. Sosyal değişim sürecinde dine de vurgu yapan Toynbee, değişim süreci sonunda bir uygarlığın doğabileceğini ya da var olan bir uygarlığın yok

²⁷ Kongar, s.77.

²⁸ Oswald Spengler. “Tarih, Kültür, Medeniyet ve Çöküş”, Ejder Okumuş (Ed.). **Toplumsal Değişme ve Din** içinde (91-103). 4.Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015, s.101.

²⁹ Kongar, s.80.

³⁰ Yaka, s.168.

olabileceğini ifade ederek dinin bu süreçte yok olmayacağını, tek bir gelişme çizgisi seyrini takip edeceğini belirtmektedir.³¹

Kroeber da kültür değişimleriyle ilgilenmekte; kültürün değişimsini incelerken ele aldığı kültürde, o kültürün ortaya çıkmasında merkezi fonksiyona sahip olan önemli kişilerden yola çıkarak değişimin izini sürmeyi hedeflemektedir. Ona göre de bir kültür ortaya çıktıktan sonra, gelişim göstermekte ve zirveye ulaşmaktadır. Sonra gerilemeye başlayarak orada donmakta ve donduktan sonra da ya taklit edilerek çoğalmakta ya da azalarak devam etmektedir.³² Pitirim Sorokin de değişim konusunu çalışırken kültür üzerinde yoğunlaşmakta ve sosyal değişimin kültürün içyapısından kaynaklandığı fikrini savunmaktadır. Ona göre değişim, doğrusal ya da döngüsel olmanın ötesinde pek çok değişkenin etkili olduğu aşamalı bir süreçtir. Bu sebeple değişimle ilgili kesin ve tavizsiz bir görüş sergilemekten geri durmaktadır. Comte'un "*üç hal yasası*" na benzer şekilde Sorokin de düşünme biçimlerine göre kültürü "*duyumsal kültür*", "*düşünsel kültür*" ve "*ülkusal kültür*" olmak üzere üçe ayırmakta ve değişimle ilgili incelemeleri bu sistematikte gerçekleştirmektedir.³³

Sorokin'e göre eğer bir sistem güçlü olarak bütünleşmiş bir yapıya sahipse, bu sistemin herhangi bir parçasında meydana gelen değişim, parçalar arasındaki iletkenlik sayesinde aynı anda diğer bütün parçaların yani sistemin tamamının değişimine neden olacaktır. Ancak güçlü bir bütünleşme mevcut değilse, tüm parçalar aynı anda değişmeyip sistemin yalnızca bazı parçaları değişecektir.³⁴ Sosyal değişimde başat faktör Sorokin'e göre kültürler arası etkileşim, yani iletişimdir. Bu iletişim süreci sonunda meydana gelen değişim, iletişim içinde olan iki kültürün yapısına göre şekillenmektedir. Eğer iki kültür birbirine benzer bir yapıya sahipse, birinin diğerini etkilemesi şeklindeki değişim, etkilenen kültürde daha kolay ve hızlı yayılma imkânı bulacaktır. Fakat bunun aksi bir durum yani kültürler arası zıtlıklar mevcutsa, diğer kültürden alınan ögenin toplumda yayılması da zorlaşacaktır.³⁵

³¹ Kongar, s.86-87.

³² Spengler, s.139; Kongar, s.82.

³³ Yaka, s.175-177; Tezcan, **Toplumsal Değişme**, s.16.

³⁴ Tezcan, **Toplumsal Değişme**, s.16; Alev Erkilet, **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları**, 2.Baskı, Ankara: Hece Yayınları, 2013, s.35; Yaka, s.178.

³⁵ Tezcan, **Toplumsal Değişme**, s.17; Yaka, s.179.

Ayrıca yalnızca gelişme yönündeki değişim görüşlerine Sorokin karşı çıkmakta ve değişimin iniş ve çıkışları bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Sorokin bu iniş çıkış görüşü sebebiyle organizmacı model içinde ele alınmış olsa da, organizmacı modellerin uygarlıkları doğup büyüüp ölen bir organizma olarak kabul ettiği görüşünün çürüdüğünü ifade etmektedir. Ona göre bu görüşü savunanlar uygarlıklarla sosyal grupları birbirine karıştırmış ve bir sosyal grubun yok olmasını uygarlığa genelleyerek hataya düşmüşlerdir. Sorokin bu kuramı savundukları için Toynbee, Spengler ve Danilevsky adına üzüldüğünü belirterek güçlü bir biçimde bütünleşmiş olan uygarlıkların ölmeyebileceği fikrini vurgulamaktadır.³⁶

Toplum kültür ya da uygarlığı canlı organizmaya benzeterek onların doğma, büyüme ve ölme aşamalarından geçtiği paydasında bir araya gelen organizmacı modeller sosyal bilimciler tarafından çeşitli hususlarda tenkit edilmektedir. Bu kuramların kültür ve uygarlığın doğmasına vurgu yaparken bunun nasıl gerçekleşeceği konusundaki muğlâklığı bu eleştirilerin başında gelmektedir. Toplumların geçtiği bu tarihsel aşamaları açıklarken organizmaya benzetme çabaları sezgisel olmanın ötesine geçemeyip, bilimsel olmamakla suçlanmaktadır. Bilimsel yöntemin varsayım ve tasvir aşamasında kalmaları ve konuyu ele alırken nedensellik ilişkisine dayanamamaları kuramı zayıflatan faktörler olarak görülmektedir. Ayrıca İbn Haldun dışındakilerin kendi kabullerini kural haline getirdikleri söylenmektedir. Mesela bir kültürün, kültürel birim, yaratıcılığını kaybettiğinde yok olacağını önceden kabul etmişler daha sonra olay böyle gerçekleşiyormuş gibi bunu kurallaştırmışlardır. Bu eleştirilere rağmen modelin, kültür ve uygarlıkları birer organizma olarak görüp, bunlar arasındaki etkileşim sonucu organizmanın bütün hali olan insanlığın ortaya çıktığı görüşünü ortaya atarak sosyal bilimlere yaptığı katkı göz ardı edilmemelidir.³⁷

2.1.2. Evrimci Model

İnsanlığın doğrusal bir çizgi yönünde değiştiği fikriyle ortaya çıkan evrimci modeller tüm toplumların kendine has evrim çizgisinde ilerleyerek değişim yaşadığını savunmakta ve bu çizginin takip edilerek insanlığın gelecekte nasıl bir hal alacağını da

³⁶Pitirim A. Sorokin ve Arnold J. Toynbee, **Pitirim ve Sorokin (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)**, Erdoğan Güçbilmez (çev.), Ankara: Sevinç Matbaası, 1964, s.14-18.

³⁷ Kongar, s.90-93.

tahmin edilebileceğini öne sürmektedir. Değişimin temelinde evrim kavramı yatmakta ve değişimin nabzını da evrimin getirdiği zorunlu kurallar belirlemektedir. Modele göre, değişim çizgisi daime gelişme yönünde seyrederek ileriye doğru gitmektedir. Kuramın başlıca temsilcileri arasında Herbert Spencer, Auguste Comte, Max Weber, Emile Durkheim ve Gordon Childe gibi isimler yer almaktadır.

Toplumları “askeri toplum” ve “sınai toplum” olarak ikiye ayıran Spencer’a göre³⁸ her toplum karmaşıklaşma, farklılaşma ve düzene kavuşma şeklinde evrimsel süreçler geçirmektedir. Toplumların evrimsel olarak geçirdiği bu genel değişim seyri içinde en önemli gelişme endüstriyel gelişmedir ki Spencer’ın evrim görüşünde vurgu da bu noktadır.³⁹ Farklılaşma sonucunda meydana gelen endüstriyel düzenle toplumdaki savaşlar da azalacaktır. Toplumun geçirdiği evrim bircinstenlikten ayricinstenliğe, belirsizlikten belirliliğe, karmaşıklıktan düzene doğru giden bir değişimdir. Evrimci model görüşünü benimseyenlerde ortak bir fikir olan bu süreç geriye işlememekte ve kendi kendini devam ettirerek, kendi kendine değişip, kendini aşmaktadır.⁴⁰ Spencer toplumsal değişimle ilgili geliştirmiş olduğu evrimci modelini, toplumu bir sistem olarak gören görüş ve insanların toplamı olarak gören görüşler arası sentezle oluşturmaktadır. Toplumu organizma olarak görmesinin yanı sıra farklılaşmamış durumdan çıkıp karmaşık ve farklılaşmış hale gelmesini evrimsel bir süreç olarak tanımlaması nedeniyle evrimci modele dâhil olmaktadır.⁴¹

Evrimsel modelin bir diğer temsilcisi olan Comte, toplumu açıklarken “sosyal statik” ve “sosyal dinamik” kavramlarına dikkat çekmektedir. Sosyal statik toplumun düzene bağlı durağan, değişmez yönlerini açıklayarak aile ve din gibi sosyal kurumlar arasındaki ilişkinin netleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal dinamik ise ilerlemeye bağlı, hareketli, değişen, evrimsel yönlerle vurgu yaparak çeşitli toplumların karşılıklı ilişkilerinin deneysel yollarla incelenmesine olanak sağlamaktadır.⁴² Ona göre toplumlar üç aşamalı bir değişim sürecine maruz kalmaktadır. Teolojik, metafizik ve

³⁸ Tezcan, **Toplumsal Değişme**, s.5.

³⁹ Yaka, s.184-185.

⁴⁰ Kongar, s.50.

⁴¹ Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Osman Akınhay (çev.), 3.Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, s.55-56.

⁴² Nurettin Şazi Kösemihal, **Sosyoloji Tarihi**, 10.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010, s.156; Swingewood, s.47.

pozitif çağ adındaki bu üç aşama birbirini takip eden evrimsel aşamalar olup aynı zamanda bir aşama kendinden önceki aşamanın sonucu ve kendinden sonrakinin hazırlayıcısı olması yönüyle deterministtir de. İnsan aklının düşünme yöntemi (teolojik yöntem, metafizik yöntem, pozitif yöntem) olan bu üç dönemin her biri kendine özgü özelliklere sahiptir ve bu özellikler toplumun yapısını da tayin etmektedir.⁴³

Teolojik çağda toplum doğaüstü güçlere inanmakta ve meydana gelen olayları da tanrı ve tabiatüstü güçlerle açıklamaktadır. Bu dönemde sosyal üstünlük yalnızca din adamlarındadır. Metafizik çağda ise tabiatüstü güçlerin etkinliği yerini soyut kavramlara, fizikötesi inançlara bırakmaktadır. Bu dönemde toplum meydana gelen tüm olayları fizik ötesi güçlerle açıklamaktadır. Teolojik çağda tarıma dayalı olan iktisadi faaliyetler burada yerini yavaş yavaş endüstriye bırakmaktadır. Bu iki çağdan sonra toplumların geçireceği evrimsel sürecin son aşaması olan ve Comte'un ideal çağ olarak gördüğü pozitif çağa geçilmektedir ki bu çağda insanlar olayların arkasında yatan nedenleri keşfetmek yerine deney ve gözlem sonucu ulaştıkları bilgilerle olayları yöneten genel yasaları açıklama yoluna gitmektedir.⁴⁴

Comte, toplumların evrimsel değişiminde düşünüş biçimine vurgu yapmanın yanı sıra değişim konusunda dinin de etkili bir rol oynadığına dikkat çekmektedir. Çünkü din toplumda düzeni sağlama ve insanlar arası dayanışmayı geliştirme fonksiyonlarına sahiptir. O, Fransız devrimi sonrası yaşanan kargaşaların çözülmesinde dinin etkin bir rol oynayacağını ön görmüş ve bu nedenle "*insanlık dini*" adını verdiği bir sistem geliştirmiştir.⁴⁵ Comte'un ortaya koyduğu bu yeni dinin tanrısı bilim, peygamberi bilim adamları, kitabı ise bilimsel araştırmalardan oluşmaktadır. Akıl, bilim ve gözleme önem veren herkes bu dinin müntesibi olabilmektedir.

Sosyal değişimi karizmatik kişilerin ortaya çıkmasına bağlayan Weber, değişimi kültürel ve sosyal değişim olarak ikili bir tasnifle açıklamaktadır. Ona göre sosyal değişim kurumların işleyişinde meydana gelmektedir. Sosyal bünye meşruiyetini kaybettiğinde ve buna mukabil toplumda krizler başladığında karizmatik bir lider ortaya

⁴³Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Korkmaz Alemdar (çev.), 9.Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2014, s.63.

⁴⁴ Kongar, s.103; Kösemihal, s.157.

⁴⁵Kösemihal, s.157-158.

çıkarmakta ve krizleri ortadan kaldırarak yeni bir düzen kurmaktadır.⁴⁶ “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*” adlı eserinde Weber ekonomik ve toplumsal değişimin temelinde dinsel ideolojinin yer aldığını belirtmekte, kapitalizmin Batı’da Protestanlık ahlakı vasıtasıyla meydana geldiğini ileri sürmektedir.⁴⁷

Durkheim sosyal değişimi açıklarken “*iş bölümü*” kavramını esas almaktadır. Toplumda teknolojik gelişmeler arttıkça iş bölümü de artmakta ve buna bağlı olarak insan ilişkilerinin yanı sıra toplum da değişmektedir. İş bölümünü belirleyen şey ise nüfustur. Nüfusu az olan toplumlarda iş bölümü ve uzmanlaşma sınırlıdır. Buradaki dayanışma türü Durkheim’a göre mekanik dayanışmadır. Mekanik dayanışmanın olduğu toplumlar geleneklere bağlı ve değişim karşısında daha muhafazakâr bir tavra sahip olmaktadır. Toplumda nüfusun artmasına bağlı olarak iş bölümü ve uzmanlaşma da artmakta, geleneklere bağlılık yerini akılcılığa bırakmakta ve değişim karşısında daha esnek bir duruş sergilenmektedir. Burada uzmanlaşmanın doğurduğu bireyler arası farklılık, dayanışma türünün mekanikten organik dayanışmaya kaymasına sebep olmaktadır. Nüfusu az olan toplumlarda benzerlikler sayesinde ortaya çıkan mekanik dayanışmanın aksine organik dayanışmada esas olan nokta uzmanlaşmanın ortaya çıkardığı farklılıklardır. Bir sosyal olayın sebebini başka bir sosyal olayda arayan Durkheim, sosyal değişimi de esasen sosyal bir olay olan nüfus artışına bağlamaktadır.⁴⁸

Durkheim’ın pek çok görüşünden etkilenen Ziya Gökalp onun işbölümü kavramından yararlanıp toplumu kavim, millet ve ümmet şeklinde üçlü tasnife tabi tutarak bir anlamda evrimci sosyologlar arasına girmektedir. Bir diğer evrimci model temsilcisi olan Gordon Childe ise sosyal değişimin kökenini insanın doğayla mücadelesinde hayatta kalmak için alet geliştirmesinde yani teknolojiye aramaktadır. Böylece Childe değişimde teknoloji vurgusuyla insanların oluşturduğu kültürü tesadüfi faktörlere dayandıran organizmacıların aksine nesnel faktörlere dikkat çekmektedir. O sisteminde evrimi belirleyen noktanın insanın çevreye verdiği tepkiler olduğunu

⁴⁶ Kongar, s.105-107.

⁴⁷Yümnü Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, 4.Baskı, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2013, s.175; Necdet Subaşı, **Din Sosyolojisine Giriş**, İstanbul: Dem Yayınları, 2014, s.192.

⁴⁸ Kongar, s.109-111; Swingewood, s.106; Kösemihal, s.182.

söylemiş fakat toplumların hangi koşullarda ne gibi davranış şekilleri geliştirdiğini muğlâk bırakmıştır.⁴⁹

2.2.3. Diyalektik Model

Diyalektik model evrim esnasında meydana gelen dönemlerin, kendisinin yok olmasına sebep olacak döneme dair unsurları da beraberinde getirdiği görüşünü savunmaktadır. Evrim esnasına vurgu yapması yönüyle diyalektik model ayrıca evrimci modelin de bir alt dalı olarak görülmektedir. Evrimci modelden farklı olarak diyalektik modelde doğrusal bir gelişimin aksine, yadsınmanın yadsınması yani tez-antitez-sentez formunda bir çatışma ve gelişme söz konusu olmaktadır. Evrimci modelde evrim olarak kendiliğinden gerçekleşen sosyal değişim burada evrim-devrim ve tekrar evrim olarak gerçekleşmektedir.⁵⁰ Marx'ın çatışmaya dayalı modelinin orta boy kuramlardaki çatışmacı model içinde ele alınmayıp burada alınmasının sebebi, onun modelinin tüm insanlığı kapsar nitelikte inşa edilmiş olmasıdır.

Diyalektik modeli tüm sisteminin merkezi haline getiren Marx'a göre toplumsal değişimi doğuran esas neden ekonomik faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan artı değer ve bunun sebep olduğu sınıflar arası çatışmalardır. İnsan toplumları doğduğundan beri üretim araçları ve mülkiyet dağılımı sebebiyle çatışmalar yaşayarak sürekli bir halden başka bir hale geçmekte ve değişmektedir. Toplumun sürekli değişim halinden denge haline gelebilmesi için çatışmaların sona ermesi gerekmektedir ki bu da ancak sınıfların yok olmasıyla gerçekleşebilir. Her toplumun kendine özgü bir üretim biçimi bulunmaktadır. Toplumdaki icatlar ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak üretim araçları da gelişmekte ve bu durum önceki üretim araçlarıyla gelişmiş yeni araçlar arasında çatlamalara neden olmaktadır. Bu çatlamalar sonunda ise üretim biçimi değişmeye zorlanarak toplumda devrim ortaya çıkmaktadır.⁵¹

Marx'a göre tarihte tez-antitez-sentez formunda diyalektik metot geçerlidir. Bir yapı bulunmakta (tez) ve zamanla eskimektedir; eskidiği zaman karşısında başka bir otorite (antitez) oluşmakta ve birbirleriyle çatışma haline girmektedirler. Bu çatışmalar

⁴⁹ Kongar, s.126-127.

⁵⁰ Kongar, s.130-132.

⁵¹ Kongar, s.138-142;Tezcan, **Toplumsal Değişme**, s.19.

sonucu yeni bir yapı (sentez) oluşur ve tekrar karşısında bir otorite belirerek yeni çatışmalar yaşanmaya başlar. Marx bu sistematliğini örnek toplumlar üzerinden de göstermekte, köleci toplumların (tez), ilkel komün toplumlarla (antitez) çatışması sonucu feodal biçimin (sentez); kapitalist toplumların (tez), komünist toplumlarla (antitez) çatışmasıyla da sosyalist toplum (sentez) tipinin oluştuğu görüşünü ortaya koymaktadır.

Marx'ın içinde yaşadığı ve çatışmaların en bariz biçimde kendini gösterdiği toplum tipi olan kapitalist toplumda, üretim araçlarını elinde bulunduran burjuva sınıfı ve üretim araçlarına sahip olmak bir yana dursun hayatta kalmak için iş gücünü ve benliğini metalaştıran, emeği sonucu üretmiş olduğu ürüne ve kendine dahi yabancılaşmış işçi sınıfı olan proletarya, bu çatışmanın iki uç gücü olmaktadır.⁵² Çatışmanın sona ermesi yukarıda da zikredildiği gibi sınıfların ortadan kalkmasına bağlıdır ve Marx'a göre bunu yapacak olanlar proletaryadır. Proletarya devrimle yönetimi ele geçirip üretim araçlarını adaletli kullanılmak üzere devlete teslim ettiğinde özel mülkiyet ve ekonomiye bağlı sınıfsal yapı ortadan kalkacaktır.⁵³

Marx'ın diyalektiğinde ekonomik faktörlerle açıkladığı sosyal değişimi Pitirim Sorokin normlar ve değerler bütününden meydana gelen kültürel sistemlere göre açıklamaktadır. Kültürel sistemleri küçük kültürler ve kültürel üst sistemler şeklinde gruplandırmaktadır. Sorokin sürekli değişim gösteren kültür sistemlerinin bir araya gelmesiyle meydana gelen kültürel üst sistemlerin, kendisini ortadan kaldıracak nüveyi de bünyesinde bulundurduğu görüşü nedeniyle organizmacı modelin yanı sıra bu yönüyle diyalektik model içinde de ele alınabilir. Ona göre nasıl bir ortamda olursan olsun içinde bulundurduğu nüveler sebebiyle kapitalist sistem çökecektir. Ayrıca sosyal ya da kültürel fark etmeksizin her kültürün aralıksız olarak işlevlerini sürdürdüğünü ve bu işlevleri sürdürdüğü sürece de değişime açık olduğunu ifade etmektedir. Sorokin, değişimin neden meydana geldiğine dair bilgi vermesinin yanı sıra bu değişimin nasıl gerçekleşeceği hususunu belirsiz bırakması nedeniyle eleştirilmektedir.⁵⁴

⁵² Karl Marx, "1844 Elyazmaları", **Yabancılaşma**, Barışta Erdost (drl.), 5.Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2013, s.19.

⁵³ Kongar, s.143.

⁵⁴ Kongar, s.134-138.

2.2. Orta Boy Kuramlar

Bu kuramlar büyük boy kuramların aksine toplumları ve alt sistemleri tek tek inceleyerek tüm insanlığa uygulanabilecek bir değişim yasası ortaya koymayı hedeflemektedir. Yani orta boy kuramcılar incelemelerini yaparken daha çok ampirik metotlara başvurarak tümevarımcı bir yol izlemektedir.⁵⁵

2.2.1.Yapısalcı- İşlevselci Model

Yapılar ve fonksiyonlar arası ilişkileri araştırma çabasında olan bu model, yapıların fonksiyonlar olduğu için gelişim gösterdiğini ve yapılar var olmadan önce fonksiyonların var olup kendilerini işlevsel hale getirecek yapıları beklediği görüşünü savunmaktadır. Yani bu görüşe göre insan, ağzı olduğu için konuşmaz, gözü olduğu için görmez; konuşma fonksiyonuna sahip olduğu için ya da görme fonksiyonuna sahip olduğu için ağzı ve gözü vardır. Bunun yanı sıra sosyal yapı ve buna bağlı birimler, sosyal sistem için fonksiyonel bir role sahip olup, ihtiyaçların karşılanması ve bütünleşmeyi sağlama konusunda başat rol oynamaktadır. Kuramın başlıca temsilcileri arasında Talcott Parsons, Robert K. Merton, William F. Ogburn ve Mübeccel B. Kıray gibi isimler sayılabilir.⁵⁶

Sosyoloji tarihinde işlevselciliğin gelişiminde en etkin kişi, toplumu organik bir bütün olarak görüp, toplumsal ihtiyaçların toplumsal kurumlar tarafından karşılanacağı, hatta bu kurumların yalnızca bu ihtiyaçları karşılamak için var olduğu ve toplumsal bir fenomenin açıklanmasının onun işlevine bakılarak mümkün olacağı şeklindeki açıklamaları sebebiyle Durkheim görülmektedir.⁵⁷ Nitekim Durkheim bu durumu “sosyal bir olguyu açıklamaya çalıştığımızda, onu üreten neden ile gördüğü işlevi ayrı ayrı araştırmak gerekir”⁵⁸ sözüyle de açıkça ifade etmektedir.

Yapısal-İşlevselciler toplumları ve buna bağlı alt sistemleri incelerken toplumun en küçük birimi olan fertlere kadar inmekte ve onu belli bir rol içinde psiko-

⁵⁵ Kongar, s.61.

⁵⁶ Kongar, s.166.

⁵⁷ Swingewood, s.241.

⁵⁸ Emile Durkheim, **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, Özcan Doğan (çev.), 2.Bakı, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016, s.124.

sosyal fonksiyonuyla ele almaktadır. Rol kavramını sosyal bilimlere kazandıran Linton'a göre fertler statülerinin gerektirdiği rolleri yerine getirdikçe toplumun fonksiyonları da o derece uyumlu bir süreci takip etmektedir. Bu anlayışa göre sosyal değişim, bir yapının meydana getirdiği fonksiyonların çoğalması ve uzmanlaşmayla beraber ayrılması sonucu, fonksiyonların birbirinden ayrılıp kendisini işlevsel hale getirecek yeni yapılar bulması olarak tanımlanabilmektedir. Geleneksel dönemde üretim ve eğitim başta olmak üzere pek çok fonksiyonu yerine getiren aile yapısının, modernleşmenin getirdiği teknolojik ilerleme ve uzmanlaşmaya bağlı olarak bu fonksiyonları fabrika ve okul gibi yeni yapılara bırakması bu tanıma örnek olarak verilmektedir.⁵⁹

Weber, Durkheim ve Spencer'ın kuramlarını mezc ederek genel bir kuram ortaya koyma girişiminde olan Talcott Parsons, kuramını geliştirirken “*toplumsal yapı*”, “*toplumsal sistem*” ve “*aktör*” kavramlarını ortaya koymuştur. Parsons, aktör terimini toplumsal bir role sahip olan kişiler için kullanırken, toplumsal yapı ile aktörler arası tekrar eden gelen ilişki biçimlerini; toplumsal sistemleyse, aktörler arası etkileşim süreçlerini kastetmektedir.⁶⁰ Ona göre sosyal sistem sürekli olarak denge haline ulaşma eğiliminde olup, sosyal değişim sistemin alt birimlerinin ihtiyaçları karşılamak üzere farklılaşma ve sonrasında bütünleşme şeklinde denge haline ulaşmasıyla meydana gelmektedir.⁶¹ Parsons bunu tanrı-kral örneğiyle açıklamaktadır. Eski toplumlarda tüm halkın itaat ettiği bir tanrı-kral figürü zamanla yerini tanrının başka bir âlemde bulunduğu ve kralların da başka âlemde bulunan tanrının bu âlemdeki temsilcisi olduğu inancına bırakmıştır. Böylece kral ve tanrı arasında işlevsel bir farklılaşma meydana gelmektedir. Bu farklılaşma neticesinde de dünya işleri kraldan, dini işler ise tanrıdan beklenmektedir.⁶²

Parsons, kendi sistematığı içinde toplum tipleri oluşturmakta ve beş değişkene bağlı ikili bir kategorileştirme yoluna gitmektedir. Ona göre toplumlar; (1) duygusal olup olmama, (2) toplumcu ya da bireyci olma, (3) özel ya da evrensel standartları tercih etme, (4) kişileri kendilerine atfettikleri özelliklere ya da başarılarına göre

⁵⁹ Kongar, s.166-167.

⁶⁰ Kongar, s.169.

⁶¹ Erkilet, s.110; Poloma, s.163.

⁶² Erkilet, s.114.

gruplandırma, (5) yaygın ilgi-belirli ilgi gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık arz etmekte; ilk grup özelliklere sahip olanlar cemaat, ikinci grup özelliklere sahip olanlar ise cemiyet tipi toplumları oluşturmaktadır. Yukarıda da zikredildiği üzere sosyal değişim hususunda farklılaşmaya vurgu yapan Parsons, cemaatten cemiyete olan bu değişimi, basitten karmaşığa doğru gerçekleşen bir evrim şeklindeki tanımlamaktadır. Cemaat tipi toplumlarda aile kurumunun yerine getirdiği üretim ve eğitim gibi fonksiyonların cemiyet tipi toplumlara geçildiğinde fabrika ve okullar tarafından yerine getirilmesi de Parsons'ın sistematüğinde bir sosyal değişim örneği olmaktadır.⁶³

Parsons sosyal değişimi “*sistem içi değişmeler*” ve “*sistemin değişmesi*” olarak ikiye ayırmaktadır. Sistem içi değişmeler sınırlar aşılmadan gerçekleşen ve yapıyı değiştirmeyen değişmeler iken, sistemin değişmesi sınırların aşılmasıyla meydana gelmekte ve yapının değişmesine sebep olmaktadır.⁶⁴ Bir değişim üç şekilde sonuçlanabilmektedir. Bunlardan ilki, değişimden önceki halin inşa edilmesidir. Bu sonuç toplumdaki kontrol mekanizmalarının iyi işlediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. İkinci sonuç olan değişimin yapılaşması, yeni değerler etrafında toplumun yeniden bütünleşmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Üçüncü sonuç ise kötü bir bütünleşme şeklinde değişmedir. Bu durum toplumda dengesiz bir yapının hâkim olduğunu göstermektedir.⁶⁵

Eğer değişmeler yapıyı çizilmiş sınırların dışına çıkarmamışsa bu değişme sistem içi değişme olmaktadır. Ancak bu sınırlar içinde kalınmazsa değişme sonucu toplumsal işleyişin kendi meşruiyetini sağlayacak bir değer sistemi etrafında toplanılması gerekir böylece eski sistem değişmiş yerine yeni sistem gelmiş olur. Toplumda yapıyı değiştirecek bir sapmanın meydana geleceği beklendiği zaman bu sapma potansiyeli Parsons'ın “*güvenlik sübabı mekanizmaları*” adını verdiği mekanizmalar aracılığıyla hoş görülebilecek faaliyetlere dönüştürülmektedir. Örneğin insanları oldukça etkileyen ve sapmalar sebebiyet verebilecek olan ölüm olayları, bu

⁶³ Kongar, s.171-173; Erkilet, s.116.

⁶⁴ Erkilet, s.122

⁶⁵ Erkilet, s.132.

sapmaya sebebiyet verme potansiyeline rağmen ayin ve törenler sayesinde sapma yönleri törpülenmektedir.⁶⁶

Parsons değişimin kaynağı nedir? Sorusuyla da ilgilenerek, bu konuda girdi-çıkı alışverişi dengesine vurgu yapmaktadır. Girdi çıktı alışverişinin araçları para, nüfuz ve güçtür. Bu alışveriş hem bireysel hem de toplumsal açıdan anlam ifade etmektedir. Aileler firmalara emek verip karşılığında gelir elde etmekte, öte yandan bu gelirlerini verip karşılığında mal alarak piyasayla da ilişki içerisinde olmaktadır. Eğer toplumda toplam gelir ve toplam harcamalar arasında bir dengesizlik olursa bu durum ekonomik değişimlere sebep olmaktadır. Örneğin toplumda aşırı tasarruf şeklinde bir tüketim kısıtlaması uygulanırsa bu durum firmaların üretim ve istihdam imkânlarını kısıtlayacak ve ekonomik değişimleri zorunlu kılacaktır. Girdi çıktı arasında bunun aksi şeklinde bir uyum gerçekleştiği zaman da sistem denge halini sürdürmeye devam edecektir.⁶⁷

Kuramın bir diğer temsilcisi olan Robert K. Merton, araştırmalarında fonksiyon kavramı üzerine yoğunlaşmakta ve fonksiyonları; “*fonksiyonlar*”, “*bozuk fonksiyonlar*” ve “*fonksiyonel olmayanlar*” şeklinde gruplandırmaktadır. Fonksiyonlar sistemde uyum sorunu meydana geldiğinde buna çözüm getiren unsurlar olurken, bozuk fonksiyonlar uyumu azaltıcı rolünü üstlenmekte, sistemle alakasız olan unsurlar ise fonksiyonel olmayanlar olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Merton fonksiyonları “*açık fonksiyonlar*” ve “*gizli fonksiyonlar*” olarak da ikiye ayırmaktadır. Açık fonksiyonlar örgütlerin açıklanan amaçları gibi istenen fonksiyonlarken gizli fonksiyonlar toplum tarafından bilinmeyen ya da istenmeyen fonksiyonlardır.⁶⁸ Mesela okul ve aile arasındaki iletişimi kolaylaştırmak ve ilişkileri geliştirmek amacıyla kurulan okul aile birlikleri ilişkiler üzerinde önemli bir gelişme sağlamasa da üyelerine tatmin sağlaması sebebiyle varlığını sürdürerek açık fonksiyonlara örnek olurken yoksullara yardım adı altında kurulup dolandırıcılık yapan dernekler gizli fonksiyonlara örnek olmaktadır.⁶⁹

⁶⁶Erkilet, s.128-132.

⁶⁷Erkilet, s.132.

⁶⁸Swingewood, s.258; Kongar, s.175; Poloma, s.135.

⁶⁹ Bekir Kocadaş, **Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2010, s.57.

Sosyal değişmeyi açıklarken de fonksiyonların etkilerini göz önünde bulunduran Merton sosyal değişme için Durkheim'ın toplumdaki kuralsızlık halini kastederek kullandığı “*anomi*” kavramını kullanmaktadır. Anomi, toplumdaki kültürel normlar ve gruba ait bireylerin bu normlara uygun davranışlar sergilemesini sağlayacak sistemler arasında kopukluk olması ve toplumun kültürel normlara bağlılığını kaybetmesiyle kültürel yapının ortadan kalkması olup; basit ve şiddetli anomie olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Basit anomide toplumlardaki bireylerin değerlerinin atışması söz konusuyken şiddetli anomide toplumlardaki değer sisteminin zarar görüp erimesi kastedilmektedir.⁷⁰

Bu durumda Merton sosyal değişimi toplumsal yapı ve kültürel yapı arasındaki i işleyişe göre açıklamış olmaktadır. Eğer bu değişme sırasında toplumdaki mekanizmalar denetimi sağlayabilirse toplumsal ve kültürel evre arasında kopma meydana gelmemektedir. Parsons'ın etkisi açıkça görülen Merton'un görüşüne göre de toplumdaki anomie hali gelişir ve devamlı hale gelirse buna bağlı olarak kopmalar da meydana gelmekte ve değişmenin etkisi toplumsal yapının temeline inerek var olan kültürel normları ortadan kaldırmakta ve yeni toplumsal yapıyla uyumlu yeni kültür normlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.⁷¹ Merton diğer işlevselcilerden farklı olarak olumlu işlevlere ağırlık vermekten kaçınmakta ve aynı birimin farklı işlevlere sahip olmasının yanı sıra aynı işlevin farklı birimler tarafından da yerine getirilebileceğine vurgu yapmaktadır.⁷²

Sosyal değişimin kültürel evrimin son aşamasında meydana geldiği görüşünü savunan Ogburn'a göre kültürel evrim; icat, birikim, yayılma ve uyum sağlama aşamalarını takip eden süreç olarak tanımlanmaktadır. Öncelikle toplumda bir icat yapılmakta ve bu aynı zamanda yeni icatların yapılmasına da zemin hazırlamaktadır. İcatlar bu şekilde kendinden öncekinden bir şeyler olarak ortaya çıkıp, kendinden sonrakine zemin hazırlayarak kmltİf sel bir sistem oluşturmaktadır. Ortaya çıkan icatlar yakın çevresinden başlamak üzere dairesel olarak yayılmakta ve yayılma sonucu, toplumsal ve kültürel sistemin kendisini bu icada göre revize ettiği uyum sağlama süreci

⁷⁰ Kongar, s.175-176.

⁷¹ Kongar, s.178.

⁷²Swingewood; s.258.

yaşanmaktadır ki, Ogburn bu aşamadan itibaren ortaya çıkan değişimleri sosyal değişimler olarak nitelendirmektedir.⁷³

Sosyal değişimi böylece icatlara bağlamakta olan Ogburn, toplumda bir icat meydana geldiğinde bunun kültürel ögeleri de etkilediğini ifade etmektedir. Ona göre icatla beraber değişen kültür ögesi, değişmeyen kültür öğelerinin de zamanla kendisine uyum sağlamasına neden olabilmektedir. Kültürel bütünün tüm ögeleri aynı hızda değişmemekte, aralarında değişme hızı bulunmaktadır. Kültürün büyük öğelerinin aynı hızda değişmemesinin yanı sıra bazı öğelerinin değişip bazılarının değişmemesi Ogburn'un "*kültür boşluğu*" adını verdiği uyumsuzluklara zemin hazırlamaktadır.⁷⁴

Ogburn toplumları, bünyesinde bu icatların meydana gelip gelmemesine göre "*durgun toplumlar*" ve "*değişken toplumlar*" olarak da ikiye ayırmakta ve durgun toplumları; modernleşme öncesi, kadenci davranış tipinin hâkim olduğu, tecrübenin ve yaşlıların büyük önem gördüğü, ahlaki, dini ve hukuki normlara bağlılığın sıkı olduğu, toplumun birey üzerinde hâkim olduğu, sınıf ve kast sistemine bağlı ayrışmaların gözleendiği kapalı toplumlar olarak tanımlayarak günümüzde böyle bir toplum tipinin var olmadığını dile getirmektedir. Ona göre bir toplumda yenilik meydana gelmesi o toplumun fonksiyonudur ve meydana gelen bu yenilikler toplumsal yapıya etki etmektedir.⁷⁵

Kuramın Türkiye'deki temsilcilerinden biri olan Mübeccel Belik Kıray'a göre sosyal değişim tespit edilirken yapılması gereken en önemli şey, değişimin ne zaman nerede meydana geldiği ve ne derecede ne biçimde bir değişim olduğunun tespit edilmesi ve yapılacak genellemelerin bu doğrultuda yapılmasıdır. Ona göre sosyal değişim derece derece gerçekleşmekte ve bir dereceden sonra toplumda bünyesel bir değişim haline gelmektedir. Bu nedenle toplumda meydana gelmekte olan değişmelerin bir kısmı derece değişimleri iken bir kısmı bünye değişimleri olabilmektedir. Sosyal

⁷³ Kongar, s.183.

⁷⁴ Kongar, s.183-184.

⁷⁵ Kongar, s.184-186.

yapıyı oluşturan ögelerin her biri birbiriyle karşılıklı ilinti içinde olduğundan, yapının bir yönünde gerçekleşen değişme diğer yönlerde de etki etmektedir.⁷⁶

Meydana gelen bu değişmeler toplumun bölük pörçük düzensiz bir görünümüne sebep olmasını gerektirmemekte, toplum hem yerleşmiş kökleşmiş özellikleri hem de değişmekte olan yönleriyle fonksiyonel bir bütünlük sergilemektedir. Kıray değişmelere rağmen toplumun fonksiyonel bütüncül yapısı sayesinde “*tampon mekanizmalar*” vasıtasıyla sürekli olarak denge halinde olduğunu belirtmektedir. Kıray tampon mekanizmalar kavramını, toplumun hızlı değişen birimleriyle daha yavaş değişen birimlerinin arasında oluşabilecek boşluğun sebep olacağı buhranların oluşmasını önleyecek olan ve toplumun köklü ya da değişmekte olan yönlerinin her ikisine de ait olmayan yeni müesseseler için kullanmaktadır. Bu mekanizmalar sayesinde yapının farklı yönleri birbirine bağlanmakta ve bu fonksiyonel bütüne sahip olmayan ögeler dışlanarak toplumun orta bir hızda değişme yaşayarak denge halini koruması sağlanmaktadır.⁷⁷

Ereğli’de yaptığı araştırmada tampon mekanizma rolünü tüccar esnaflara veren Kıray, bu tüccarların geleneksel toplum tipinde toprak ağalarının yerine getirdiği veresiye mal ve borç verme rolünü üstlendiğini ifade etmektedir. Modern toplumlarda bir kişi borç almak istediğinde bankaya gider ve ihtiyacını bu şekilde giderir. Bu ihtiyaç geleneksel toplumlarda toprak ağaları tarafından giderilirken, modern topluma geçişte esnaf tüccarların tampon mekanizma olması sayesinde toprak ağalığından direkt olarak bankaya geçiş yerine daha yumuşak bir biçimde gerçekleşmektedir.⁷⁸

Yapısal-İşlevselci model genel manada düzen ve istikrarı açıklamadaki yeterliliğinin yanı sıra sosyal değişme ve çatışmanın sürekliliğine yeterli açıklama getirememesi sebebiyle eleştirilmiştir.⁷⁹ Ayrıca Parsons’ın genel bir kuram oluşturma çabası kapsamında ortaya koyduğu kavramları yer yer farklı terimlerle ifade etmesi bir kavram kargaşası ve kişilik-toplum-kültür arasında kurmayı hedeflediği ilişki muğlâk ve

⁷⁶ Mübeccel B. Kıray, **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, 2.Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2006, s.94-95.

⁷⁷ Kıray, s.94-96.

⁷⁸ Lütfi Sunar, **Değişim Sosyolojisi: Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018, s.281.

⁷⁹Swingewood, s.263.

kopuk görülmektedir. Toplumsal kurumlar arasında her daim bir denge hali olduğu görüşünü savunan Kıray'ın, dengesizlik halinde ahengin meydana gelmesi amacıyla oluşturulan kurumlara “*tampon kurumlar*” adını vermesi, toplumda her zaman denge hali ve ahengin olmadığının kanıtı kabul edilerek kavramın iç tutarsız olduğunun ifade edilmektedir. Bu eleştiriye rağmen tampon kurumlar kavramının toplumdaki ahenk ve bütünlük kavramlarını açıklamadaki başarısı göz ardı edilmemelidir.⁸⁰

2.2.2. Çatışmacı Model

Toplumun ahenkli bir bütünden meydana geldiğini savunan yapısal-işlevselci modele karşı gelen çatışmacı model teorisyenleri, toplumun birbiriyle çatışan birimlerden meydana geldiği ortak fikrini savunmaktadır. Çatışmacılara göre toplumun bütünlüğü de toplumsal birimler arasındaki ahenkten değil çatışmalar sonucunda meydana gelen denge halinden kaynaklanmakta ve meydana gelen çatışmalar toplumun varoluşunda fonksiyonel bir rol oynamaktadır. Bu kuram bağlamında ele alınacak olan Vilfredo Pareto ve Ralph Dahrendorf'ta, modelini tüm insanlığı kapsayacak şekilde inşa etmesi nedeniyle çatışmacı orta boy kuramlara dâhil olamayıp büyük boy diyalektik model kapsamında ele alınan Marx'ın çatışma sistematığının etkileri görülmektedir.

Sosyal değişmeyi yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki ve ayrıma bağlaması sebebiyle çatışmacı kuramcılar arasında sayılabilecek olan Vilfredo Pareto sosyal değişimi, “*seçkinlerin dolaşımı*” sistemiyle açıklamaktadır. Ona göre bir toplum “*aşağı tabaka*” ve “*seçkinler tabakası*”; seçkinler tabakası da kendi içinde “*yönetici seçkinler*” ve “*yönetici olmayan seçkinler*” olarak ikiye ayrılmaktadır. Yönetici seçkinler sınıfı içinde bir grup bulunduğu konuma uygun yeteneklere sahipken bir grup da bu yeteneklere sahip olmayanlardan oluşmaktadır. Bu gruplardan bulunduğu sınıfı değiştiren bireyler de olmakta ve gittikleri yeni sınıfa önceki sınıflarına ait sosyal, kültürel ve bireysel özellikleri de beraberinde götürmektedir. Pareto'nun sosyal değişimin dinamiği olarak gördüğü bu sınıflar arası yer değiştirme sonucunda oluşan nüfus, yalnızca seçkinler ve seçkin olmayanlar diye iki gruba ayrılabiliriyorsa o halde bu “*seçkinlerin dolaşımı*”dır. Toplumda seçkinler tabakasında bir aristokrasi yıkıldığında

⁸⁰ Kongar, s.192-194.

aşağı katların en yetenekli olanı onun eksikliğini derhal giderdiği için seçkinlerin dolaşımı hiçbir zaman ortadan kalkmamaktadır.⁸¹

Ralphe Dahrendorf, Marx'ın çatışma kuramını kısmen reddederek kısmen de onaylayıp güncelleştirerek günümüz sanayi toplumlarına uygulamakta ve sosyal değişimin çatışan ögeler sonucu meydana geldiğini savunmaktadır. Ona göre toplum bir tarafı bütünleşme bir tarafı çatışma olan ikiyüzlü bir madalyon gibidir. Dahrendorf günümüz sanayi toplumlarında meydana gelen üç değişmeye dikkat çekmektedir. Bunlar sermayenin ayrışması, emeğin parçalanması ve yeni bir orta sınıf olan beyaz yakalı işçilerin ortaya çıkmasıyla orta sınıfın genişlemesidir. Marx'ın döneminde tek elde toplanan mülkiyet sahipliği ve mülkiyet yöneticiliği günümüzde ayrılmıştır. Artık bir şirketin sahibi ve o şirketi yöneten kişi aynı kişiler değildir. Mülkiyet üzerinde hakkın ayrışmasıyla sermaye bölünmüş, işçi sınıflarının katmanlaşarak tek düze olan proletarya tipinin değişmesiyle de emek parçalanmıştır.⁸² Marx'ın burjuva ve proletarya olarak ikiye ayırdığı sosyal sınıfları önce yönetenler ve yönetilenler olarak daha sonra yönetenleri de mülk sahipleri ve mülk yöneticileri olarak ayıran Dahrendorf, böylece mülk sahipleri, mülk yöneticileri ve yönetilenler olmak üzere üçlü bir tasnif yapmaktadır. Mülk sahipleri ve yöneticileri ayrımı sonucu ortaya çıkan beyaz yakalı işçiler sınıfı bu üçlü sınıf ayrımında yöneticiler olarak görülebileceği gibi gelirlerinin sınırlı olması nedeniyle işçi sınıfı olarak da görülebilmektedir.⁸³

Dahrendorf Marx'ın sınıfların ortaya çıkmasında etkili gördüğü ekonomik faktörlerin günümüz sınıflarının oluşmasında yerini hükmetme ve hükmedilmeye bıraktığını ifade etmektedir. Toplumda bu hükmedenler ve hükmedilenler arasında sürekli çatışmalar yaşanmaktadır. Bu çatışmalar toplumun olduğu her yerde var olmakta ve iç savaşa kadar gidecek sonuçlar doğurabilmektedir. Meydana gelen çatışmaların tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmadığından böyle bir çabaya girmek de gereksiz gözükmektedir. Tamamen ortadan kaldırılamasa da bu çatışmaların şiddeti kontrol edilebilmektedir. Toplumun gelişme yönünde değişmesinde çatışmalar

⁸¹ Kongar, s.202; Kösemihal, s.322.

⁸² Margaret M. Poloma, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Hayriye Erbaş (çev.), 4.Baskı, Ankara: Palme Yayıncılık, 2011, s.131-133.

⁸³ Kongar, s.204-205.

fonksiyonel role sahip olduğundan ortadan kaldırılmaya çalışmak yerine kurumlaştırılarak dengelenmesi gerekmektedir.⁸⁴

2.3. Küçük Boy Kuramlar

Küçük boy kuramlar kişi ve gruplardan yola çıkarak insanların tutum ve davranışlarındaki değişimleri, bu tutum ve davranışların oluşma koşulları ve bireyler arası etkileşimin nasıl gerçekleştiğini inceleme yoluyla değişme yasalarına ulaşmayı hedefleyen kuramlardır. Küçük boy kuramcılarının ilgi alanlarının büyük ve orta boy kuramcılardan daha dar olması çalışmalarında ampirik metotları kolaylıkla kullanmalarına olanak sağlamaktadır.⁸⁵

2.3.1. Grupsal Model

Sosyal değişmeyi grupsal düzeyde ele almakta olan bu modeller, çoğunlukla sosyal psikoloji alanında geliştirilmiş olup günümüzde de bu alanda daha yoğun biçimde kullanılmaktadır.⁸⁶ Bu model toplumun en küçük birimi olarak bireyi değil grupları kabul etmesi sebebiyle grupsal model olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca değişimin kaynağı olarak grupları gördükleri için onları incelemeye koyulmamış, inceleme alanları gruplar olduğu için değişmeyi bu ekseninde ele almışlardır.⁸⁷

Bireyin grup içindeki davranışları, grubun bütünlüğünü sağlayacak olan etkinliklerin yapıldığı toplumsal düzey ve grubun işlev ve görevlerini yapmasını sağlayacak etkinliklerin yapıldığı görev düzeyi olmak üzere iki boyutlu düşünülmektedir. Bireyin grup içinde sergilediği davranışların kaynağı konusu da gerek psikoloji gerekse sosyoloji alanında dikkat çeken hususlardan olmaktadır. George C. Homans davranışların kaynağı konusunda yaptığı çalışmalarında grup içinde meydana gelen davranışları iki sistem üzerinden açıklamaktadır; bunlar iç sistem ve dış sistemdir. İç sistem, çevreye karşı verilen yaşam mücadelesi sonucu ortaya çıkan davranışlar bütünüken; dış sistem çevrenin koşullandırmış olduğu davranışları belirleyen sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistemler neticesinde birey içinde bulunduğu grup

⁸⁴ Poloma, s.135-138; Kongar, s.207-208.

⁸⁵ Kongar, s.61.

⁸⁶ Kongar, s.219.

⁸⁷ Kongar, s.226-227.

vasıtasıyla toplumsal yapıya bağlanmakta ve birey-toplum arasında karşılıklı etkileşimler yaşanmaktadır.⁸⁸

Grupsal modeller değişmeyi, birbirinden çok farklı olmamakla birlikte, grup vasıtasıyla bireyde meydana gelen değişmeler ve grubun tamamında meydana gelen değişmeler olmak üzere iki çeşit değişme şeklinde ele almaktadır. Bu konuda çalışmalar yapan Kurt Lewin bireydeki değişimin gruptan kaynaklandığını ve grup içindeki tartışmaların değişmeyi şekillendirdiğini ifade etmektedir. Ona göre grupsal değişme, grubun hem statik hem de dinamik unsurları bünyesinde bulundurmasından kaynaklanan yarı durgun denge halinin tartışmalar vasıtasıyla değişmesidir. Bu dengenin bozulması amacıyla aşağıdan ve yukarıdan yapılan baskılar birbiriyle karşılaştığında, burada birbirlerini nötrlemekte ve daha istikrarlı bir yarı denge durumunun oluşumunu sağlamaktadır. Lewin, gruptaki değişimin gelişme yönünde gerçekleşmesi için, istenilen yöndeki değişimi sağlayacak olan kuvvetlerin güçlendirilmesi ya da aksi yöndeki zayıflatıcı kuvvetlerin azaltılması gerektiğini savunmaktadır. Grubun standartları nedeniyle birey değişme karşısında direnç gösterirse de ya bu standartlara verilen değer ortadan kaldırılmalı ya da grup standartlarında değişiklikler yapılmalıdır.⁸⁹

Lewin'e göre sosyal değişim; çözme, değiştirme ve dondurma aşamalarından oluşmakta ve bireyden topluma doğru gerçekleşmektedir. Çözülme adı verilen ilk aşamada bireylerin davranış tipi çözülmekte ve bu davranış tipi yerine yenisi getirilmekte yani eski davranışın yeni davranışla değişmesi sağlanmaktadır. Son aşama olan dondurmada ise bu davranış tiplerinin benimsenerek kalıcı hale getirilmesi sağlanmaktadır. Böylece Lewin sosyal değişimi, bireyin davranışlarının değişmesiyle toplumun da değişeceği şeklinde, aşağıdan yukarı bir değişme olarak tanımlamaktadır.⁹⁰

Sosyal değişimi tespit edebilmek için kişilerin grup içindeki ilişkilerinin o esnada incelenmesi anlamına gelen sosyometri yöntemini kullanan J. L. Moreno'ya göre, bizim bir arada yaşamak istediğimiz insanlarla sosyal hayatta bir arada olmak zorunda kaldığımız insanlar her zaman aynı olamamaktadır. Sosyal gerçeklik de tam

⁸⁸ Kongar, s.220-221.

⁸⁹ Kongar, s.221-222.

⁹⁰ Kongar, s.222.

burada bir arada olmak istediğimiz, olmak zorunda kaldığımız insanların uyumsuzluğu şeklindeki çatışmalarda kendini göstermektedir. Eğer bu durum uyumsuzluk şeklinde olursa toplumsal gerçeklik huzursuzluk ve gerginlik şeklinde kendini göstermekte, uyum şeklinde olursa sosyal gerçeklikte dengeli bir hal hâkim olmaktadır.⁹¹

Moreno başarılı bir sosyal değişme gerçekleşmesinde de yine sosyometrik testlerin fonksiyonel rolünü vurgulamaktadır. Sosyometrik testlerle kişiler arası itimçekim (buna sevgi-nefret de diyebiliriz) ilişkisi belirlendiğinden, güdümlülük durumu da tespit edilebilmektedir. Değişmenin başarılı olması da güdüme bağlı olduğundan dolayısıyla başarılı bir değişme için sosyometrik testlerin uygulanması şart görülmektedir. Moreno'nun bu yöntemle oluşturduğu kuram toplumsal düzeyde değişmeyi açıklamak için yetersiz görülmesinin yanı sıra bireysel ve grupsal düzeyde pek çok noktada aydınlatıcı olarak görüldüğünde başarılı kabul edilmektedir. Aksi halde sosyal değişmeyi salt küçük gruplara bağlamak sosyolojiyi, sosyal psikolojiye indirgemek anlamına gelecektir.⁹²

2.3.2. Bireyci Model

Bireyci modeller sosyal değişmenin kökenini bireylerin sahip olduğu kişilik özelliklerinde aramakta ve bu özelliklerin toplumu, toplumun da bu özellikleri etkilediği görüşünü savunmaktadır. Sosyal değişmeyle kişi tipleri arasındaki ilgiye vurgu yapan David Riesman'a göre geleneksel bir toplumda hâkim olan kişi tipi, bu "*geleneklerin yönetmiş olduğu*" kişi tipidir. Bu kişiler tüm hayatını geleneklere göre inşa ettiğinden değişimin dinamiği olamamaktadır. Bir sonraki toplum tipi olan endüstrileşmeye geçiş toplumlarının kişi tipi, "*içten yönetilen*" kişi tipidir ve bu kişiler geleneksel kişi tipine nazaran değişmeye daha açıktır. Modern gelişmiş toplumların kişi tipi olan "*dıştan yönetilen*" kişiler ise daha esnek ve çevresel beklentilere uygun davranan kişilerdir.⁹³

Bireyci modelin uygulayıcılarından biri olan David McClelland toplumsal değişmeyi bireyin başarı güdüsüne bağlamaktadır. İnsanın temel ihtiyaçlarından biri olan başarıma ihtiyacı eğer güçlü bir hale gelirse birey bu ihtiyacı karşılamak için

⁹¹ Kongar, s.223.

⁹² Kongar, s.225-226.

⁹³ Kongar, s.229-230.

çalayacak ve girişimci bir ruh haliyle ekonomik gelişmeye katkı sağlayacaktır. McClelland başarı düzeyiyle ekonomik gelişme arasında güçlü bir ilişki olduğunu gözlemlemiş ve bunu doğrulamak amacıyla çeşitli ülkelerden gençlere öykü yazma ve çizim testleri ve yine çeşitli ülkelerden işadamlarına bazı testler uygulamıştır. Bu testler ve araştırmalar neticesinde de gençlerin başarısı üzerinde anne babaların yüksek başarı standartları, otoriter olmayan baba ve yumuşak davranışlı ebeveynlerin etkili olduğunu ifade etmekte ve böylece ekonomik gelişmede başarının ve ailenin rolünü ortaya koymaya çalışmaktadır.⁹⁴

Sosyal değişimin toplumsal olmayıp bireysel unsurlara bağlı olduğu görüşünü savunan Richard T. LaPiere'e göre değişim, organizma içinde zamanla oluşan bir sürecin neticesi olmayıp, organizma içinde işleyişe karşı çıkan bir hücrenin var olan düzeni bozmasıyla bütün organizmanın bozulması şeklinde oluşmaktadır. Ona göre sosyal değişimin kaynağı toplumdan sapan kişilerin ortaya koymuş olduğu icat ve yeniliklerdir. Bu icat ve keşif tek başına yeterli olmamakta fakat gerekli ilk şartı sağlamaktadır. Bu yenilik için bir kişi bile yeterlidir fakat yeniliğin toplumsal gelişmeye ulaşması için çok sayıda kişiye ihtiyaç duyulmaktadır.⁹⁵

Ortaya çıkan bu yeniliğin toplumsal gelişmeye seviyesine ulaşması için ihtiyaç duyulan kişilere LaPiere “savunucular” adını vermekte ve bunların yeniliğin önemine vakıf kişiler olduğunu belirtmektedir. Savunucular yeniliğin gelişmesinde önemli katkılar sağlamakta fakat bu da yeterli görülmemektedir. Yeniliğin sadece savunulması değil uygulanmasına da ihtiyaç vardır ki bunu yapacak olanlar da “uygulamacılar” dır. Uygulamacıların da yardımıyla ortaya çıkan yenilik ya da icat artık topluma nüfuz etmiş durumdadır. Bireyci modelin savunucusu LaPiere böylece sosyal değişimin dinamiği olarak yalnızca bireyi görmüş olmaktadır. LaPiere'in tek bir bireye indirdiği yenilik yaratmanın ortaya çıkaracağı sosyal değişim günümüz şartlarında pek de mümkün görülmemekle beraber böyle bir değişimi sağlayacak manevi yenilik yaratma potansiyeline sahip aktörler tarihte ancak peygamberler olabilmıştır.⁹⁶

⁹⁴ Tezcan, **Toplumsal Değişme**, s.35-36.

⁹⁵ Kongar, s.232-233.

⁹⁶ Kongar, s.233-235.

Bireyci modeli kullanan bir diğerk teorisyen Everett E. Hagen'dir. O sosyal değişme kuramını bireyin çocukluk döneminde toplumla geliştirdiği ilişki biçimine dayandırmaktadır. Sosyal değişme, kişilerde meydana gelen değişmelerin neden olduğu değişmelerdir. LaPiere'in görüşüne benzer şekilde Hagen'e göre de toplumda bir yaratıcı kişi tipi bulunmaktadır. Bu kişiler teknolojik bir yenilik icat etmekte ve bu yeniliğe bağlı olarak toplumda ekonomik gelişmeler ve sonunda sosyal değişme gerçekteşmektedir. Toplumda yaratıcı kişilerin ortaya çıkması, bu kişilerin otoriteye duydukları saygının yok olmasına bağlanmaktadır. Geleneksel toplumlarda otoriter kişiler vardır ve bu kişiler yenilik karşısında olumsuz bir tavır sergilemektedir. Bazen otorite sarsılabilmekte ve otoriter kişiler otoriteleri ve statülerini kaybedebilmektedir. Statü kaybı yaşamış kişiler otoriteye saygılarını yitirmekte ve toplumdan geri çekilmektedir. Bu durum bir sonraki nesilde geri çekilen insanların yaratıcı kişilik tipine sahip çocuklar yetiştirmesine sebep olmaktadır.⁹⁷

Hagen'in sosyal değişme kuramında yaratıcı kişilerin başat rolünün yanı sıra sermaye, bilgi birikimi ve ekonomik gelişmelerde ikincil öneme sahip olmaktadır. Onun sosyal değişmenin ana nedeni olarak kişilik değişmelerini kabul ettiği bu kuramı, toplumu bireylerin aritmetik toplamı olarak görmesi sebebiyle sosyoloji; kişiliğin oluşmasında ise okul, arkadaş grupları, kitle iletişim ve haberleşme araçlarını göz ederek yalnızca anne babanın etkisine vurgu yapması nedeniyle psikoloji cenahında eleştirilmesine sebep olmaktadır.⁹⁸

3. Sosyal Değişim Faktörleri

3.1.Coğrafi Faktörler

İnsanlığın varoluştan beri doğayla hem onu etkileme hem de ondan etkilenme şeklinde süreçler yaşadığı bilinmektedir. İnsanlar yaratılış gereği bir toprak parçası üzerinde yani bir coğrafyada yaşamak mecburiyetindedir. Bu durum da bulunduğu coğrafyayla etkileşim yaşayacağı sonucunu doğurmaktadır. İnsanın yeme-içmesi, giyinmesi ve barınması başta olmak üzere davranış biçimlerine varana kadar gerçekteştirdiği eylemlerde hep çevre etkisi görölmektedir. Bu nedenle çevresel bir

⁹⁷ Kongar, s.236-238; Tezcan, **Toplumsal Değişme**, s.45-46.

⁹⁸ Kongar, s.239

değişiklik sosyal değişimi de beraberinde getirmektedir. Ayrıca toplumların bulundukları konum yalnızca o toplumu etkilemekle kalmamakta, toplumlararası ilişkileri de şekillendirmektedir.⁹⁹ Toplumların uygarlık seviyelerine yükselmelerinde de coğrafi faktörlerin önemli olduğu bilinmektedir. Nitekim bu hususta tafsilatlı açıklamalarda bulunan İbn Haldun'a göre de bilinen büyük uygarlıklar hep iklimin, fiziki koşulların elverişli olduğu bölgelerde yaşam sürmüştür. İbn Haldun bu durumu, yedi iklim kuşağına ayırdığı dünyanın üçüncü, dördüncü ve beşinci iklim kuşağında yer alan toplumlarının ümran bakımından gelişmiş olduğunu ve burada yaşayan insanların beden, renk, ahlak ve din bakımından en itidal insan tipi olduklarını söyleyerek açıklamaktadır.¹⁰⁰

Günümüz modern toplumlarında teknolojik gelişmelere bağlı olarak insanın fiziksel şartlara bağımlılığı azalmış gibi görünse de insanoğlunun çevreye kesin bir hâkimiyet kuramaması ve sosyal hayatı şekillendiren en önemli faktörlerden biri olan ekonomik faktörlerin hammadde noktasında doğadaki kaynaklara bağımlı olması, insanın fiziksel şartlardan çok da soyutlanamayacağını göstermektedir. Toplumların bulunduğu çevrede doğal afet, sel, kuraklık, kıtlık gibi faktörlerin de sosyal değişime etki ettiği görülmektedir. Özellikle doğal afetler sonucu yaşanan göçler neticesinde meydana gelen değişimler, sosyal değişimde coğrafyanın etkisini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki; başta göçebe bir hayat sürüp avcılık ve toplayıcılıkla geçinen toplumların zamanla yerleşik hayata geçmesiyle beraber çevreyi daha çok şekillendirmeye başlaması, teknolojik gelişmelere bağlı olarak sanayi ve kentleşmenin yoğunlaşması ve sonuç olarak çevreyle olan ilişkinin daha çok onu tahrip etme şeklinde bir ilişki biçimine dönüşmüş olması gelecek nesiller için bir tehdit unsuru olmaktadır.¹⁰¹

3.2. Nüfus ve Göç Faktörü

Araştırma alanı toplum olan tüm bilim dallarında yapılan çalışmalarda nüfus faktörü önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmalarda doğum ve ölüm oranları, nüfusun yaş, cinsiyet, ekonomik durum, eğitim, kırsal ve kente göre dağılımı temel verileri

⁹⁹ Yaka, s.71-72.

¹⁰⁰İbn Haldun, s.259.

¹⁰¹ Yaka, s.73-74.

oluşturmaktadır.¹⁰² Sosyal değişimde nüfusun etkisini ele alan ilk sosyolog Durkheim'dır. Ona göre geleneksel toplumdan endüstri toplumuna yani mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişi gerektiren esas faktör nüfus olmuştur. Toplumda nüfus artışına ve yoğunluğuna bağlı olarak iş bölümü ve uzmanlaşmalar başlamış bu durum da sosyal değişimin yaşanmasını sağlamıştır.¹⁰³ Bir ülkedeki nüfus yoğunluğu kişi başına düşen geliri de etkilediğinden ekonomik faktörlere bağlı olarak hayatın tamamını etkilemektedir. Yine aynı şekilde bir aile içindeki kişi sayısına göre de yoksulluk oranları değişebilmekte, çocuk sayısı fazla olan ailelerin daha fazla yoksulluk çektiği görülmektedir.¹⁰⁴ Nüfusunu kontrol edemeyen ülkelerde eğitim, ekonomi, sağlık gibi alanlarda ihtiyaçlar gerektiği şekilde karşılanamamakta olup, buna bağlı problemlerle mücadelenin ve sosyal değişimin kontrolünün de güçleştiği bilinmektedir.¹⁰⁵

Her ülke sosyal değişimi kontrol edebilmek için nüfusunu da kontrol etme girişiminde bulunmaktadır. Çünkü nüfusunu kontrol edemeyen ülkelerde refah ve fırsat dağılımı noktasında problemler yaşanmaktadır.¹⁰⁶ Gelişmiş toplumlar nüfus artış hızının durması ve azalmasına çareler ararken az gelişmiş ülkelerin de nüfus artış hızını azaltmaya çalıştıkları görülmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki bu nüfus azalma sebepleri arasında eğitim süresinin uzaması, evlilik yaşının yükselmesi, doğum kontrol imkânlarının gelişmesi başta olmak üzere teknoloji ve kentleşmeye bağlı pek çok faktör rol oynamaktadır. Bu nüfus azalmasının sosyal değişimde oynadığı etkinin yanı sıra özellikle göçe bağlı nüfus artışının yaşandığı ve insanların belli merkezlerde toplanarak kentleşmeyi gerçekleştirdiği bölgelerde ciddi sosyal değişimler yaşandığı gözlenmektedir.¹⁰⁷

Bir yerde nüfusun artmasına bağlı olarak orada yeni ihtiyaçlar da meydana gelmekte ve bu ihtiyaçların karşılanması için zaman zaman yeni kurumlar oluşturulmakta, ihtiyaçların karşılanmaması ise sosyal problemlere sebep

¹⁰²M. Said Doğan, “Nüfus Hareketleri ve Sosyal Değişme”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Cilt.49, Sayı.1 (2005), s.665.

¹⁰³Swingewood, s.106; Kösemihal, s.182.

¹⁰⁴ İsmail Doğan, **Sosyoloji**, 8.Baskı, İstanbul; Pegem Akademi, 2008, s.345.

¹⁰⁵M. Said Doğan, s.668.

¹⁰⁶ İsmail Doğan, s.347.

¹⁰⁷Arslantük ve Amman, s.425-426.

olabilmektedir. Nüfusun yalnızca artıyor olması değil yaş ve cinsiyete göre nasıl bir ağırlık gösterdiği de değişimi şekillendirmektedir. Zira genç nüfusun ağırlıklı olduğu toplumlarda sosyal değişim istenen bir durum olup daha dinamik bir görünüm sergilerken, yaşlı nüfusun yoğun olduğu yerlerde değişim karşısında daha muhafazakâr bir duruş sergilenmekte ve değişim daha yavaş gerçekleşmektedir.¹⁰⁸

Demografik değişime ve dolayısıyla sosyal değişime etki eden en önemli faktörlerden biri de bir önceki başlıkta zikredildiği üzere göç olgusudur. Göç eden kişiler bir yerden bir yere sadece kendileri gitmiş olmakla kalmamakta, inanç ve ideolojiden, yöntem ve tekniklere varıncaya kadar pek çok maddi ve manevi birikimi de beraberinde götürdüğünden, ister zorunlu ister gönüllü olsun her türlü göç neticesinde kültürlenme ve kültürleşme süreçleri yaşanmaktadır. Tarih boyunca büyük çapta değişimlere neden olan en önemli olaylardan birisi yerleşik hayata geçilmesiyle meydana gelen değişimlerken, bir diğeri sanayileşmeyle birlikte köyden kentlere doğru gerçekleşen göçler neticesinde, kentleşmeyle meydana gelen değişimler olmuştur. Bu nedenle nüfusa bağlı her hangi bir değişiklik sosyal değişimlere de kaynaklık etmektedir denilebilir.¹⁰⁹

3.3. Kültür ve İdeoloji Faktörü

Bu faktörler aslında sosyal yapının manevi yönünü yansıtan değer ve ideolojileri içermektedir. Bu değer ve ideolojiler toplumun bir kısmı ya da tamamı tarafından onaylanmış ve kökleşmiş aynı zamanda sosyal normlara da kaynaklık eden inanç, düşünce ve yargılardır. Bu özellikleri sayesinde de din, gelenek ve görenek gibi alanlarda bireysel tutum ve davranışlara da kaynaklık etmektedirler. Değerler, meydana gelen bir olay karşısında bireylerin ne tür bir tepki verip nasıl davranacağını belirleyen ölçütler ortaya koyması hasebiyle değişim karşısında nasıl bir tavır alınacağını da determine etmektedir. Ayrıca eğitim ve sosyalleşme sonucu kazanılan bu değerlere bağlılık, toplum içindeki dayanışmayı da şekillenmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁸ Yaka, s.75-77.

¹⁰⁹ Yaka, s.78; Okumuş, s.30.

¹¹⁰ Yaka, s.91-92.

Comte, Weber, Durkheim ve Sorokin başta olmak üzere pek çok sosyolog sosyal değişimde bu değer ve düşüncelerin oldukça etkin olduğunu ifade etmektedir. Comte'un üç hal yasasının kökleri de bu düşünceye dayanmakta ve o sosyal değişimi bir zihniyet değişmesi olarak görmektedir. Weber ekonomiyi din ve zihniyetin belirlediğini, kapitalizmin de Protestanlık neticesinde var olarak sosyal değişim faktörü olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bir toplumun değişmesi için öncelikle değer yargılarının değiştirilmesi gerekmektedir.¹¹¹ Kültürel faktörün bir diğer yönü olan ideolojiler, felsefi temeli ve kendi içinde tutarlılığı olan düşünceler ve bazen toplumun bir kısmını bazen ise tamamını güdümleyen yol göstericiler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹² Marx ideolojiyi, üretim ilişkileri tarafından belirlenip sömürüyle sonuçlanan ama daha sonrasında sınıf bilinci ve çatışmayla sosyal değişimin belirleyicisi olan bir faktör olarak görmektedir.¹¹³

İdeolojileri “*tutucu ideolojiler*” ve “*gelişmeci ideolojiler*” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Toplamların bu iki tipten hangisini benimsediği onun sosyal değişim karşısında sergilediği tavrı da belirlemektedir. Zira tutucu ideolojiyi benimseyen toplumlar mevcut durumu koruma eğiliminde olduğundan değişim karşısında daha muhafazakâr bir duruş sergileyecek, gelişmeci ideolojiyi benimseyen toplumlar ise mevcutla yetinmeyip yenilik ve gelişme isteği sayesinde değişime karşı da daha yumuşak ve istekli olacaktır.¹¹⁴ Toplumsal değerler çoğunlukla değişimi zorlaştıracı bir faktör gibi görünse de zaman zaman bu değerler ve ideolojilerin kendisi de birtakım değişimlere maruz kalmaktadır. Çünkü değerler ve bunlara ilişkin bakış açıları hayatın düşünce ve inanç şeklindeki soyut ifadeleridir. Bu nedenle de coğrafî, demografik, ekonomik ya da teknik bir değişim neticesinde meydana gelen sanayileşme ve kentleşme gibi süreçler sonucunda bireyler arası ilişkiler, düşünce ve inanç biçimleri ve hepsinin neticesinde sosyal yapı da değişmektedir.¹¹⁵

¹¹¹ Okumuş, s.32; Arslantürk ve Amman, s.428.

¹¹² Yaka, s.93.

¹¹³ Arslantürk ve Amman, s.428.

¹¹⁴ İsmail Doğan, s.357.

¹¹⁵ Yaka, s.94.

3.4. Bilim ve Teknoloji Faktörü

İnsanlar var oluştan itibaren hayatta kalabilmek için doğayla mücadele etmek durumunda kalmış ve bu mücadele sırasında da alet ve teknikler geliştirmişlerdir. Başlarda kas gücüne dayanan enerjinin zamanla kömür ve demire, sonrasında elektrik ve petrole, günümüzde ise nükleer enerjiye dayanması şeklindeki gelişmenin, tarih boyunca ne denli köklü değişmelere sebep olduğu malumdur.¹¹⁶ Bilim, teknoloji ve ekonomi arasında sıkı bir ilişki bulunmasına rağmen 18.yüzyıl Sanayi Devrimi'ne gelinceye kadar bilimin ekonomiye ve sosyal değişime çok fazla etki etmiş olduğu söylenememektedir. Sanayi Devrimi'yle ise bu durum değişmiş ve bilim, teknolojiye aktararak üretim gerçekleştirilmiştir.¹¹⁷ Bu devrimle gelen değişimler kentleşme, okuryazar oranının artması, haberleşme araçlarının artması gibi değişimlerle toplumun her alanına yayılmıştır.¹¹⁸ Günümüz bilgi toplumunda da bilim ve teknoloji, üretim yani ekonomi yoluyla hayata müdahil olmakta ve aile hayatı, sosyal hayat, dini hayat, edebiyat, sanat gibi hayatın pek çok alanında gerçekleşen değişimlere kaynaklık etmektedir.¹¹⁹

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sosyal değişime etkisi beş biçim üzerinden açıklanmaktadır. Bilim, teknoloji ve buna bağlı ekonomik gelişmeler yoluyla insanların dünyaya bakış açısında değişim meydana gelmektedir. Teknoloji neticesinde toplumda üretici ve planlayıcı yeni bir sınıf oluşmuştur. Benzer şekilde bilimsel gelişmeler ekonomik değişimlere sebep olduğundan insanların yaşam standartları da değişiklik göstermektedir. Bilimsel gelişmelere sahip olamayan ülkeler düşük yaşam standartlarına sahipken, geniş bilimsel ve teknolojik imkânlara sahip ülkelerin yüksek yaşam standartlarına sahip olduğu bilinmektedir. Bu imkânlar aynı zamanda bireyler ve toplumlar arası ilişkilerin niteliğini de değiştirmekte ve onları daha rasyonel ve işlevsel bir biçime sevk etmektedir. Ayrıca bilim teknoloji ve ekonomiye bağlı değişimler

¹¹⁶ Arslantürk ve Amman, s.427.

¹¹⁷ Yaka, s.82.

¹¹⁸ Akdoğan, s.107.

¹¹⁹ İsmail Doğan, s.352.

endüstrileşme, kentleşme, ulaşım, iletişim başta olmak üzere pek çok köklü değişimin yaşanmasına sebep olmaktadır.¹²⁰

Sosyal değişme dediğimiz olgu toplumda meydana gelmekte ve toplumun en küçük birimi olarak da birey kabul edilmektedir. Bu nedenle sosyal değişme için zikredilen bu tüm bu faktörlerin önemi ayrı ayrı büyük olsa da değişimin en merkezi konumunda insan ve toplum vardır desek çok da yanlış olmayacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim Ra'd Suresi 11.ayette *"bir toplum kendini değiştirmedikçe Allah onları değiştirci değildir"* denilerek değişimde bireyin merkezi rolü vurgulanmaktadır.¹²¹

4. Sosyal Değişim ve Din

Din, sosyologların büyük bir çoğunluğuna göre sosyal bir vakıa olarak kabul edilmektedir. Dinin kutsal bir yönünün olmasının yanı sıra sosyal bir yönünün de varlığı, onun sosyal olaylarla karşılıklı bir etkileşim içinde olmasını ve sosyal, kültürel ve coğrafi değişkenlere bağlı olmasını sağlamaktadır.¹²² Toplumda var olan din ve inanç sistemleri ile sosyal yapı arasında karşılıklı ilişki sayesinde, zaman içinde sosyal yapıyı etkileyen bir unsur dini de etkilemekte ve gerçekleşen bir değişim sosyal yapıda değişimlere sebep olurken dini alanda da değişimlere sebep olmaktadır.¹²³ Sosyal değişim ve din arasındaki ilişki biçimini üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar; sosyal değişimi engelleyici bir faktör olarak din, sosyal değişim faktörü olarak din ve sosyal değişimin din üzerindeki etkileridir.

4.1. Sosyal Değişimi Engelleyici Bir Faktör Olarak Din

Tarih boyunca var olmuş ve olmaya devam eden tüm dinler esas itibariyle bir kurucu ya da tebliğ edicinin dini tecrübesine bağlılık ve onu ritüelleştirerek sürekli hale getirme şeklinde karakterize olmakta ve bu yapısıyla da kendini tarihten soyutlayarak meydana gelen değişimlerin etkisinden de uzak kalma eğilimi göstermektedir.¹²⁴ Marksist sosyologlar da dinin değişim karşısındaki frenleyici yapısına vurgu yapmakta

¹²⁰ Yaka, s.83.

¹²¹ Günay, s.367.

¹²² Ünver Günay, "Sanayi Toplamlarında Din", *EÜİF Dergisi*, Sayı.3 (1986), s.43.

¹²³ A. Faruk Sinanoğlu, "Toplumsal Değişim ve Din", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt.1 Sayı.2 (Temmuz- Aralık 2008), s.21.

¹²⁴ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.369.

ve dini çoğunlukla, üst sınıfların egemenliğini sağlaması, alt sınıfların ise acılarını hafifletmesi için bir araç olarak görmekte ve onun sosyal değişimi önleyici bir forma sahip olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵ Dinin en önemli işlevlerinden biri olan sosyal bütünleşmeyi sağlama işlevi de onun değişimden çok istikrar sağlayıcı statik bir faktör olarak algılanmasına sebep olmaktadır.

Sosyal değişim dediğimiz olgunun yalnızca ileriye dönük bir gelişme anlamına gelmediği, aynı zamanda toplumda çözümlere yol açabilecek değişimleri de kapsadığı daha önce zikredilmişti. Değişimin bu iki yönlü yapısı nedeniyle ona karşı muhafazakâr duruş esasında yalnızca dinlerde bulunmamakta, toplumun kendi karakterinde de yer almaktadır. Toplum bu muhafazakâr güçler sayesinde ileriye doğru gelişmeyi sağlamakta ve sosyal yapı ve işlevler böylece sosyal bünyeyi diri tutmaktadır.¹²⁶

Bu muhafazakâr duruşun yalnızca dinlerde olduğu düşünüldüğünde dahi dinin sosyal değişimi tümüyle inkâr ettiğini söylemek pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim evrensel, geleneksel ya da arkaik dinlerin her biri değişimi inkâr etmeksizin onu bir çeşit kayıp, gerileme ya da menşei tecrübenin yaratıcı enerjisinin yitirilmesi olarak görmekte ve bunu düzeltmek için yapılan her girişimi, dini asıl saf haline dönüştürecek bir çaba olarak görmektedir. Müslüman toplumlardaki ihya hareketleri de bu bağlamda düşünülmektedir. Aynı şekilde Sünnilik Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in sünnetine bağlılığı temsil ederek dinin menşei formunu muhafaza etmeyi hedeflemektedir. Vehhabilik ve Selefiyye hareketlerinin modernizmin getirdiği sosyal değişimler sonucu İslamiyet'in esas formundan uzaklaştığı savunarak bundan hareketle İslamiyet'i tekrar esas "*katıksız*" haline döndürme girişimleri bu hususa örnek olarak verilebilir. Benzer girişim, Protestan reform hareketlerinin, dinlerini ilk dönemlerdeki esas formuna döndürme ve sonradan gelen inanç ve ritüellerden arındırma şeklindeki bir değişim ideolojisinde de görülmektedir.¹²⁷ Bu girişimlerin tümünde dinlerin aslında

¹²⁵ Nur, Vergin, "Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış", **Toplum ve Bilim**, 29/30, (Bahar-Yaz, 1985), s.10; Günay, **Din Sosyolojisi**, s.369.

¹²⁶ Okumuş, s.116.

¹²⁷ Günay, **Din Sosyolojisi**, s.369-370.

değişime direnmekten ziyade kendini asli formu içinde yeniden sunma çabası sergilediği görülmektedir.¹²⁸

Sosyal değişimin kaçınılmazlığına karşın dinlerin kural koyucu değişmez ilkeler getirme özelliği zaman zaman değişim ve din arasında çatışmalara sebep olmaktadır. Meydana gelen bir kısım değişimler dinin öz yapısıyla uyum gösterirken bir kısmı uyum göstermemektedir. Bu nedenle de din çoğu zaman kendi yapısına uymayan bir değişmeyi bozgunculuk ve dini değerlere karşı çıkma olarak görüp buna direnç göstermektedir. Dinin sosyal değişimi engelleyici bir faktör olarak görülmesi de bu sebepten kaynaklanmaktadır. Meydana gelen sosyal değişimlerin dine uygun olup olmaması büyük oranda toplum tiplerine göre şekillenmektedir. Geleneksel toplum tipinde meydana gelen sosyal değişimler çoğunlukla dini değerlerle uyum içinde bir duruş sergilerken, modern toplum tiplerinde meydana gelen sosyal değişimlerin çoğunlukla dini değerlerle çatışma içinde olduğu görülmektedir.¹²⁹

Meydana gelen bir değişim karşısında toplumun farklı kesimleri farklı duruşlar sergilemektedir. Muhafazakârlar geleceğe şekil verirken şimdiki duruma göre davranıp mevcut düzenin korunmasını savunurken; şüpheciler şimdiki zamanı olmuş ve olacak olan her şeyin toplamı olarak görmekte; liberaller ise şimdiki zamanın daha iyi bir gelecek için devamlı ilerlemekte olduğunu ve şimdiki zamana zarar vermenin geleceğe de zarar vereceğini savunmaktadır. Muhafazakârlar olması gereken en doğru dönemin geçmişte yaşandığını ve şimdiki zamanda geçmişin tekrar yaratılarak, günümüzün de geçmişe göre yaşanması gerektiğini düşündüğünden, değişim karşısında reaksiyoner bir tutum sergilemektedir.¹³⁰

Dini, sosyal değişimi engelleyici bir faktör olarak görenler o toplumda geri kalmışlığın nedenini dine bağlayarak değişime direnen insanları gerici olarak görmekte; dini düşüncüyü savunanlar ise toplumu, dine uygun olmayan davranışların bozduğunu ve değişimin dini ve ahlaki yönden yozlaşmalara sebep olabileceğini savunmaktadır.¹³¹ Bu

¹²⁸ Okumuş, s.116.

¹²⁹ Akdoğan, s.125.

¹³⁰ Şaban Ali Düzgün, “Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları”, **AÜİF Dergisi**, Cilt.38, Sayı.1 (1998), s.328-329.

¹³¹ Akdoğan, s.126.

durum aslında dinden ziyade dini anlayış biçiminden kaynaklanmaktadır. Gelenekçiler ile dine karşı tutuma sahip olanlar, din ile sosyal değişim arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir biçimde kavrayamadığı durumda bu gibi çatışmalar yaşanmaktadır.¹³² Bu durumun değişimin söz konusu olduğu her toplumda görülmediğini ancak değişimin sosyal problemlere sebep olduğu daha ileri aşamalarda gerçekleştiğini de bu noktada belirtmek gerekmektedir. Din sosyal unsurlarla anlamlı bir ilişki biçimine sahip olmadığı sürece, sosyal değişimi engelleyici bir faktör olarak kalmaktadır. Bu nedenle din kendini revize ederek sosyal gerçekliklere uyum sağlamak durumunda kalmaktadır. Çünkü zamansal değişmeye bağlı olarak toplumlara alternatif düşünce imkânı sunmayan dinler, sosyal ve dini problemler yaşanmasına sebep olmaktadır.¹³³

Dinin sosyal değişimi engelleyici bir faktör olması konusu İslamiyet özelinde düşünüldüğünde de aslında İslamiyet'in böyle bir duruşun aksine, bilhassa değişimin gelişme ve yenilikler sağlama yönünü insana hizmet olarak kabul ederek olumlu bir bakış açısı sergilediği görülmektedir.¹³⁴ İslam zaman, mekân ve koşulların değişmesine paralel olarak yeni ihtiyaçların doğacağını da göz önünde bulundurmakta ve içtihat adı verilen hüküm verme kapısını aralık bırakarak böylece hükümlerin değişebileceğini belirtmektedir. Bu sayede karşılaşılan yeni problemlere İslam'ın temel kaynaklarında yer alan hükümlerle kıyaslanarak dini bir görünüm kazandırılmakta ve dini potada erilmektedir. Bu içtihatlar sayesinde zaman ve mekânın değişmesine bağlı olarak karşılaşılan problemlerin çözülmesi aynı zamanda İslami hayat düzeninin sürekliliğini de garanti altına almaktadır.¹³⁵

İslamiyet doğduğu ilk dönemlerde Hz. Muhammed ve sahabelerinin değişimcilikleri zamanla kendinden sonraki nesillerle birlikte yerini gelenekselleşmeye bırakması durağanlaşmayı da beraberinde getirmiş ve bu durum İslam'ın sosyal değişimi yavaşlatıcı bir unsur olarak görülmesine sebep olmuştur. Böylece ilk dönemlerinde değişimi sağlayıcı bir faktör olarak görülen İslam'ın, gelenekselleşmeyle birlikte daha muhafazakâr bir yapıya dönüştüğü söylenmektedir.¹³⁶ İslamiyet her ne

¹³² Akdoğan, s.113.

¹³³ Akdoğan, s.127.

¹³⁴ Akdoğan, s.129.

¹³⁵ Er, s.140.

¹³⁶ Okumuş, s.113-114.

kadar muhafazakâr ve değişimi engelleyici bir unsur olarak değerlendirilse de onun yaratıcı bir dinamik ruhu ve zihniyeti potansiyel olarak daima bünyesinde bulundurduğu unutulmamalıdır. Aynı şekilde dinin yaratıcı ve muhafazakâr olma fonksiyonlarının temelde birbiriyle çelişmediği, aksine ikisinin de toplumu dinamik bir şekilde ayakta tutma amacına hizmet ettiği hatırla tutulmalıdır.¹³⁷

4.2. Sosyal Değişim Faktörü Olarak Din

Din sosyal hayatta önemli bir konuma sahip olması sayesinde meydana gelecek sosyal değişimlerin de zaman zaman itici gücü olabilmektedir. Özellikle dinin oldukça merkezi ve fonksiyonalist bir konumda olduğu geleneksel toplumlarda din hayatın her alanına etki ettiğinden, sosyal değişim de genellikle din tarafından gerçekleştirilmektedir. Kendini dinden soyutlamış toplumlarda bu durum elbette ki böyle olmamaktadır.¹³⁸ Bilindiği üzere insan davranışları sosyal ve kültürel faktörler neticesinde şekillenmektedir. Dinin temel sosyal faktör olarak kabul edildiği toplumlarda da dini değerler insan davranışları üzerinde etkin bir role sahip olup sosyal değişimi sağlamaktadır.¹³⁹ Özellikle evrensel dinler başta olmak üzere dinler, daha fazla insan tarafından kabul edilerek sosyal alana açılmayı istemektedir. Bu açılma neticesinde de diğer sosyal faktörlerle etkileşime geçmekte ve onların da değişmesinde rol oynamaktadır. Zaten dinlerin ortaya çıkış amacı toplumdaki mevcut bozukluk ya da aksaklığı düzeltmek olduğundan, yeni bir dinle karşılaşan toplumlarda değişim de kendiliğinden meydana gelmektedir.¹⁴⁰

Dinin sosyal değişimi engelleyici bir fonksiyona sahip olduğu görüşünü savunan Marx'ın aksine Weber, dini ve ahlaki değerlerin sosyal ve ekonomik değişimin gerçekleşmesinde itici ve başat bir role sahip olabileceğini vurgulamaktadır. *“Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu”* adlı eserinde de genişçe anlattığı üzere Weber, kapitalizmin gelişimini Protestanlığın ortaya çıkışı ve onun getirdiği ahlaki normlara bağlamaktadır. Protestan etiği ile gelen yeni yaşam biçimi doğrultusunda,

¹³⁷ Günay, **Din Sosyolojisi**, s.541.

¹³⁸ Sami Şener, “Sosyal Değişimin Dini Hayata Etkisi”, **Sosyal Değişim ve Dini Hayat (Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi)**, İstanbul: İSAV Yayınları, 1991, s.97.

¹³⁹ Akdoğan, s.115.

¹⁴⁰ Akdoğan, s.121-124.

toplumda sermaye birikimi o güne kadar hiç ulaşamadığı bir seviyeye ulaşmış ve Reformasyon döneminde dünyevi işlere olumlu dini ve ahlaki anlamlar verilmiştir. Weber bu konuları ele alırken aslında seküler olan ahlaki kavramların dini doktrinlerle nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve bu doktrinlerin değişimi ne derece etkilediğini göstermeyi amaçlamaktadır.¹⁴¹

Elbette din çoğu zaman başlı başına sosyal değişimi gerçekleştiren tek faktör olarak görülmemektedir. Bunun yanı sıra başka faktörler de sosyal değişime katkıda bulunmaktadır. Weber, dinin sosyal değişim üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkisini daha net bir biçimde açıklamak için dini lider tipolojilerinden faydalanmaktadır. Ona göre ilk tipi oluşturan “*peygamber*”, yerleşmiş inançlara meydan okuyarak toplumda köklü değişimlerin motor gücü olma potansiyeline sahipken, ikinci tip olan “*rahip*” yerleşmiş, gelenekselleşmiş sistemin bir parçası olmakta ve değişime herhangi bir etkide bulunmamaktadır. Weber’e göre peygamber, toplumda karizmatik liderliğin dini bir tezahürü olarak görülmektedir. Liderin insanlar üzerinde icra etmiş olduğu çekicilik gücü anlamına gelen karizma sayesinde peygamberler, yerleşik inançlara meydan okuma konusunda başarılı olarak ve köklü değişimlere sebep olabilmektedir.¹⁴²

Dinin sosyal değişim faktörü olma konusunu İslamiyet özelinde düşündüğümüzde onun ortaya çıktığı putperest topluma tevhit inancını getirerek ne denli köklü değişimlere sebep olduğu görülmektedir. İslamiyet’in bu etkisi o dönemde yalnızca ortaya çıktığı şehir olan Mekke’yle de sınırlı kalmamış, hicretle birlikte Medine’nin sosyal hayatında da değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Medine’ye göç Müslümanların yalnızca inanç hayatını değil siyasi ve ticari hayatını da düzenlemiştir.¹⁴³ İslamiyet’in gelmesiyle putperestlikten tevhide doğru gerçekleşen değişim yalnızca inanç alanıyla da sınırlı kalmamış; “*cahiliyet*” döneminden “*medeniyet*” dönemine, “*sözlü kültür*” den “*kitabi kültür*”e geçişi de beraberinde getirerek hayatın her alanına nüfuz etmiştir. İslamiyet’in ilk dönemlerinde hızla ve etkili bir biçimde gerçekleşen değişimlerde dinin büyük bir role sahip olduğu görülürken, sonraki dönemlerde gelenekselleşme ve müesseseleşmeyle birlikte bu etkisini azalttığı

¹⁴¹H. Ezber Bodur, “Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.9 (1990), s.94.

¹⁴²Günay, **Din Sosyolojisi**, s.371-372; Okumuş, s.126-127.

¹⁴³Baykan Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011, s.110.

da bilinmektedir. İslamiyet'in ortaya çıktığı ilk günden günümüze varıncaya kadar Müslümanların yaşantısında her türlü değişime kaynaklık ettiği hatta günümüz modern toplumlarında da hayatlarına bir şekilde anlam ve yön vermeyi sürdürdüğü görülmektedir.¹⁴⁴

4.3. Sosyal Değişimin Din Üzerindeki Etkileri

Zamanın değişmesine bağlı olarak insan yaşamının da değiştiği inkâr edilemez bir gerçekliktir. Gerçekleşen bu kaçınılmaz değişimler insanlık tarihinde hayatın her alanını etkilediğinden, onun hayatında önemli bir yere sahip olan dini alanı da etkilemektedir.¹⁴⁵ Çünkü bir dinin uygulanmaya başlanması insan hayatında, dolayısıyla sosyal hayatta gerçekleşmektedir. İnsanlar bu kutsalı her türlü etkiden uzak bir biçimde tecrübe edemeyeceği için de; bu esnada din, bireylerin ve toplumun dünya görüşüyle karşılaşmakta ve sosyal değişimler de bu sebeple ona etki etmektedir. Bu durum dinlerin evrensel ya da yerel olmasına göre değişkenlik arz etmeksizin her toplumda gerçekleşmektedir. Hemen her toplumda boyutu değişse bile varlığı değişmeyen sosyal değişme olgusu, toplumların dini uygulamaya başlamasıyla din alanına da etki etmekte ve bu etkiler inanç alanından ziyade dini pratikler ve sosyal hayat alanında etkisini daha fazla göstermektedir.¹⁴⁶

Din, özü itibarıyla muhafazakâr bir yapıya sahip olsa da zamanla toplumlarda meydana gelen göçebe hayattan yerleşik hayata, kırsal kültür ve medeniyetlerden sanayi toplumlarına ve oradan da bilgi toplumuna geçme gibi köklü değişikliklerden o da etkilenmektedir. Nitekim İslamiyet'teki "*Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü*" ve "*nesih*" adı verilen, sonra gelen bazı hükümlerin önceki hükümlerin geçerliliğini ortadan kaldırması prensibinden de anlaşıldığı üzere zamanın değişmesine bağlı olarak bazı hükümlerin de değişmesine müsaade edildiği görülmektedir.¹⁴⁷ Ayrıca sosyal şartların değişmesine bağlı olarak neredeyse tüm dinlerde inanç, ibadet ve teşkilat alanında pek çok yeni anlayış, mezhep ve ekollerin ortaya çıktığı da görülmektedir.

¹⁴⁴ Ünver Günay, "Toplumsal Değişme ve İslamiyet", **ÇÜİF Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1 (2001), s.12-15.

¹⁴⁵ Ünver Günay, "Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu", **AÜİF Dergisi**, Özel Sayı Cilt.39 Sayı.2 (1999), s.103.

¹⁴⁶ Akdoğan, s.98.

¹⁴⁷ Günay, **Toplumsal Değişme ve İslamiyet**, s.27-29.

Özellikle günümüz toplumlarında modern sanayi medeniyetinin dinler üzerinde ne denli köklü değişmelere sebep olduğu açıkça görülmektedir. Bu yeni medeniyet anlayışı, geleneksel toplumların yaşam biçimi ve dünya görüşünden oldukça farklı ve yeni bir anlayışı beraberinde getirerek, öncelikle Batı toplumlarından başlayıp oradan tüm dünya toplumlarına yayılan değişmelere sebep olmuş ve olmaya devam etmektedir.¹⁴⁸

Sosyal değişimin din üzerine nasıl bir etkide bulunduğunu anlamak için insanlık tarihinin hangi evrelerden geçtiği hakkında bilgileri ve bu evrelerde dinin nasıl bir konuma sahip olduğunu hatırlamak faydalı olacaktır. Neredeyse tüm sosyologların genel kabulü, insanlığın günümüze varıncaya kadar çeşitli merhalelerden geçtiği yönündedir. Daha önce de zikredildiği üzere Comte bu merhaleleri üçe¹⁴⁹ ayırmaktadır. Onun teolojik ve metafizik adını verdiği ilk iki dönemde din toplumda en önemli belirleyici olarak kabul edilmekte ve sosyal değişimler de onun kontrolünde gerçekleşmektedir. Pozitif dönemde ise akıl ve bilimin ön plana çıkmasıyla din bireysel bir alana çekilmekte ve dini hayat aklın ve bilimin öncülüğünde şekillendirilmektedir. Bu şekillendirme esnasında da dini hayatın sosyal değişimlerden oldukça etkilendiği ve süreçte kendilerini zaman ve mekân gibi değişkenlere göre revize ettikleri görülmektedir.¹⁵⁰

Sosyologların bedevi-hadari¹⁵¹, cemaat-cemiyet¹⁵², organik dayanışma-mekanik dayanışma¹⁵³ vb. ayrımlarından da anlaşılacağı üzere toplumlar basitten karmaşığa şeklinde bir değişim süreci yaşamaktadır. Basit ilkel dönemlerde din bir yandan sosyal hayattan etkilenirken, diğer yandan toplum üzerinde merkezi bir konuma sahip olma işlevini sürdürmüştür. Bu durumun günümüz karmaşık modern toplumlarına gelindikçe seyir değiştirdiği, dinin merkezi konumunun azaldığı ve sosyal değişimlerin din üzerinde daha baskın bir güce sahip olduğu görülmektedir. İlkel dönemlerde daha toplumsal bir konumda olan dinin, modernleşmeyle birlikte daha bireysel bir görünüm

¹⁴⁸ Günay, **Din Sosyolojisi**, s.375-376.

¹⁴⁹ Aron, s.63.

¹⁵⁰ Akdoğan, s.100.

¹⁵¹ İbn Haldun, s.392-401.

¹⁵² Kösemihal, s.204.

¹⁵³ Aron, s.230.

kazandığı ve meydana gelen sosyal değişmelerde çoğunlukla etkilenen konumunda olduğu söylenmektedir.¹⁵⁴

Modernleşmeyle gelen yeni fikir akımları, geleneksel yapısını korumaya çalışan dinlerde değişme ve uyum problemlerine sebep olarak eski tutum ve davranış şekillerinin alt üst olmasına yol açmış gibi gözükmektedir. Geleneksel dine karşı olan ilgisizlik, Batı'ya nazaran daha az sanayileşmiş ama toplumsal yapıları itibariyle geleneksel toplum tipine de dâhil olamayan ve hızlı bir değişme etkisi ve problemiyle yüzleşmiş olan toplumlarda, bu uyum problemlerinin daha şiddetli yaşandığı görülmektedir. Gelişme ve değişmelere bağlı olarak hızlı nüfus artışı, göç, gecekondulaşma ve kültürel kimlik problemlerinin ortaya çıkması geleneksel dini yaşam biçimi ve hayat görüşüyle ilişkili olarak önemli sorunları da beraberinde getirmiş¹⁵⁵ ve bunun en bariz örnekleri Türkiye özelinde de tecrübe edilmiştir.¹⁵⁶

Özetle denilebilir ki sosyal değişim ve din ilişkilerinde; din bir yönüyle kaynağını kutsal metinlerden alması sebebiyle değişim karşısında bir engel teşkil etmekte, diğer yönüyle içinde bulundurduğu dinamik ruh sayesinde zaman zaman sosyal değişimde itici bir güç olmakta ve toplumda meydana gelen değişmelerden etkilenmektedir. Sosyal değişim ve din arasındaki bu ilişkiler çoğu zaman da tek yönlü değil karşılıklı etkileşim şeklinde kendini göstermektedir. Yani dinin sosyal değişimi sağlayıcı bir faktör olarak kendini gösterdiği bir yön, onun bu yönde meydana gelen değişmelerde yalnız ana unsur olarak kalmasını gerektirmemekte, bu yönde gelen değişimler de dini etkileyebilmektedir.¹⁵⁷

5. Türkiye’de Dindarlığın Değişimine Giriş

Türkiye’de dindarlığın değişimini anlayabilmek için öncelikle Türk modernleşmesini ve hatta onun kökenleri olan Osmanlı’da modernleşme konusunu hatırlamak gerekmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı’da modernleşme bağlamında yapılan değişiklikler öncelikle askeri alanda başlamıştır. Osmanlı’nın Batı karşısında

¹⁵⁴ Akdoğan, s.100.

¹⁵⁵ Günay, **Din Sosyolojisi**, s.377; Okumuş, s.136.

¹⁵⁶ Türkiye’de gecekondulaşma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Haşim Karpat, **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, Abdülkerim Sönmez (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

¹⁵⁷ Günay, **Din Sosyolojisi**, s.378-379.

üstünlüğünü kaybetmeye başlamasıyla askeri alanda Batı'nın örnek alınması gerektiği fikri yaygınlaşmıştır. II. Mahmut zamanında yeniçeri ocağının kaldırılarak yeni bir ordu kurulması ve bu orduya alınacak askerlerin yetiştirilmesi için Batılı tarzda eğitim veren Harp Okulları'nın açılması değişmelerin temel dinamiğini oluşturmaktadır.¹⁵⁸ Ayrıca bu süreçte eğitim almaları için Batı'ya gönderilen öğrenciler Batı'nın yalnızca ilmini almakla yetinmemiş, kültürünü de geri döndüklerinde Osmanlı'da yaşatmak istemişlerdir. Batı'nın üstünlüğünün temel sebebini ilim anlayışlarında gören bu öğrenciler, Batı'nın pozitivist bilim anlayışı ve bu anlayışın içinde var olacağı toplum tipinin de tek kurtuluş çaresi olduğunu düşünerek sosyal ve siyasi hayatta da belirleyici olmuşlardır.¹⁵⁹

Osmanlı'da meydana gelen modernleşme ve batılılaşma hareketleri İslam dininin gerektirdiği inanç ve geleneklerden vazgeçmeden Batı'nın yalnızca ilmini alma suretiyle, batı dünyasının yakaladığı uygarlık seviyesini yakalama amacı gütmüş¹⁶⁰ olsa da vakıanın böyle olmadığı görülmektedir. Batı karşısında üstünlüğün yeniden kazanılması için askeri alanda başlayan yenilikler beraberinde yeni bir ordu düzeninin kurulması, savaşlarda kullanılacak teçhizatların üretimi için yeni fabrikaların kurulması, orduda kılık kıyafet değişiminden başlayıp gündelik hayatta giyim kuşam, ev eşyası gibi birçok alandaki değişimi de beraberinde getirmiştir.¹⁶¹ Daha önce de zikredildiği üzere yapının herhangi bir unsurunda gerçekleşen değişmelerin diğer unsurların da değişmesine sebep olacağı görüşü burada kendini açıkça göstermektedir.

Türkiye'nin batılılaşma tarihini, batıdan teknik malzemelerin alınması şeklindeki görüş kabul edildiğinde 15.yy.a kadar geri götürmek mümkün olsa da çoğunlukla batılılaşma başlangıcı olarak II. Mahmut dönemi ve Tanzimat Fermanı kabul edilmektedir. Ayrıca Turhan batılılaşma hususunda mecburi değişmeler değil de kendiliğinden gerçekleşen serbest değişmeler esas alındığında bu tarihin III. Selim'den başlatılabileceğini ifade etmektedir.¹⁶² Zira III. Selim tahta çıktığı dönemde Osmanlı ile

¹⁵⁸ Murat Tazegül, **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, İstanbul: Babil Yayınları, 2005, s.73.

¹⁵⁹ M.Çağlar Kurdaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış", **Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt.5 Sayı.9 (Ocak 2012), s.108.

¹⁶⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 4.Baskı, Boğaç Babür Turna (çev.), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2010, s.76.

¹⁶¹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, 25.Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.13.

¹⁶² Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, 2.Baskı, Ankara: Altınordu Yayınları, 2016, s.100-101.

Rusya ve Avusturya arasında savaş yapılmakta olup yeniçeriler arasında da ciddi problemler yaşanmakta idi. Bu problemlerin çözümü için de III.Selim Nizam-ı Cedid adı verilen orduyu kurmuş ve ordunun eğitimi için de Avrupa'dan mütehassıslar getirtmiştir. Modern bir biçimde kurulan bu ordunun ihtiyaç duyduğu teknik elemanların yetiştirilmesi için de bir Riyaziye ve Topçu mektebi açılması planlanmıştır. Bu maksatla da Mühendishane-i Sultani mektebi Mühendishane-i Berr-i Hümayun ile birleştirilmiştir. Bu okullarda verilen derslerde kullanılmak üzere Fransızca kitaplar getirtilmiş ve bunlardan bazıları tercüme de edilmiştir.¹⁶³

II. Mahmut döneminde de değişimler açısından benzer adımların atıldığı görülmektedir. Bu dönemdeki değişimler belli bir amaç ve sistemden uzak olarak gerçekleşme noktasında önceki dönem değişimleriyle ortak olmasına karşın, derece ve kapsam bakımından onları aşarak toplumsal alanlara da sirayet etmiştir. Bu bağlamda Harbiye mektebi ve bugünkü anlamda ilk Tıbbiye mektebi açılmış, burada eğitimin Fransızca verilmesi kabul edilmiş ve dışarıdan yabancı hocalar getirtilmiştir. Ayrıca tedrisat mecburiyeti koyan bir ferman da çıkarılmıştır.¹⁶⁴ Yine bu dönemde batının ilmini öğrenmesi amacıyla Tıbbiye ve Enderun'dan seçilen 150 kadar öğrencinin Avrupa'ya gönderilmesine karar verilmiş ancak halkın tepkisi nedeniyle bu öğrenciler harbiye ve mühendishaneden seçilmiştir.¹⁶⁵

Bunun yanı sıra nüfus sayımı yapılması, yurt dışına gitmek için pasaport kullanımı, posta teşkilatının kurulmaya başlanması gibi sosyal alanda da bazı yenilikler yapılmıştır. Dönemin karakterini ortaya koyması bakımından sosyal alanda, saray teşkilatında yaşam biçimi ve kılık kıyafette meydana gelen değişimler de önemlidir. Bu dönemde ordu, memur ve halk için ayrı ayrı kıyafetler seçilmiştir. Padişahın resmi ziyafetler esnasında şarap içimine izin vermesi, resmi merasimlerde resmini resmi binalara astırması ve yabancılarla sıkı bir iletişim ve etkileşim içinde bulunması ve ilk buharlı geminin alınması dönemin bir diğer önemli değişimlerini oluşturmaktadır. Yüzyılın başlarında cemaatleşmiş olan yabancı zümre bu dönemde kendilerine özgü kahve, lokanta ve otel gibi alanlar tesis ederek kendi ülkelerindeki gibi bir yaşam

¹⁶³ Turhan, s.113-115.

¹⁶⁴ Turhan, s.120.

¹⁶⁵ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 19.Baskı, Ankara: Pegem Akademi, 2011, s.152.

sürmeye başlamış ve kendileriyle yakın ilişkilerde bulunan pek çok Türk'ü ve gayrimüslim azınlıkları da etkilemiştir. Bu ilişki ve etkileşimin, Avrupalı bir yaşam biçiminin benimsenmesi hususunda önemli bir yere sahip olduğu akılda tutulmalıdır.¹⁶⁶

Osmanlı'da askeri alanda başlayan yenilikleri 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla, bu dönemde ortaya çıkacak bir takım yeniliklerde takip etmiştir. Bu dönemdeki yeni kanunlara ek olarak bu kanunların uygulanmasında kişilerin mensubu olduğu dine bakılmaksızın herkesin eşit olduğu ilkesi, eski İslami gelenekle olan bağların kopmasına işaret etmektedir. Ayrıca bu dönemde önceki yıllardan farklı olarak yapılan yeniliklere açıkça atıfta bulunulduğu görülmektedir. Geçmişte, yeni olan şeylerin bidat olarak görülmesi şeklinde olan bir inancın yaygınlığı sebebiyle yapılan yenilikler eski uygulamaya dönüş gibi gösterilirken, Tanzimat'la birlikte bu uygulama biçimi de değişmiştir.¹⁶⁷ Takip eden süreçte İngiliz, Fransız ve Avusturya büyükelçilerinin baskısı sonucu hazırlanan 1856 Islahat Fermanı'yla da Tanzimat Fermanı'nın ilkeleri teyit edilmiştir.¹⁶⁸ Benzer girişimlerin Kanun-i Esasi'nin ilanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de devam ettiği bilinmektedir. Sultani Lisesi'nin Galatasaray'da açılması ve burada tamamen Türkçe olan konular dışında eğitim dilinin Fransızca olması, dine dayalı ayrımcılığın önlenmesi için Müslüman ve Hristiyan öğrencilerin bir arada eğitim görmesi bu tür girişimlere örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.¹⁶⁹

Osmanlı dönemi modernleşme girişimlerine bakıldığında, bunun Batı'da eğitim almış olan entelektüellerin İslami bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı'da Batı kaynaklı bir siyaset ve dünya görüşü oluşturma çabasının bir sonucu olduğu görülmektedir.¹⁷⁰ Bu girişimler başlangıçta çok fazla benimsenmeyerek sınırlı kalması sağlansa da Cumhuriyet'le birlikte günümüze kadar varan pek çok değişmeye sebep olmuş ve Türkiye dâhil pek çok İslam ülkesince de benimsenmiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar ve Cumhuriyet dönemi de dâhil olmak üzere meydana gelen değişimler gerek toplumun gerekse idarecilerin tümü tarafından aynı

¹⁶⁶ Turhan, s.121-122.

¹⁶⁷ Lewis, s.150-151.

¹⁶⁸ Lewis, s.162.

¹⁶⁹ Lewis, s.170.

¹⁷⁰ Lewis, s.78.

tepkiyi görmemiş, bu değişimler bir kısım tarafından olumlu görülüp onaylanırken bir kısmın da eleştiri ve reddine sebep olmuştur. Bu süreçte zaman zaman çıkan isyanlar değişmeyi yavaşlatsa da tümüyle durdurmaya muktedir olamamış, değişme ve laikleşme yönündeki adımlar Cumhuriyet döneminde de atılmaya devam etmiştir.

Fransız İhtilali sonrası giderek yaygınlaşan yeni kamu yönetimi biçimi ulus devlet biçimidir. Hanedan ve kralların otoriteyi temsil ettiği eski tebaa sistemine karşı temelinde eşitlik, özgürlük ve adaletin bulunduğu vatandaşlık sistemi özellikle toplumun okumuş kesimlerinin Tanzimat'tan bu yana özendiği bir devlet sistemi olmuştur. Cumhuriyet öncesinde Kanun-i Esasi'nin ilanı ve 1876'da açılan Meclis-i Mebusan aslında kamu yönetimi anlamında küresel sisteme ayak uydurma çabalarının ilk ciddi kurumsal adımlarıdır. Cumhuriyet döneminde yapılan yeniliklerin ortak özelliklerine bakıldığında bu yeniliklerin imparatorluktan ulus devlete geçişi sağlama ve meşruiyeti dini temelden laik temele oturtma yönündeki çabaların sonucu olduğu görülmektedir.¹⁷¹ Bu doğrultuda öncelikle 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış ve 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu dönemdeki en önemli değişikliklerin hukuk alanında yapıldığı görülmektedir. Çünkü Osmanlı geleneğinde hukuk alanı İslami esaslarla belirlenmiştir. Bu nedenle dini problemler yalnızca inanç alanıyla sınırlı kalmayıp hukuksal alanı da doğrudan etkilemektedir. Dini kurallar aynı zamanda hukuk kuralları olarak görülmekte ve bu da zamanın değişmesine bağlı olarak genişleyen ihtiyaç alanıyla dini kuralların daha stabil yönü arasında gittikçe büyüyen bir farka sebep olmuştur.¹⁷²

1923-1924 yıllarında kanunların batı esas alınarak düzenlenmesi konusunda görüşlere ağırlık verildiği görülmektedir. Bu görüşler neticesinde 1926 yılında İsviçre medeni kanununa göre hazırlanan kanun tasarısı Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.¹⁷³ Bu kanun neticesinde toplumsal hayata yeni bir düzen verilmiş; miras, evlenme ve boşanma, kadın hakları, ticaret, özel mülkiyet gibi pek çok konuda değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca 8 Nisan 1924'te şeriat mahkemeleri kaldırılmış böylece

¹⁷¹Mehmet Akgül, **Türkiye'de Din ve Değişim: Bir Erol Güngör Çözümlemesi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, s.10.

¹⁷²Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 25. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s.527.

¹⁷³Berkes, s.530.

farklı dinlere uygulanan farklı hukuki kurallar da ortadan kalkmıştır.¹⁷⁴ Bunun yanı sıra eğitim alanında da batılılaşma etkisi görülmektedir. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilerek medreseler kapatılmış, imam ve hatip okullarıyla İstanbul üniversitesinde ilahiyat fakültesi açılmıştır. 1928 yılında devlet dininin İslam olduğu ibaresi anayasadan çıkarılınca din derslerinin de okul müfredatlarından çıkarılması kararı verilmiştir. Yine aynı yıl okullardan Arapça ve Farsça dersleri de kaldırılmış, bunun yerine ancak üniversitelerde bilimsel amaçlarla kullanılabilecek şekilde okutulması kararı alınmıştır.¹⁷⁵

Bu dönemde din üzerinde üç tane kısıtlama olduğu görülmektedir. İlki herhangi bir mezhep ya da tarikata bağlı cemiyetlerin kurulmasının yasaklanması, ikincisi herhangi bir dini grubu desteklemesi amacıyla bir siyasi parti kurulmasının yasaklanması ve bu amaçla kurulan partilerin kapatılacağı kararı ve son olarak devletin herhangi bir hukuki kanunu ya da uygulamasının din esaslarına göre değiştirilemeyeceği kabulüdür.¹⁷⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan politikalar ortak bir paydada toplandığında, bu politikaların “İslam’ın yer altına çekilmesi” şeklinde bir sosyolojiye kapı araladığı görülmektedir. Bu aynı zamanda İslam’ın modern şehir hayatından, geleneksel taşra ve köy hayatına itilmesi anlamına gelmekteydi. Bu girişimin neticesinde Türkiye Müslümanlığı köylüleşmişti.¹⁷⁷ Ancak 1945’ten itibaren köyden kente göç neticesinde kent nüfusu oldukça yoğunlaşmış ve köyden kente gelenler barınma problemini çözmek için kendilerine gecekondu inşa etmiştir. Bu yeni yerleşim alanlarında kırsal nüfusun beraberinde getirdiği muhafazakâr yapı hâkim olmuş ve din merkezi bir rol üstlenmiştir. Böylece dinin, şehir hayatında yeniden görünürlük kazandığı ifade edilmektedir.

Değişim ve dönüşümü ifade eden modernleşme Türkiye’de batının aksine iktidarın eliyle yürütülen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk

¹⁷⁴Berkes, s.532.

¹⁷⁵Berkes, s.533.

¹⁷⁶Berkes, s.536.

¹⁷⁷Sevinç Güçlü (Ed.), “Din Kurumu”, **Kurumlara Sosyolojik Bakış** içinde (195-222), 3.Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015, s.218.

modernleşmesinin en önemli özelliği de bunun bir toplumsal mühendislik projesi olarak iktidar eliyle gerçekleştirilen bir proje oluşudur. Türkiye’de tüm köklü değişikliklerde iç faktörlerin yanı sıra dış faktörlerin büyük bir role sahip olduğu görülmektedir.¹⁷⁸ Bunun neticesinde de kendi eski değerlerini devam ettirememiş yeni değerleri de kabul etmekte güçlük çeken ve modern değerleri kimi zaman reddeden kimi zaman tümüyle kabul eden kimi zaman da melez bir biçim uyarlayan Türk toplumu karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁹

Konuyu laiklik bağlamında ele aldığımızda da laikliğin özelde Türkiye genelde ise İslam dünyasında ortaya çıkışının Batıdaki gibi tarihi süreçte kademeli bir şekilde iç dinamikler vasıtasıyla gerçekleşmeyip, 19.yy. sömürgeciliğinin başlatmış ve sürdürmüş olduğu bir ideoloji olarak dışarıdan dayatıldığı görülmektedir. Batının bilimsel ve teknolojik olarak Müslüman toplumların önüne geçmesinin sebebi laiklik ilkesinde görülmüş ve ilerleme için laikliğin şart olduğu kabul edilmiştir. Ama laiklik İslam dünyasının kendi tarihi sürecinde ortaya çıkmadığı için kavram tam anlamıyla karşılığını bulamamış ve ortaya çıktığı günden itibaren tartışma konusu olagelmıştır.¹⁸⁰

Türkiye tarihinde tek partili hayat dönemine bakıldığında bu dönemde Kemalizm ideolojisi ışığında hayatın pek çok alanında devlet eliyle oldukça sert yenilikler yapıldığı görülmektedir. Bu yenilikler toplumun aydın kabul edilen kısmı tarafından hemen kabul görürken geleneksel kabul edilen kısmınca hemen kabul görmediği ve Kemalizm’in halkın birtakım dini ve kültürel değerleriyle çatışma içine girdiği ve bu çatışmaların da günümüze kadar sürdüğü gözlemlenmektedir.¹⁸¹

Cumhuriyet Türkiye’inde laiklik otoritenin kendi gücünü muhafaza etmek için ve bu doğrultuda istediği alanlarda yenilik yapabilmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Laikliğin de dinsizlik getirme değil; dini, yeni sistemi reddetme eğilimi içinde hilafet ve saltanat taraftarı olan “bağnazların” elinden kurtarma amacı güttüğü

¹⁷⁸ Davut Dursun, “Türkiye’nin Dönüşüm Süreci Dinamikleri ve Genel Özellikleri”, Davut Dursun, Burhanettin Duran, Hamza Al (Ed.), **Dönüşüm Sürecindeki Türkiye** içinde (17-64), İstanbul: Alfa Yayınları, 2007, s.60.

¹⁷⁹ Halil Aydınalp, ‘**Özerk Dünyevileşmeler’ Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği**’, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018, s.199.

¹⁸⁰ Talip Küçükcan, “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.13 (2005), s.116-117.

¹⁸¹ Aydınalp, ‘**Özerk Dünyevileşmeler’ Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği**’, s.202.

ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda Kemalistler ulemayı ve dini sembolleri kamusal alan dışına çıkarmış ve İslam anlayışını da bireylerin vicdanî alanıyla sınırlandırmak istemiş, yeni otoriteyle uyumlu olmayan dindarlık yorumlarına sıcak bakılmamıştır.¹⁸² Bu tartışmalarda özellikle kamusal alanda kadının görünürlüğü konusu üzerinde de önemle durulmuştur. Kamusal alan bu doğrultuda modern yaşam biçiminin sergilendiği ve uygulandığı bir alan olarak tasarlanmış, kadın figürü de burada hem simge hem de aktör olarak görevlendirilmiştir. Bu yeni kadın türban takmaz, sportif aktivitelerde yer alır, belli bir meslek sahibi ve alanında uzmanlaşmış ve gündelik hayatta da Avrupai yaşam biçimini benimsemiştir. Kadının bu şekilde kamusal görünürlüğü, başörtüsünün kaldırılması, zorunlu eğitimin kız-erkek karışık ortamda yapılması, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ve İslam aile hukuku sisteminin kaldırılması gibi düzenlemelerle de pekiştirilmiştir.¹⁸³

1950'lere kadar tepeden zorunlu bir süreç olarak yaşatılan 'modernleştirme'nin, 1950'lerden sonra Demokrat Parti dönemiyle birlikte tabanı da göz önünde bulunduran bir 'modernleşme' şekline dönüştüğü görülmektedir. Bu süreçte tabii olarak pek çok kurumun da sekülerleştiğine şahit olunmuştur. Türkiye de küresel ekonomik sisteme uyum sağlamış ve küresel üretim sisteminin gerektirdiği şekilde bilim ve teknolojiyi esas alan düşünce yapısıyla tüketim toplumu haline gelmiştir. Bilindiği üzere bu toplum tipinde bireylerin sahip olma, haz duyma, yalnızca bu dünya için yaşama gibi hedefler gütmeleri de kaçınılmaz bir durum olmaktadır.¹⁸⁴

Şehirleşme öncesinde tarıma dayalı toplumlarda hayatın tüm alanında din özne konumunda iken modern toplumlarda nesne konumuna geldiği, post-modern toplumlarda ise bir meta haline dönüştüğü görülmektedir.¹⁸⁵ Bu durum dinin önemli bir kurum olma işlevini yitirdiği anlamına gelmese de yapısal olarak farklılaşarak artık

¹⁸²Aydınalp, 'Özerk Dünyevileşmeler' Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği'', s.203-204.

¹⁸³Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, 4.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.24.

¹⁸⁴Aydınalp, 'Özerk Dünyevileşmeler' Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği'', s.210.

¹⁸⁵Aydınalp, 'Özerk Dünyevileşmeler' Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği'', s.211.

hayatın her alanında belirleyici olmayıp toplumsal ahlakın belirlenmesi ve korunması gibi daha asli fonksiyonlarına yöneldiği anlamına gelmektedir.¹⁸⁶

Dinin yaşamış olduğu bu işlevsel değişimi çeşitli sebeplerle açıklamak mümkündür. Aydınlanma sonrası akıl bilim ve birey merkezli yeni sistem 400 yıldır modern olmanın sınırlarını belirlediği ve doğu batı fark etmeksizin tüm toplumları etkilediği, bunun sonucu olarak da dini kurumların etkisinin zayıfladığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra modern hayatın getirdiği uzmanlaşma sayesinde her kurum kendi uzmanı ile varlığını sürdürmeye başlamış, dinin geleneksel küçük toplumlardaki fonksiyonları başka kurumlarca üstlenilmiştir. Ayrıca bilimsel ve teknolojik olarak ilerlemeler neticesinde daha önce dini olarak açıklanan pek çok olay daha akılcı ve bilimsel yöntemlerle açıklanmaya başlamıştır.¹⁸⁷ Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse geleneksel toplumda yağmur yağması için duaya çıkan ya da bunu kadere bağlayıp bekleyen kişilerin modern toplumda bu durumu meteorolojik öngörülerle açıklamasından bahsedebiliriz.

Sekülerleşme tartışmalarına ayrıntılı olarak girmemekle birlikte bu konuda şunlar da zikredilmeden geçilmemelidir. Klasik sekülerleşme tezinde ifade edildiği gibi modernleşme sonucunda dinin ortadan kalkacağı görüşü yanlışlanmıştır. Din modern toplumlarda da varlığını sürdürmektedir.¹⁸⁸ Ancak sekülerleşme tezinin gerilediğini söylemek de çok doğru olmayacaktır. Nitekim Kirman, çalışmasında sekülerleşme tezinin özellikle üniversite öğrencileri arasında varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Dini değerler ile seküler değerler yan yana var olmakta ve bunlar arasındaki gerilim kadar ısrarla vurgulanan bir uyum da dikkat çekmektedir.¹⁸⁹ Bu bağlamda önemli olan, dini değerlerin mi yoksa seküler değerlerin mi hâkim olduğunu tartışmaktan ziyade bu

¹⁸⁶ Mehmet Ali Kirman, **Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Adana: Karahan Kitabevi, 2005, s.38-39.

¹⁸⁷ Aydınalp, ‘**Özerk Dünyevileşmeler**’ Ekseninde **Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği**, s.212.

¹⁸⁸ Ali Köse, “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernleşme”, Hazar Derneği, 2012, s.7, <http://www.hazarderneği.org/wp-content/uploads/2013/01/sekulerlesme-teorileri-baglaminda%20trkiyede%20din-ve-modernlesme.pdf> (10 Ocak 2019)

¹⁸⁹ Kirman, s.267-268.

ikisinin nasıl aynı zamanı paylaşabildiğinin, aralarındaki çatışma ve rekabetin yanı sıra taklit ve iç içe geçen melez birlikteliğin de üzerinde durulmasıdır.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Nilüfer Göle, **Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar**, 3.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s.14-15.

2.BÖLÜM: GEREDE İLÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Fiziki ve Coğrafi Durumu

Gerede, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alıp Bolu iline bağlı bir ilçedir. 1255 km² yüzölçümüyle il genelinin %15'lik kısmını kaplayan ilçenin Batısında Bolu'ya bağlı Yeniçağa ve Dörtdivan ilçeleri, Kuzeyinde Mengen (Bolu), Kuzeydoğusunda Eskipazar (Karabük), Güneybatısında Kıbrısçık (Bolu), Doğusunda Çerkes (Çankırı) ve Kızılcahamam (Ankara), Güneydoğusunda Çamlıdere (Ankara), Güneyinde ise Beypazarı (Ankara) yer almaktadır. Bölge 40 48 kuzey enlemi ile 32 11 doğu boylamı arasında bulunmaktadır.

İç Anadolu ve Batı Karadeniz bölgesi arasında köprü konuma sahip olan Gerede'de hem Karadeniz bölgesinin ılıman iklimi hem de İç Anadolu'nun karasal ikliminin etkileri görülmektedir. Kışları soğuk ve yoğun kar yağışlı yazları ise serin geçmektedir. Yılın en sıcak ayı olan Temmuz ayında sıcaklık ortalaması 16.7 °C iken en soğuk ay olan Ocak ayında -1.8 °C'dir. Ortalama yükselti 1300 metre, yıllık ortalama sıcaklık 7.5 °C yıllık ortalama güneşlenme süresi ise 5 buçuk saat civarındadır.¹⁹¹

Bölge kuzey ve güneyden karaçam, kavak ve meşe gibi ağaçlardan oluşan geniş ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlar yerleşme ve yaylacılık faaliyetlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte yer yer tahribe uğrayarak daha yüksek alanlara çekilmiştir. Ormanlar ilçe yüzölçümünde %32'lik bir alanı kaplamaktadır.¹⁹² Kuzey ve güneyden yükseltisi 1800-1900 metreyi bulan ormanlarla kaplı bitki örtüsü doğu batı kısmında yerini daha çok bodur ağaçlara otlak ve meralara bırakmaktadır. İlçe içindeki meyve bahçeleri ve tarım alanları yerleşim alanlarının artmasıyla birlikte yok olmaya başlasa da genel çerçevede yeşil alanlar varlığını sürdürmektedir.¹⁹³

İlçe geniş ormanlarıyla öne çıkmanın yanı sıra akarsuları bakımından da çeşitliliğe sahiptir. Ulusu, Markuşa ve Yenecik Çayı ile Köşreli, Çamlıkeşler, Dayıoğlu

¹⁹¹ Kübra Erhan, “Gerede İlçesi'nin Coğrafyası” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2013), s.50.

¹⁹² Erhan, s.4.

¹⁹³ Aydınalp, s.50.

ve Aksu dereleri başlıca kaynaklar arasında sayılabilir. Ayrıca bölgede Gerede Gölü, Kurugöl ve Keçi Gölü olmak üzere üç önemli göl bulunmaktadır.¹⁹⁴

Gerede'nin fiziki durumuna baktığımızda bölgenin birinci derece deprem kuşağı olan kuzey Anadolu fayı üzerinde yer aldığını da zikretmemiz gerekmektedir. Özellikle 1 Şubat 1944 de meydana gelen 7.3 şiddetindeki depremin, ilçenin yarından fazlasında meydana getirdiği tahribat nedeniyle Gerede tarihinde önemi mevcuttur. Bu depremde şehirdeki evlerin %78'inin kullanılamayacak hale geldiği, çevre il ve ilçelerde ölü sayısının 7 bini bulduğu söylenmektedir.

2. Tarihi

Gerede Antik Bithynia ile Paphlagonia arasında bulunan bir sınır bölgesidir.¹⁹⁵ İlçenin tarihi M.Ö 3.yy.'a kadar götürülmektedir. Bu dönemde Paphlagonia'nın bir kenti olan Gerede'nin, isminin bu çağlarda bir şehir ismi olan 'Cressa'dan aldığı düşünülmektedir. Bilge Umar bu ismin Hellen dilindeki '*kratos (güç,kuvvet)*'dan değil, eski Anadolu dillerinden biri olan Luwi dilindeki "*Krada*" dan geldiğini söylemektedir.¹⁹⁶

Bugün Anadolu'nun kuzey batısındaki bölgeye denk gelen bölgede Bithynia devleti kurulduğunda Gerede de onun sınırları içinde yer almıştır. Bu dönemden itibaren Gerede "*Krateia*" ismiyle zikredilmeye başlanmıştır. Bölge, ticaret yolu üzerinde yer alması nedeniyle idaresinde bulunduğu devletlerde daima önemli bir merkez olarak görülmüş kale¹⁹⁷ kurularak muhafaza edilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁸

M.Ö.120-90 yılları arasında idari sıkıntılar yaşayan Krateia 89 yılında Pontusların Bithynia'yı ele geçirmesiyle krallığın tüm toprakları boşaltılmış ve kralın Roma'ya sığınmasıyla bölge Roma hâkimiyetine geçmiştir. Krateia, Roma

¹⁹⁴ Erhan, s.84-89.

¹⁹⁵ Vedat idil, "Eskiçağ'da Gerede (Krateia) ve Keçi Kalesi", **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**, 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, s.105.

¹⁹⁶ Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993, s.477.

¹⁹⁷ Kaymakamlık brifinginden alınan bilgilere göre, Keçi kalesi adı verilen bu kale Gerede'ye hakim bir yamaçta kurulmuş olup iç kısmında tarihi kalıntılar barındırmaktadır. 1993 yılında kalenin kapı ve sur duvarları restore edilmiş olup günümüzde bu bölüm dışında kalan kısımlarının toprak altında kaldığı bilinmektedir.

¹⁹⁸ İdil, a.g.e., s.106.

hâkimiyetindeyken de yöneticilerin daima gözde bölgesi olmuş, Roma'nın kentsel merkezleri geliştirme politikası dâhilinde bölgenin gelişimine ve imarına ayrıca önem verilmiştir. Bu dönemde Flavius hanedanına ithafen bölgeye Flaviopolis adı verilse de bu ismin Krateia kadar yaygınlık kazanamadığı ve en eski sikkelerde Krateia ibaresi kullanıldığı görülmektedir. Roma'nın M.S.395'de doğu-batı olarak ayrılmasıyla birlikte Krateia'nın da içinde bulunduğu Bithynia bölgesi Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bölge bu dönemde hristiyanlaştırılmaya çalışılmış, piskoposluk merkezi haline getirilerek İstanbul Patrikhanesine bağlanmıştır.¹⁹⁹

1071 yılına gelindiğinde Selçukluların Anadolu'ya girmesiyle Claudiopolis (Bolu) ve Krateia (Gerede) Selçuklu ve Bizans arasında sınır şehir olmuş, Bizans askerleri tarafından kale ve üs olarak kullanılmıştır. Gerede'nin Selçuklular tarafından fethedildiği tarih net olarak bilinmemekle birlikte 1176 yılında gerçekleşen Selçuklu-Bizans arasındaki savaşta Selçukluların başarılı olması ve bir yıl sonra Bolu'yu kuşatmasından sonra Bizans'ın yeni bir kuvvetle Bolu'ya gelmesi üzerine Selçukluların Gerede'ye çekilmeleri sebebiyle bu bölgenin 1176'dan önce Selçuklular tarafından fethedilmiş durumda olduğu tahmin edilmektedir.²⁰⁰

Gerede, Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat zamanında Anadolu Selçuklu devletinin bir eyaleti olarak kabul edilmiştir. Gerede'nin Selçuklu hâkimiyetinden çıkışı ise Moğol istilasıyla olmuştur. Ancak Moğollar'ın bölgede etkisi pek uzun sürmemiş, hâkimiyetini yitirmesiyle Gerede Beyliği müstakil bir beylik olarak ortaya çıkmıştır. Gerede beyliğinin müstakil bir beylik olduğu bilgisinin teyit edilmesinde İbn Battuta önemli bir role sahiptir. Zira seyahatnamesinde, Gerede'ye geldiğinde Gerede Sultanı Şah Bey ile görüştüğünü belirterek bu bilgiyi onaylamaktadır.²⁰¹ Bölge 1363 yılında da Osmanlı komutanlarından Konur Alp tarafından fethedilerek Osmanlı Beyliği'ne katılmıştır.²⁰²

¹⁹⁹ İrfan Aycan, "Geçmişten Günümüze Tarih Boyunca Gerede", **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**, 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, s.11-12.

²⁰⁰ Aycan, s.12.

²⁰¹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Mümin Çevik (sad.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s.235

²⁰² Vedat İdil, "Gerede (Antik Krateia) Hakkında Rapor", **GERKAV Bülteni**, Sayı.2 (Nisan 1997), s.23.

Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesi mücadeleleri engellemeye yetmemiş, yaklaşık bir asır boyunca Osmanlı ve Candaroğulları arasında sürekli olarak idare değiştirmiştir. 1461 yılına gelindiğinde Fatih Sultan Mehmet'in Candaroğulları'nı Osmanlı idaresine katmasıyla Gerede tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Gerede isminin de Türklerin ifade ediş tarzıyla şekillenerek bu dönemden kaldığı düşünülmektedir.²⁰³ Gerede'ye bağlı köylerin isimlendirilmesinde de Türk boy ve kabilelerin etkisini görmek mümkündür. İlçede Kayı, Avşar, Eymür, Bayındır, Salur, Çepni, Döğer ve Kara-Bölük(Kara Evli) gibi 8 boyun ismini taşıyan 15 köy mevcuttur.²⁰⁴

1692 senesine kadar Bolu Sancağı altında hüküm süren bir kaza olarak kabul edilen Gerede, çeşitli idari değişikliklerden geçmiştir. 1692 senesinde yapılan düzenlemeyle statüsü düşürülerek 120 sene Bolu Voyvodalığı'na bağlı bir subaşılık haline getirilmiş ve 120 sene bu şekilde kalmıştır.²⁰⁵ 52 sene Bolu-Safranbolu Mutasarrıflığı'na bağlı 19 kazadan biri olmuş, 1864 senesinde Bolu Sancağı'na bağlı olarak Kastamonu vilayetinin mülki idaresine girmiş 5 kazadan biri kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla da bugünkü şeklini almış, Bolu'ya bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. İlçe bugünkü sınırlarından farklı olarak Mengen, Yeniçağa ve Dörtdivan ilçelerini de bünyesinde barındırırken 1948 yılında Mengen, 1990 yılında da Yeniçağa ve Dörtdivan'ın müstakil birer ilçe olmasıyla bugünkü şeklini tam anlamıyla 1990 yılında almıştır.²⁰⁶

3. İlçe Nüfusu

Osmanlı döneminde yapılan ilk nüfus sayımında Gerede nüfusunun 6.366 olduğu görülmektedir.²⁰⁷ Bu sayım askeri amaçlı olduğu için yalnızca erkek nüfusunu kapsamakta, bir o kadar da kadın olduğu düşünüldüğünde bu sayının 13 bin civarına ulaşacağı düşünülmektedir. 1916 Bolu Vilayet Salnamesine göre 50.404 kişilik nüfusun

²⁰³ Aycan, s.13.

²⁰⁴ Şerafettin Doğan, “Gerede Köy Adlarında Türk Boylarının İzleri”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.2 (Nisan 1997), s.10.

²⁰⁵ Ahmet Boztaş, İslahat Dönemi Bolu Tarihi (1868-1869) (937 No'lu Şer'îye Sicili Defterine Göre), **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 43.

²⁰⁶ Aycan, s.15-16.

²⁰⁷ Aydınalp, s.55.

25.486'sı kadın 24.918'i ise erkeklerden oluşmaktadır. Ayrıca birkaç Rum ve 23 erkek 29 kadından oluşan 52 kişilik bir Ermeni nüfustan bahsedilmektedir.²⁰⁸ 1925 Salnamesinde nüfusun 25.962 kadın ve 22.566 erkek olmak üzere toplam 48.528 olduğu görülmektedir.²⁰⁹

Cumhuriyetten itibaren 1927'de yapılmış olan ilk resmi nüfus sayımında Gerede nüfusunun 48.511 olduğu görülmektedir. Bu tarihten itibaren her 5 yılda bir yapılan sayımlara göre 1985 yılına kadar ilçede köy nüfusunun şehir nüfusuna hâkim olduğu görülmektedir. 1990 sayımlarında ise ülke genelindeki şehirleşme Gerede'de de etkisini göstermiş köy nüfusu %25'lik kısmını şehir nüfusuna aktarmıştır.

Türkiye geneli nüfusta olduğu gibi Gerede nüfusundaki dalgalanmalarda da göç olgusu önemli bir yer teşkil etmektedir. İlçenin İstanbul, Ankara, Kocaeli gibi merkezler arasında konumlanması ve nüfus artışına bağlı olarak tarım, hayvancılık, eğitim gibi alanlarındaki yetersizlikler, karayolu ulaşımının gelişmesi bu çevre illere göçlerin başlamasına neden olmuştur. Ayrıca bölgenin yükselti ve eğim gibi özellikleri de yaşamı zorlaştırması nedeniyle göç vermesinde etkili olmuştur. 1944'deki 7.3 şiddetindeki deprem sonrasında şehir merkezinden kırsala doğru yaşanan göç dışında, bölgedeki tüm göçlerin öncelikle köyden şehir merkezine daha sonra da çevre illere olduğu görülmektedir.²¹⁰

Tablo 2 : Nüfusun Şehir-Köy Dağılımı

	Şehir	%	Köy	%	TOPLAM
2000	25.188	%61	16.203	%39	41.391
2016	24.078	%72	9.377	%28	33.455

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2016 verileri.

Tablo 2'de nüfusun 2000 ve 2016 yıllarında köy ve şehirlere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre 2016 yılında Gerede'nin toplam nüfusu 33.455'dir. Bu nüfusun

²⁰⁸Hamdi Birgören, **Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi H.1334/M.1916**, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmalar Merkezi, Bolu 2008, s.238.

²⁰⁹Birgören, **Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi R.1341/M.1925**, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmalar Merkezi, Bolu 2008, s.386.

²¹⁰Abdullah Demirci, "Köyden Kente Göç ve Gerede Örneği", **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**, 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, s.277.

16.583'ü erkek, 15.872'si kadınlardan oluşmaktadır. 2000 yılında şehir nüfusu %61 oranında iken 2016 da bu oran %72'ye yükselmiştir. 2000 yılında nüfusun %39'u köylerde yaşıyor iken bu oran 2016 yılında %28'e düşmüştür. Ülke genelinde yaşanan şehirleşme etkilerini Aydınalp'in 2000 verileriyle karşılaştırdığımızda Gerede özelinde de görmekteyiz.²¹¹

Bölgenin batısında bulunan kısımlar daha çok İstanbul ve Kocaeli'ye, güneyinde bulunan kısımlar Ankara'ya kuzeyinde bulunanlar ise Karabük'e göç vermiştir. Gerede doğumlu olup göç eden nüfusun %90'dan fazlası Bolu, Ankara, İstanbul, Kocaeli ve Karabük gibi illerde yaşamaktadır. TÜİK adrese dayalı nüfus kayıt sisteminin 2016 verilerine göre nüfusa kayıt yeri Gerede olup Ankara'da ikamet edenlerin sayısı 35.483, Bolu'da 32.173, Kocaeli'nde 9.351, İstanbul'da 9.018, Karabük'te ise 2.402'dir. Bu illerde iş imkânlarının Gerede'ye oranla çok daha fazla olması göç almasında başat neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerede'nin Ankara ve İstanbul gibi metropoller arasındaki köprü konumunun sağladığı avantajların yanı sıra verdiği göç nedeniyle gelişmesinin yavaşlaması gibi dezavantajını da görmekteyiz. Bölge büyük şehirlere göç vermesinin karşın büyük şehirlerden yaşlıların ilerlemesiyle daha sakin bir hayat geçirmek isteyen yaşlı nüfus tarafından geri dönüşlerin başlamasıyla göç almaktadır.²¹² Nitekim Aydınalp'in 2000 yılı verileriyle 2016 yılına ait verilerin karşılaştırıldığı Tablo 2'de bu durumu görmekteyiz.²¹³

Tablo 3 : Nüfusun 2000 ve 2016 Verileri Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	2000	2016
0- 4	2421	1677
5-14	3917	3635
15-24	6130	4080
25-34	4267	3867
35-44	3578	3667
45-64	3557	4997
65+	1302	2155
Toplam	25188	24078

Kaynak: TÜİK ADNKS 2016 verileri.

²¹¹Aydınalp, s.56.

²¹² Erhan, s.145-151.

²¹³Aydınalp, s.58.

Tablo 3’de nüfusun 2000 ve 2016 yılları yaş gruplarına göre dağılımı verilmiştir. Tabloya bakıldığında neredeyse bütün yaş gruplarında 2000 yılına nazaran 2016 yılında azalma görülürken 44 yaştan itibaren bir artış gözlenmektedir. Bu durum yukarıda sözü edilen göç eden nüfusun yaşı ilerledikçe daha sakin bir hayat isteğiyle memleketlerine geri dönüşüyle açıklanabilir.

Tablo 4: Cinsiyete Göre Okuryazarlık Durumu

Okuryazarlık	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
Okuma yazma bilen	15.018	%51	14.192	%49	29.210	%86
Okuma yazma bilmeyen	256	%15	1.475	%85	1.731	%5
Bir okul bitirmeyen	1.211	%41	1.706	%59	2.917	%9

Kaynak: TÜİK ADNKS 2016 verileri.

Tablo 4’de nüfusun cinsiyete göre okuryazarlık durumu verilmiştir. 6 yaş üzeri için geçerli olan bu veriler nüfusun %95’inin okuma yazma bildiğini, %5’inin ise bilmediğini göstermektedir. Okuma yazma bilen nüfusun sayısı kadın ve erkeklerde birbirine yakinken, bilmeyenlerde kadınların oranının erkeklerin neredeyse 6 katı olduğu görülmektedir. Bir okul bitirmediği halde okuma yazma bilenlerin oranı %9’dur. Bu oran kadın ve erkekler arasında ciddi bir fark göstermemektedir. Aydınalp’in verileriyle karşılaştırıldığında okuma yazma bilenlerin oranının %93’den %2’lik bir artışla %95’e yükseldiği görülmektedir.²¹⁴

Tablo 5: Cinsiyete Göre Eğitim Durumu

Okul	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
İlkokul	4.999	%44	6.403	%56	11.402	%43
İlköğretim	1.547	%51	1.470	%49	3.017	%11
Ortaokul	1.858	%57	1.392	%43	3.250	%12
Lise	3.560	%63	2.088	%37	5.648	%21
Üniversite	1.728	%61	1.077	%39	2.805	%11
Lisansüstü	115	%67	56	%33	171	%0.6

Kaynak: TÜİK ADNKS 2016 verileri.

Tablo 5’de nüfusun cinsiyete göre eğitim durumu verilmiştir. Buna göre okuryazar nüfusun %43’ü ilkokul, %11’i ilköğretim, %12’si ortaöğretim, %21’i lise, %11’i üniversite, %1 e yakını ise yüksek lisans doktora bitirmiştir. Cinsiyetler arası

²¹⁴Aydınalp, s.59.

liseye kadar ciddi farklılıklar arz etmezken liseden itibaren eğitimde kadınların oranının kısmen azaldığı görülmektedir. Bu oranlar Aydınalp'in 15 yıl önceki verileriyle karşılaştırıldığında ise örgün eğitime verilen önemin kısmen arttığı görülmektedir. Zira ilkokul mezunu oranı orada %56 iken 2016 da %43'e inmiştir. İlköğretim mezunları %27'den %23'e inmiş, lise mezunları %14'den %21'e yükselmiş, üniversite mezunlarının oranı ise %7'den %11'e yükselmiştir.²¹⁵

Tablo 6: Cinsiyete Göre Medeni Durum

Medeni durum	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
Evli	9.393	%50	9.260	%50	18.653	%68
Bekar	3.323	%58	2.421	%42	5.744	%21
Boşanmış	267	%50	263	%50	530	%2
Eşi ölmüş	443	%19	1.874	%80	2.317	%8

Kaynak: TÜİK ADNKS 2016 verileri.

Tablo 6'da 15 yaş üstü nüfusun medeni duruma göre dağılımı verilmiştir. Buna göre evli olanların oranı %68, bekârların oranı ise %21'dir. Evli oranlarında cinsiyete göre bir farklılık görülmezken bekârlarda erkeklerin oranının kadınlara göre kısmen daha fazla olduğu görülmektedir. İlçe genelinde boşananların oranı %2'dir. Türkiye'de boşanma oranları günden güne artarken Gerede'de bu oranın %2 gibi düşük bir oran olması dikkat çekicidir. Dikkat çeken bir diğer husus da eşini kaybeden erkeklerin oranı %19 iken eşini kaybeden kadınlarda bu oranın %80 olmasıdır.

4.Ekonomik Yapı

Gerede'nin ekonomik faaliyetleri köylerde tarım ve hayvancılık, ilçede ise buna ilaveten sanayi (deri) ve turizm yönünde gelişmektedir. İlçede tarımda, nüfusun azalması, arazi ve iklim koşulları nedeniyle çok fazla verim alınamamış ve bu nedenle tarımsal gelişim sağlanamamıştır. Hayvancılık ise topyekûn kalkınmayı sağlayamasa da tarıma nazaran daha fazla gelişmiş özellikle kümes hayvancılığında bölgeye yakın mevkide beyaz et firmalarının kurulması geniş pazarlama imkânı sağlamıştır.

²¹⁵Aydınalp, s.60

Ülke genelinde Bolu’da ilk kez il gelişme planlaması yapılmış, Gerede de bu planda yerini almıştır.²¹⁶ Bu planlamanın da neticesinde bölgenin ekonomik kalkınmasında en önemli sektör sanayi ve turizm olarak görülmüştür. Ovalık alanlar sanayi, dağlık alanlar ise turizm için oldukça elverişlidir. İlçe sanayinin doğurabileceği problemlerin çözümüne en iyi şekilde yanıt verebilecek bir konuma sahiptir. Son yıllarda kayak ve spor turizminde önemli gelişmeler kat edildiği görülmektedir. Yazın futbol takımlarının kamp yeri olarak kışın da Arkut Dağı Kayak Merkezi’yle hem ulusal hem de uluslararası düzeyde hizmet verilmesi ilçeye ekonomik faydalar sağlamaktadır.²¹⁷ Çeşitli yatırımlar yapılsa da ilçe hem kolay ulaşılabilir konumda olması hem de iklim bitki örtüsü doğal havasıyla yapılan yatırımların üstünde bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle gerek sanayi gerek turizm alanında yapılabilecek pek çok yatırıma açık görülmektedir.

4.1.Tarım ve Hayvancılık

İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü; 1 müdür, 5 veteriner hekim, 5 mühendis, 1 teknisyen, 1 memur, 1şöfor ve 1 işçi olmak üzere 15 personelden oluşan bir kadroyla hizmet vermektedir.

Gerede ilçesindeki tarımsal faaliyetler çoğunlukla geçim tarımına ya da hayvancılık için gerekli olan yem ihtiyacını karşılamaya yönelik olmaktadır. Bölgenin sert iklim koşulları ve engebeli yer şekilleri tarımsal faaliyetleri sınırlamaktadır. Ayrıca tarım için gerekli yağışı alamaması ve miras yoluyla toprakların parçalanarak küçülmesi tarımsal elverişsizlik sebepleri arasında sayılabilir. Gerede topraklarının %25’lik kısmı tarım için kullanılmakta, ekili alanların yarıya yakınında buğday ve arpa gibi çoğu iklime uyum sağlayabilen tahıllar yetiştirilmektedir. Sebze meyve için ayrılan alanlar ise yalnızca %0.4 lük bir alanı kaplamaktadır. Tarım alanları içinde, genç nüfusun farklı iş alanlarına yönelmesi, emekli olup Gerede’ye yerleşen nüfusun da tarla işleriyle

²¹⁶ Ömer Baygın, “Yaşanabilir Bir Gerede İçin Geredemiz Turizm Şehri Olmalıdır”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.6 (Mayıs 2001), s.4.

²¹⁷ Ali Dursun, “Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Gerede Kalkınmasına Model Önerisi” , **GERKAV Bülteni**, Sayı.6 (Mayıs 2001), s.3.

uğraşmak istememesi nedeniyle tarıma müsait olduğu halde kullanılmayan %16-17'lik bir alan da mevcuttur.²¹⁸

Bölgede 2017 yılında 31.904 ton buğday, 16.144 ton arpa üretimi sağlanmıştır. Buğday ve arpanın yanı sıra tritikale, patates, yonca, fiğ, korunga ve nohut gibi ürünler de toplam 11.179 ton üretim sağlanmıştır.²¹⁹ İklimin elverdiği miktarda yer yer armut, elma, ceviz, erik gibi meyve ağaçları; domates, bal kabağı, marul, fasulye, salatalık gibi sebzeler yetiştirilmektedir.²²⁰ Bölge halkı iklimin elverişsizliği nedeniyle seracılıkla ilgili girişimlerde bulunup verimi arttırmaktadır. Özellikle Yenimahalle ve Bahçelievler mahallelerinde evlerinin önüne kurdukları seralarda ürettikleri sebzeler ilçe halkının geçim kaynağı olmaktadır. Ayrıca Gerede'nin jeotermal ile seracılık konusunda devlet teşviki alması da seracılığın gelişimine katkı sağlamaktadır. İlçede toplam 82 tane sera bulunmakta olup bunlar 8.000 m² alan kaplamaktadır.²²¹

Gerede Belediyesi'nin de tarım ve hayvancılık faaliyetlerini arttırmaya yönelik girişimleri mevcuttur. Köyden kente göçü engellemeye ve tarımda çalışan genç nüfusu arttırmaya yönelik 2017 yılında verilecek 30 bin liralık hibe desteği söz konusudur. Bu desteğin bir kısmı bitkisel ürün projelerinde bir kısmı ise arıcılık ve kanatlı hayvan projelerinde değerlendirilecektir.

Bölgede tarım ve hayvancılık faaliyetleri genellikle köylerde yaygınlık kazanmıştır. İklim ve yeryüzü şekillerinin elverişli olduğu yerlerde yaygın olan tarımsal faaliyetler yükselti ve engebenin arttığı yerlerde yerini hayvancılığa bırakmış, böylece hayvancılık faaliyetleri gelişim göstermiştir. Bölgede büyük bir hayvan ve emtia panayırının kurulması ve cumartesi günleri faaliyet gösteren bir hayvan pazarının varlığı da hayvancılığın gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. İlçede mera alanlarının oransal olarak tarım alanlarına yakın olması hayvancılığa verilen önemi göstermektedir.²²² Geçmişte Gerede küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde ileri bir düzeydeyken günümüzde büyük baş hayvancılığa daha fazla önem verildiği

²¹⁸ Erhan, s.305-309

²¹⁹Gerede Kaymakamlığı, **Gerede İlçesi 2017 Yılı 2.Dönem Brifingi**, Gerede, 2017.

²²⁰ Erhan, s.312-314

²²¹Gerede Kaymakamlığı, **Gerede İlçesi 2017 Yılı 2.Dönem Brifingi**, Gerede, 2017.

²²² Erhan, s.315.

görülmektedir. Gerede ile ilgili en eski arşiv belgesi kabul edilen 1565 yılına ait belgede İstanbul'daki et sıkıntısından dolayı Gerede'den kesilmeye elverişli tüm koyunların istenmesi bölgede o dönem küçükbaş hayvancılığın ne denli gelişmiş olduğunu göstermektedir.²²³

İlçede toplam 22.539 büyükbaş, 4.350 küçükbaş ve 1.050.000 kanatlı hayvan bulunmaktadır. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere bölgede kanatlı hayvan yetiştiriciliğine önem verildiği görülmektedir.²²⁴ Hanelerin tamamına yakınında tavuk, horoz, hindi, kaz gibi hayvanlar bulunmaktadır. Bölge halkı yetiştirdikleri bu hayvanları panayırda ve her hafta olan halk pazarında satmaktadır. Kızarmış kaz, panayırın en önemli yemeği kabul edilmekte ve köylerde düzenlenen “ferfene” adı verilen eğlence toplantılarında misafirlere ikram edilmektedir.

Bolu sınırları içinde Er Piliç, Bey Piliç, Aytaç gibi firmaların bulunması Gerede de yeni iş imkânları sağlamış ve 14 köyde 25 tavuk çiftliği kurulmuştur. 2011 yılı verilerine göre bölgede et ve yumurta tavuğu ağırlıklı olmak üzere tavuk, hindi, kaz gibi kümes hayvanlarının sayısı 365 bin civarındadır.²²⁵ 2017 yılına gelindiğinde ise bu sayısının 1.050.000 e ulaştığı görülmektedir.²²⁶ Bölgenin rakımı, rüzgar yönü, Gerede gölü etrafında yaygın olarak konumlanan köylerde hayvan hastalıklarının seyrek görülmesi, ilçe ve köylere ulaşımın kolaylığı ve enerji sıkıntısının olmayışı gibi kaz yetiştiriciliği için oldukça elverişli koşulların var olduğu göz önüne alındığında bu alanda bir entegrasyon kurulmasının ilçe ekonomisine büyük katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.²²⁷

İlçede geçmişten beri arıcılık faaliyetleri sürdürülmesine rağmen şehirleşmenin etkisiyle arıcılıktan sağlanan verim geçmişe oranla azalmıştır. Gerede arıcılık için uygun bir konuma sahip olsa da bu hususta yatırımların yapılmaması arıcılığın gelişmesini engellemiştir. Bu bağlamda Gerede'deki arıcılar birliği üyeleri ve orman bölge müdürlüğü “Bal Ormanları Projesi” adında bir proje üretmiş ve yürürlüğe

²²³ Ramazan Kaşmer, “Gerede ile İlgili Bilinen En Eski Arşiv Belgesi”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.13 (Temmuz 2008), s.16.

²²⁴ Gerede Kaymakamlığı, **Gerede İlçesi 2017 Yılı 2.Dönem Brifingi**, Gerede, 2017.

²²⁵ Erhan, s.319.

²²⁶ Gerede Kaymakamlığı, **Gerede İlçesi 2017 Yılı 2.Dönem Brifingi**, Gerede, 2017.

²²⁷ Zeki Özbakır, “Gerede'nin Tarımsal Gerçeği”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.11 (Haziran 2006), s.27

koymuştur. Gerede Orman İşletme Müdürü Nazif Öztürk bal veriminde bitki örtüsünün önemli olduğunu şu sözleriyle belirtmektedir:

*Ülkemiz arıcılık bakımından dünyada sayılı ülkeler arasındayken, bal verimi konusunda onlardan çok çok gerilerdeyiz. Bu istatistikleri tersine çevirmek, kırsal kesimde olan vatandaşlarımızın gelir bakımından daha iyi konuma gelebilmesi için Bal Ormanları Projesi çok önemli. Orman ile birlikte baldaki üretim artışı çok üst düzeyde olacaktır.*²²⁸

Proje kapsamında demirciler köyüne 200 bin Dörtdivan Gübüler köyüne 170 bin fidan dikimine başlanmıştır. Bu projeyle birlikte gelişen arıcılık faaliyetleri neticesinde elde edilen bal üretiminin yaygınlaşarak markalaşması ve ilçe halkı için önemli bir geçim kaynağı olması beklenmektedir.

4.2.Ormancılık

Gerede Orman İşletme Müdürlüğü 1946 yılında kurulmuştur. Müdürlük 177.811 hektar sorumluluk alanına sahip olup bu alanın 83.346'sı ormanlık alan, 94.465'i açıklık alandan oluşmaktadır. Ormanlık alanın %83'ü Normal Koru, %17'si ise Bozuk Koru'dur. Müdürlük bünyesinde 9 adet Orman İşletme Şefliği, 1 Depo Şefliği ve 1 ATM Şefliği faaliyet göstermektedir. Müdürlüğe bağlı 1 işletme müdürü, 2 müdür yardımcısı, 9 orman işletme şefi, 1 ağaçlandırma ve toprak muhafaza şefi, 1 sözleşmeli avukat, 1 sayman, 1 şef, 25 orman muhafaza memuru, 6 veri hazırlama ve kontrol işletmeni, 5 bilgisayar işletmeni, 29 daimi kadrolu işçi, 20 mevsimlik işçi olmak üzere 100 personel görev yapmaktadır.²²⁹

Bölgedeki Ormanlar Sarıçam, Karaçam, Gökmar, Kayın, Meşe ve Gürgen aslı türlerin saf ya da karışımlarından oluşmaktadır. Orman ürünleri üretiminde çoğunlukla Karaçam, Sarıçam ve Gökmar ağaçları kullanılmaktadır. Orman içinde ya da yakınında kurulmuş olan köylerde yaşayan köylülerin bir kısmı ormancılık işleriyle

²²⁸<http://www.geredemediyatakip.com.tr/ekonomi/bal-ormanlari-icin-calismalar-basladi.html> (01 Kasım 2017).

²²⁹Gerede Kaymakamlığı, **Gerede İlçesi 2017 Yılı 2.Dönem Brifingi**, Gerede, 2017.

ilgilenmektedir. Yakacak odun sağlamanın yanı sıra mantar ve kozalak toplayıcılığında da ormanlardan yararlanılmaktadır. Toplanan mantarlar zaman zaman pazarda satılarak aile ekonomisine katkı sağlanmaktadır.²³⁰ Gerede orman ürünleri geçmişten beri ülke ihtiyacını karşılamada önemli bir merkez olmuştur. Osmanlı döneminde İstanbul'daki Tersane-i Amire için Bolu ve Gerede'den kereste ve yakacak odun temin edildiği bilinmektedir.²³¹

İlçedeki orman ürünleri üretimi genellikle yakın çevresindeki sanayi merkezlerinin ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılmakta, üretilen ürünler ihale yoluyla bu merkezlerle satılmaktadır. Orman ürünleri alanında önde gelen merkezlerden biri olan Nova Orman Ürünleri fabrikası ilçedeki ağaç türlerinin yeterli verime sahip olmaması nedeniyle hammadde ihtiyacını yurtdışından ithal etmektedir. Bu bağlamda tedbirler alınması gerekmektedir.²³²

4.3.Sanayi

4.3.1. Deri Sanayi

Gerede'de dericilik faaliyetleri Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Orhan Gazi tarafından Osmanlı topraklarına katılan Gerede'ye dericiliği Ahilerin getirdiği söylenmektedir. 1324 yılında debbağlığın (dericilik) önde gelen isimlerinden olan ahilik mensubu Ahıyat-el Fityan (Yiğit Kardeşler) Gerede'ye yerleşmiş böylece bölgede dericilik yayılmaya başlamıştır.²³³

Gerede'de deri sanayi, kuruluşundan itibaren aşamalı olarak gelişme gösterip deri çeşitlerini arttırmış ve 1650'li yıllardan itibaren İstanbul ve çevresinde de Gerede derileri aranır olmuştur. Evliya Çelebi'nin "*bütün esnafın bıçakçısı ve debbağı çoktur. Gerede gönü (sığır derisi) ve sahtiyanı (keçi derisi) meşhurdur*" sözünden de o dönem

²³⁰ Erhan, s.325.

²³¹Yücel Özkaya, "19.Yüzyıl Ortalarında Gerede'nin İdari ve Sosyal Durumu", **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**, 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, s.167.

²³² Erhan, s.327.

²³³ Ramazan Kaşmer, "Gerede'de Dericilik ve Tarihi Seyri", **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**, 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, s.263.

Gerede’de dericiliğin ilerleme kaydetmiş olduğu görülmektedir.²³⁴ Evliya Çelebi’den iki yüzyıl sonra 19. yüzyılın ilk yarısında Texier ise “*Modern Gerede şehri, oldukça büyük bir endüstriyel ve ticari hareketlilik görüntüsü sergiler. Şehirde yetiştirilen çok sayıdaki keçi sürüsü buraya önemli ihracatı olan, derinin temel maddesini sağlar. Koyun dericiliği de oldukça canlıdır*” sözleriyle bu bilgileri doğrulamıştır.²³⁵ Yıldırım Beyazıt 1402 Ankara Savaşı dönüşünde Gerede’ye uğramış ve su imkânları orada olduğu için şehrin 2 km uzağındaki Esentepe adı verilen yerde küçük kulübelerde dericilik faaliyetleri yapıldığı görerek şehre bir hamam yapılmasını ve Keçeli suyu adı verilen suyun şehir merkezinden geçmesini sağlamıştır.²³⁶

19.yy.a kadar gelişim gösteren dericilik faaliyetlerinde bu dönemden itibaren duraklama ve gerileme olduğu görülmektedir. Deri imalatında modern usullere geçilememesi, iptidai şekillerle üretim yapılmaya çalışılması sonucu seri üretim ve kalite konusundaki eksiklikler, bu duraklama döneminde başat rol oynayan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerede’de deri sanayisi bu gerileme dönemini yaşarken Avrupa ülkelerinin sanayileşmeyle beraber bu sahada ilerlemeler kaydetmesi ve Gerede’nin daha yeni yeni bulmaya başladığı pazarlarını Avrupa rekabeti karşısında kaybetmesi, 1927 Sanayi Teşvik kanununa kadar devam edecek olan bu gerileme döneminin pekişmesine neden olmuştur. Bütün memlekette sanayiye geliştirmeyi hedefleyen bu kanun neticesinde Gerede deri sanayisi canlanmaya başlamış, yok olmak üzere olan debbağhaneler yeniden faaliyete geçmiş böylece yüksek kalitede deri üretimi başlamıştır.²³⁷

Bölgede deri sanayisinin gelişmesi için 1992 yılında Gerede Deri Organize Sanayi Bölgesi çalışmalarına başlanmıştır. O zamanki düşüncesi mevcut deri sanayisini organize deri sanayisi olarak geliştirmek olan sanayiciler, deri sanayisinin 1994-1998 yılları arasında beklenmedik atılım yapması üzerine şuan ki deri sanayi bölgesi yerine daha geniş bir alana sahip olan Gerede-Ankara D-100 Karayolu üzerindeki Karaçam

²³⁴Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Zuhuri Danışman (Türkçeleştiren), 3.Cilt, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi,1970, s.173.

²³⁵Charles Texier, **Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, 1.Cilt, Ali Suat (çev.) , Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2002, s.258.

²³⁶ Kazım Ünlüol, “Gerede Deri Sanayii”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.4 (Mayıs 1999), s.11.

²³⁷ Kaşmer, s.261-262.

mevkiine kurmaya karar vermiştir. Sanayi bölgesi 1.315.598 m²'lik bir alana kurulmuş olup 132'si sanayi parseli olan 141 parselden oluşmaktadır. Sahada ekolojik dengeyi bozmamaya da özen gösterilmiş, bölgeye ait bir arıtma tesisi ve ağaçlandırma çalışmaları yapılmıştır. 2005 yılında başlanan ağaçlandırma faaliyetleri kapsamında 2008 yılı sonuna kadar 7772 fidan dikimi yapılmıştır.²³⁸ 2007 yılında deri sanayisinin çevreye yaydığı kötü koku ve nehirleri, dereleri kirleten atıkların önlenmesi için Deri Sanayi Kolektör Hattı ve Arıtma Tesisi hizmete sunulmuştur.

Günümüzde ilçede deri sanayisinde 127 fabrikanın hizmet verdiğini görmekteyiz. Ayakkabı, çanta, cüzdan, kemer gibi ürünler için ham deri tabaklayan bu fabrikaların kurulu kapasitesi 400 tondan 650 tona kadar çıkmaktadır. Bunun yanı sıra kemer imalatı ve kimyasal ürün satıcılığı yapan 160 civarı firma bulunmaktadır. Türkiye'de büyükbaş deri üretiminin %40'ı Gerede'de yapılmakta ve yurt içinde Konya, İzmir, Isparta gibi şehirlere, dünya çapında ise Rusya, Ukrayna, İran ve Arap ülkelerine ihraç edilmektedir.²³⁹ Gerede'de kemer üretiminde önde gelen Giza Deri, Reis Deri, Kemerist Deri ve Kemersan Deri isimindeki 4 firma kemer ve cüzdan üretimini dünya çapında tanınmış olan Network, Pierre Cardin, Hotiç, Derimod gibi markalara pazarlamaktadır.²⁴⁰

Genelde ülke çapı özelde ise Gerede'de hayvancılık faaliyetlerinin yeterli olmaması nedeniyle ham deri ihtiyacının %60'ı dışarıdan ithal edilmektedir. Yerli derilerde ise ham derinin standart bir şekilde elde edilememesi, kesim ve yüzüm hatalarının yanı sıra toplama ve saklama konusundaki hatalar ve derinin uygun olmayan vasıtalarca taşınması kaliteyi düşürmektedir. Ayrıca kâr marjındaki düşüklük ve ödemelerdeki uzun vade nedeniyle sektörde sıkıntılar baş göstermektedir. Son yıllarda yaşanan ekonomik kriz, dövizdeki dalgalanmalar ve 1998 Rusya kriziyle pazarın

²³⁸ <http://www.geredederiosd.org.tr/> (02 Kasım 2017).

²³⁹ Yunus Cıvdı, Deri Sektöründeki Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Markalaşma Düzeylerinin Belirlenmesi: Gerede Örneği , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), s.44.

²⁴⁰ Erhan, s.335.

daralması gibi faktörler de dericilik sektöründe sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuş, bu sebeplerden dolayı çeşitli firmalar kapanmıştır.²⁴¹

Gerede’de dericilik faaliyetleri köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen markalaşma yolunda çok fazla girişimlerin olmadığı görülmektedir. Marka olabilmek için üretilen malların dünya standartlarına uygun olması gerekmektedir. Ülkemiz genelinde Gerede özelinde, dericilik sektöründe dünya çapında daha fazla fuarlara katılarak ürünlerin sergilenmesinin sektörün gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.²⁴² Son yıllarda Gerede’deki deri sanayicilerinin fuarları ve yeni teknolojileri görerek sektörü geliştirmek adına sık sık Avrupa’ya seyahat ettikleri bilinmektedir.²⁴³ Kalitenin rekabette en önemli faktör olduğu çağımızda ülke genelinde içinde bulunulan şartlar kaliteli üretimin eksiksiz gerçekleştirileceği bir alan sunamamaktadır. Bu noktada sektöre kalite odaklı, daha sistemli ve sürekli, modern anlayışa uygun bir Toplam Kalite Yönetimi de tavsiye edilmektedir.²⁴⁴

4.3.2. Gerkonsan Çelik Konstrüksiyon ve Teçhizat İmalatı

Gerkonsan Çelik Konstrüksiyon fabrikası 1977 yılında kurulmuş olup ilçedeki en önemli sanayi tesisidir. Fabrika, 900 dönüm arazi üzerine kurulmuştur. 56.000 m² üzeri kapalı fabrika binaları 32.000 m² ise açık imalat sahası, sosyal ve idari tesislerden oluşan fabrika 2003 yılında özelleştirilerek Teknotes Ortak Girişim Grubuna satılmıştır. Yıllık 30.000 ton çelik konstrüksiyon ile 6.000 ton teknolojik imalat kapasitesine sahip olan tesisin özelleştirildikten sonra sınırları da genişletilmiştir.²⁴⁵

Gerede’nin en büyük fabrikası olma özelliğine sahip olan fabrika, özelleştirmeden sonra üretim yaptığı dönemlerde üretiminin %80’ini yurt dışında 30’a yakın ülkeye ihraç etmiştir. Faal olduğu dönemlerde çok çeşitli ürün yelpazesine sahip olmuş ve ürünleri bu sayede dünya çapında tercih edilir hale gelmiştir. Ürettiği ürünler arasında; demir ve karayolu köprüleri, baraj kapakları, liman vinçleri, demiryolu

²⁴¹Suat Karabulut, **Gerede’nin Deri ve Deri Ürünlerinde Kümelenmesi Raporu**, Aralık 2010, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, Marka Yayınları Serisi, 2010, s. 18-35.

²⁴² Cıvdı, s.46.

²⁴³ Mehmet Çığırılı, “İvme Yaratan Projeler”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.20 (Haziran 2015), s.15.

²⁴⁴A.Emin Serin, “Dericilik Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi Uygulanabilir mi?”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.9 (Haziran 2004), s.26.

²⁴⁵Aydınlı, s.70.

vagonları, hangarlar, atölye binaları başta olmak üzere pek çok ürün bulunmaktadır. Fabrika özelleştirmeden sonra bir türlü eski başarısına kavuşamamış zaman içinde de kapanma aşamasına gelmiştir. Özeleştirmeden önce 190 personel çalıştıran fabrika, üretimi durduktan sonra bu rakamı 12'ye düşürmüştür.²⁴⁶

4.3.3. Karma Organize Sanayi

İlçede Organize Sanayi Bölgesi oluşturma girişimleri 1992 yılında, Bolu İl Özel İdaresi, Gerede Belediyesi, Gerede Ticaret ve Sanayi Odasının ortaklığı ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın kredi desteği neticesinde başlamıştır. Tesis 892.778 m² brüt alana sahip olup bunun 285.162m²'si yeşil alanlara ayrılmıştır. Kalan 607.616 m² alanın 550.124 m²'si sanayi parseli, 15.301 m²'si arıtma tesisi, 42.191 m²'si ise sosyal tesislere ayrılmıştır. Altyapı çalışmalarında yol, içme suyu şebekesi, kanalizasyon ve yağmur suyu hatları döşenmiş, elektrik tesisatı ve su deposu inşaatı da tamamlanmıştır.

Bölgede 49 adet sanayi parseli bulunmaktadır. Bunların 44 tanesinin tahsisi 2016 yılında yapılmıştır. Tahsisi yapılan parsellerden 13'ünün fabrika binaları tamamlanmış ve üretime geçmiştir. 23 parselde de fabrika bina inşaatları devam etmektedir. Boş kalan 5 parselden 3'ünün de tahsisi yapılmış ve yalnızca 2 boş parsel kalmıştır. Organize Sanayi Bölgesi'nin sektörel dağılımına bakıldığında tekstil, orman ürünleri, demir-çelik, tarım ürünleri ve boya kimya ürünleri yapan şirketlerin yer aldığını görülmektedir.²⁴⁷ Bölgenin önünde D-100 Karayolunun bulunması arkasından ise TEM Otoyolunun geçmesi, ayrıca Gerede, İstanbul, Ankara ve Karabük Karadeniz yol ayrımında bulunması her bölgeden yatırımcı çekebilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

4.3.4. Küçük Sanayi Sitesi

Küçük sanayi sitesi D-100 ve D-750 karayolları kavşağında konumlanmış olup ilçenin diğer büyük sanayi kuruluşlarından kalan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Site tamamen dolu olup neredeyse tam kapasite çalışmasına rağmen ihtiyaçları tam karşılayamamaktadır. İhtiyaçların eksiksiz giderilmesi için Ramazan

²⁴⁶ Erhan, s.344.

²⁴⁷ <http://www.geredeosb.org.tr/> (06 Kasım 2017).

Dede Sanayi Sitesi Konut Kooperatifi kurulmuş, aktivite kazanması için çalışmalar sürmektedir. Sanayi sitesinde 25 demir doğrama atölyesi, 25 mobilya ve marangoz atölyesi, 6 mermer ve süsleme atölyesi, 10 adet bakır atölyesi ve oto bakım-tamir atölyeleri bulunmaktadır. Atölyelerde ortalama 3-4 kişi çalışmaktadır.²⁴⁸

4.4.Turizm

Gerede, iklim ve yeryüzü şekilleri bakımından kış turizmi, yayla turizmi ve kamp turizmi bakımından oldukça elverişli görülmektedir. Kışların uzun sürmesi karın yerde kalma süresinin uzun olması ve bölgede büyük düzlüklerin olması kayak alanında gelişmeler yaşanmasına zemin hazırlamış, dağların turizme açılmasıyla dağcılık ve kayak sporu gelişmeye başlamıştır. İlçedeki Arkut Dağı Kayak Merkezi bu konuda verilebilecek en güzel örnekler arasındadır.

Arkut Dağı'na yönelik ilk çalışmalar 2000 yılında başlamış ve sahada 5 km uzunluğunda bir pist alanı tespit edilmiştir. 2004 yılında da hem ulusal hem de uluslararası yapılacak olan organizasyonlar için bir parkur yapılmış ve FIS (Uluslararası Kayak Federasyonu) tarafından tescillenmiştir. Bu pist ve parkura 4 km uzaklıkta Esentepe otel bulunmakta, böylece misafirlere konaklama hizmeti de sunulmaktadır. Esentepe otelin ziyaretçilere yeterli gelmemesi sebebiyle bölgeye Gençlik ve Spor Müdürlüğü tarafından bir kayak evi yapılmıştır. Arkut Dağı'nda ilk kez 2005 yılında 7 ülkenin katıldığı uluslararası bir kayak müsabakası ve yine aynı yıl Uluslararası Dağ Bisikleti yarışması düzenlenmiş, bu sayede Gerede uluslararası platformda adından söz ettirmeye başlamıştır. Ayrıca 2006 yılında bölgeye Türkiye'nin ilk tekerlekli kayak pisti yapımı için çalışmalara başlanmıştır. Arkut Dağı'nın uluslararası karayoluna 5 km uzaklıkta bulunması bu bağlamda bölgeye avantajlar sağlamaktadır.²⁴⁹

Gerede'nin turizm alanında önem kazandığı bir diğer konu da kamp turizmine olanak sağlayacak uygun iklim, temiz hava ve ormanlık alanlara sahip olmasıdır. Gerede'de kamp turizmi 1990'lı yıllara dayanmaktadır. Gerede futbol başta olmak üzere çeşitli spor dallarından sporculara kamp dönemlerinde ev sahipliği yapmaktadır. 1995 yılında kamp için Gerede'ye 27 takımın geldiğinden, otel yetersizliği olmasa bu

²⁴⁸ Erhan, s.350.

²⁴⁹ Fevzi Doğanç, "Gerede'de Spor", **GERKAV Bülteni**, Sayı.11 (Haziran 2006), s.36-37.

rakamın 40-50'lere yükseleceğinden söz edilmektedir.²⁵⁰ O yıllardaki konaklama yetersizlikleri günümüzde de görülmekte ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi için otel ve tesis yapımında adımlar atılmaktadır.

Sezon öncesi Süper lig, PTT 1.lig ve diğer liglerden Gerede'ye gelen takımlar Esentepe veya Cankurtaran mevkiinde antrenmanlarını yapmaktadır. Esentepe Arkut Dağı'na sporcuların kamp döneminde kullanmaları için bir futbol sahası yapılmıştır. Sporcuların konaklama için kullandıkları Esentepe Otel'de 3 futbol sahası ve Cankurtaran mevkiinde bulunan otelde 2 koşu parkuru, 2 futbol sahası ve 1 kaleci idman sahası sporcuların hizmetine sunulmaktadır.²⁵¹ Beşiktaş Jimnastik Kulübü, Esentepe Rumşah yaylasında yıl boyunca işleteceği ve diğer takımların da hizmetine sunulacak bir tesis inşası için 33.000 m²'lik alan satın alarak Esentepe Otel'i 20 yıllığına kiralamıştır. Bölgede atılan bu adımın kamp turizmi başta olmak üzere diğer turizm alanlarına yeni bir ivme kazandıracağı düşünülmektedir.

Gerede'de halk arasında mevsimlik yaylacılık faaliyetleri gelişmiş olmasına rağmen yayla turizmi denilecek bir alanın oluştuğu pek söylenemez. Hayvancılıkla uğraşanlar yazın yaylalara çıkarak hayvanlarını daha temiz hava ve daha geniş alanlarda otlatmaktadır. Ancak yaylalar turizme henüz açılmamıştır. Gerede yaylalarının bulunduğu konuma dayalı avantajları sayesinde kolay ulaşılır olması, temiz hava ve zengin bitki örtüsü gibi avantajları yayla turizmi alanında gelişebileceğini göstermektedir. Bu hususta yapılacak çalışmaların bölgeye ekonomik katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca ilçede turizm açısından gezilip görülecek tarihi eserler olarak; Yıldırım Beyazıt Camii, Aşağı Tekke Türbesi, Yukarı Tekke Camii, İnköy Camii, Yıldırım Beyazıt Hamamı, Tüccar Hanı, Gerede'ye hâkim bir yamaca kurulmuş olup iç kısmında tarihi kalıntılar barındıran Keçi Kalesi ve neredeyse kaybolmaya yüz tutmuş olan Asarcık Kalesi gibi değerler bulunmaktadır.²⁵²

²⁵⁰ Halil Alioğlu, "Gerede'nin Turizm Potansiyeli", **GERKAV Bülteni**, Sayı.1 (Nisan 1996), s.11.

²⁵¹ Erhan, s.371-375.

²⁵² Gerede Kaymakamlığı, **Gerede İlçesi 2017 Yılı 2.Dönem Brifingi**, Gerede, 2017.

5. Eğitim²⁵³

İlçede 30 adet okul bulunmaktadır. Bu okullardan 2'si Anaokulu, 10'u İlkokul, 9'u Ortaokul, 9'u ise Lise'dir. Liselerden 2'si Anadolu Lisesi, 1'i Fen Lisesi, 5'i Mesleki ve Teknik Lise, 1'i de İmam Hatip Lisesi'dir. Anaokullarında derslik sayısı 10, öğretmen sayısı 13, öğrenci sayısı 145'dir. İlk ve ortaokullarda derslik sayısı 191 (dönüşümlü olarak kullanılmakta), öğretmen sayısı 247, öğrenci sayısı 3440'dır. Liselerde ise derslik sayısı 112, öğretmen sayısı 208, öğrenci sayısı 2066'dır. Ayrıca ilçede Eyüp Özdemir imam Hatip Ortaokulu bünyesinde 24 er kişilik bir tane kız bir tane erkek olmak üzere hafızlık sınıfları açılmıştır.

Bölgede yaygın eğitim veren 2 kurum vardır. Bunlar Gerede Halk Eğitim Merkezi ve Gerede Mesleki Eğitim Merkezi'dir. Bu merkezlerde 5 öğretmen görev yapmakta ve 1776 kursiyer de kurs görmektedir. Ayrıca 1700 üyesi olan Ramazan Dede Bilgi evi adında bir de bilgi evi mevcuttur. Burada ilkokul öğrencilerine Matematik, İngilizce ve Değerler Eğitimi dersleri verilmesinin yanı sıra dershaneye gitme imkânı olmayan öğrencilere de sınava hazırlık kursu verilmektedir. Öğrencilere bu dersler verilirken velilere de çeşitli konularda rehberlik hizmetleri verilmektedir.

İlçede Gerede Meslek Yüksek Okulu adında bir yüksekokul mevcuttur. 1993 yılında kurulan okulda 1993-1994 öğretim yılında Motor Programı ve Muhasebe Programı ile eğitime başlanmıştır. Sonraki iki yıl bu programlara Makine Resim Konstrüksiyon, Dericilik, İşletmecilik ve Bilgisayar Programcılığı Programları eklenmiştir. 2000 yılına gelindiğinde okul genişlemeye devam etmiş ve var olan programlara ek olarak Tekstil, Kimya Teknolojisi, Ayakkabı Tasarım ve Üretimi, Moda Tasarımı ve Posta Hizmetleri Programı eklenmiştir.

Eğitim hizmetleri 1 Okul Müdürü, 3 Yardımcı Doçent Doktor, 24 Öğretim Görevlisi, 2 Okutman olmak üzere 29 Akademik Personel; 1 Okul Sekreteri, 7 Bilgisayar İşletmeni, 1 Memur, 1 Tekniker, 3 Teknisyen olmak üzere 13 İdari Personel ve 11 Hizmet Alımı İşçi tarafından sürdürülmektedir. 2016-2017 öğretim yılında öğrenci sayısı 2388'e ulaşan okulda birinci öğretimde 11, ikinci öğretimde 5 olmak

²⁵³ Bu başlıktaki bilgilerin tümü **Gerede İlçesi 2017 Yılı 2.Dönem Brifingi**'nden alınmıştır.

üzere 16 programda eğitim verilmektedir. Burada öğrenciler teknik eğitimin yanı sıra sosyal aktivitelerle de desteklenmektedir.

Ayrıca ilçede Abant İzzet Baysal Üniversitesi'ne bağlı 4 yıllık lisans düzeyinde Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu bulunmaktadır. Burada Bankacılık ve Finans Bölümü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Pazarlama Bölümü olmak üzere üç bölümde 3 Doçent, 7 Yardımcı Doçent, 3 Araştırma Görevlisi tarafından eğitim verilmektedir. 2016-2017 eğitim öğretim yılı itibariyle 686 öğrenci eğitim görmekte olup, 13 Akademik, 6 İdari personel hizmet vermektedir.

Bölgede Gerede Halk Kütüphanesi, Öğretmen Evi Kütüphanesi, Gerede Müftülüğü Kütüphanesi ve Ramazan Dede Bilgi evi Kütüphanesi olmak üzere 4 adet kütüphane bulunmaktadır.

6.Din Hizmetleri

Gerede ilçe müftülüğü 1 Müftü, 2 Vaiz, 1 Murakıp, 1 Şef, 4 Veri Haz. Kontrol İşletmeni, 1 Şöfor, 2 Görevlendirme Personel ve 2 Hizmetli olmak üzere 14 kişilik personelle hizmet vermektedir.²⁵⁴ Müftülük teşkilatı Genel İdare Hizmetleri, Din Hizmetleri ve Yardımcı Hizmetlerden oluşmakta olup ilçede din hizmetleri Müftü, Vaiz, Kur'an Kursu Öğretmeni, İmam Hatip, ve Müezzin Kayyımlar tarafından Kur'an Kursu ve camilerde verilmektedir.

İlçede 2'si yatılı 7'si gündüzlü olmak üzere 9 adet Kur'an Kursu bulunmaktadır. Yatılı kursların kapasitesi 140-150 olup gündüzlü kursların kapasitesi 50-60 kişi arasında değişmektedir. Bu kursların 8 tanesi şehir merkezinde yer alırken 1'i merkez dışındadır. Burada hizmet veren 12 kadrolu, 3 geçici görevli, 1 geçici Kur'an Kursu öğreticisi bulunmaktadır. Ayrıca 2015 yılında ilçe ve köylerde toplam 31 tane D grubu Kur'an Kursu açılmış olup 33 öğretici ile hizmet verilmektedir.

İlçede 183'ü kadrolu, 17'si kadrosuz olmak üzere 200 cami bulunmaktadır. Merkezde bulunan cami sayısı 29 olup tamamı kadroluyken, köylerdeki 171 caminin

²⁵⁴<https://bolu.diyaret.gov.tr/gerede/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&ContentCategory=personelimiz> (09 Kasım 2017).

154'ü kadrolu 17'si kadrosuzdur. Merkezdeki camilerde 28 imam hatip, 23 müezzin kayyım, köylerdeki camilerde ise 158 imam hatip ayrıca 2 vekil imam ile 1 vekil müezzin kayyım görev yapmaktadır.

İlçede pek çok türbe ve halk tarafından önemli kabul edilen dede mezarları bulunmaktadır. Bunlar içinde; Aşağı Tekke Camii Türbesi, Yukarı Tekke Camii Türbesi, Şeyh Hüseyin Efendi Camii Türbesi, Sapanlı Dede Türbesi, Üçler Türbesi, Ümmü Kemal Türbesi, Şıh Halil Türbesi, Garip Ahmet Türbesi, Ramazan Dede Mezarı, Gazi Dede Mezarı, Şaban Dede Mezarı, Musa Dede Mezarı, Hacı Emin Efendi, Kemalettin Efendi ve Habibullah Efendi Mezarları, Bağırgan Tekke, Çoban Tekkesi, Sıtma Tekkesi, Yağmur Baba, Yağmur Dede, Sarıçam Dede ve Sakar Dede gibi ziyaret yerleri sayılabilir.²⁵⁵

Yine halk tarafından önemli görülen, Sapanlı Dede Türbesi içindeki bir ağaç, Şıhlar Kavağı, Göynükören Yaylasındaki Çam, Çamlık, Göncek Ormanı, Kırklar Yaylasındaki Kırklar, Erenler, Benli Dağı, Erenler Tepesi adında ağaç ve ormanlık alanlar ile; Ilıca Suyu, Şokrak Suyu, Kırk Suyu, Güllük Suyu, Haşere Suyu, Yağmur Taşı, Taşlar, İğne Kayası, Sapanlı Dedenin Sapanını Gösteren Taş adıyla su ve taşlar mevcuttur.²⁵⁶

²⁵⁵ Durmuş Arık, “Gerede’de Halk İnanışları ve Ziyaret Yerleri”, **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**, Gerede: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, s.229-232.

²⁵⁶ Arık, s.233-235.

3.BÖLÜM: UYGULAMA

1.Olgusal Durum

1.1. Cinsiyet

Tablo 7: Cinsiyet

Cinsiyet	N (Sayı)	% (Yüzde)
Erkek	287	51,7
Kadın	268	48,3
Toplam	513	100,0

Tablo 7’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan 555 kişinin %51.7’si erkek, %48.3’ü kadındır. 33.455 kişilik ilçe nüfusunun 16.583’ünün erkek, 15.872’sinin kadınlardan oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda örneklem grubundaki oranın nüfus oranına oldukça yaklaştırıldığı ve böylece her iki cinsiyetin de konuya ilgilerinin ölçülmeye çalışıldığı görülmektedir.

1.2.Yaş

Tablo 8:Yaş

Yaş	N	%
15-21	159	28,9
22-25	47	8,5
26-30	50	9,1
31-40	122	20,1
41-50	108	19,6
51-60	36	6,5
61 ve üzeri	40	7,3
Toplam	551	100,0

Tablo 8’de görüldüğü gibi örneklem grubunda 15-21 yaş aralığındakilerin oranı %28.9, 22-25 yaş aralığındakilerin oranı %8.5, 26-30 yaş aralığındakilerin oranı %9.1, 31-40 yaş aralığındakilerin oranı %20.1, 41-50 yaş aralığındakilerin oranı %19.6, 51-60 yaş aralığındakilerin oranı %6.5, 61 ve üzeri yaş grubundakilerin oranı ise %7.3’tür. Örneklem grubunda yaş alt limiti olarak dini sorumlulukların başladığı 15 yaş sınır kabul edilmiştir. Gerede nüfusunun neredeyse %25’lik kısmının 15-25 yaş aralığındaki bireylerden oluşuyor olması ve sosyal değişimde bu yaş grubunun

önemli bir rol oynaması sebebiyle örneklem grubunun %37.4'ü bu gruptan seçilmiştir. Orta yaş grubu kabul edilen 26-50 yaş aralığındaki kişilerin oranı ise %48.8'dir.

1.3. Eğitim

Tablo 9: Eğitim

Eğitim	N	%
Sadece okuryazar	14	2,5
İlkokul	73	13,2
Ortaokul	85	15,4
Lise	226	40,9
Yüksekokul/Fakülte	141	25,5
Mastır/Doktora	14	2,5
Toplam	553	100,0

Tablo 9'da görüldüğü gibi örneklem grubunun %2.5'i sadece okuryazar, %13.2'si ilkokul, %15.4'ü ortaokul, %40.9'u lise, %25.5'i yüksekokul/fakülte, %2.5'i mastır/doktora mezunlarından oluşmaktadır. Buna göre araştırmaya katılanların %68.9 gibi büyük bir çoğunluğunun en az lise ve üzeri seviyede bir eğitim aldığını görülmektedir.

1.4. Meslek

Tablo 10: Meslek

Meslek	N	%
Çiftçi	6	1,2
Unvanlı Memur (Öğretmen, Polis, Hemşire, Doktor vb.)	80	15,5
Unvansız Memur (İlk, Orta, Lise Mezunu ve Hizmetliler dahil)	16	3,1
İşçi (Kamu ve Özel Sektörde)	46	8,9
Zanaatkar (Üretici, Fırıncı, Lokantacı, Demirci, Tamirci, Terzi, Marangoz vb.)	27	5,2
Esnaf/Ticaret Erbabı (Derici, Bakkal, Tuhafiyeci, Halıcı, Sarraf)	41	8,0
Serbest Meslek (Mühendis, Avukat, Veteriner vb.)	37	7,2
Ev Hanımı	122	23,7
Öğrenci	140	27,2
Toplam	515	100,0

Tablo 10’da görüldüğü gibi araştırmaya katılanların içinde çiftçilerin oranı %1.2, unvanlı memurların %15.5, unvansız memurların %3.1, işçilerin %8.9, zanaatkarların %5.2, esnaf/ticaret erbabının %8.0, serbest meslek sahiplerinin %7.2, ev hanımlarının %23.7, öğrencilerin oranı ise %27.2’dir. Buna göre örneklem grubunda ağırlıklı orana sahip olan unvanlı memur, öğrenci ve ev hanımlarının toplam oranı %50.9’dur. Araştırmada 15-25 yaş arası bireylerin oranı %37.4 olduğundan meslek grupları içinde öğrencilerin oranının da bu doğrultuda %27.2 gibi bir paya sahip olduğu görülmektedir.

1.5. Ekonomi

Tablo 11: Ekonomik Durum

Ekonomi	N	%
Yüksek	12	2,3
Ortanın üstü	125	23,6
Orta	343	64,8
Ortanın altı	27	5,1
Düşük	22	4,2
Toplam	529	100,0

Örneklem grubunda ekonomik durumu yüksek olanlar %2.3, ortanın üstü olanlar %23.6, orta olanlar %64.8, ortanın altı olanlar %5.1, düşük olanlar ise %4.2’lik bir kısmı oluşturmaktadır. Buna göre ekonomik durumu yüksek ve ortanın altı ile düşük olanların oranı düşükken, orta ve üstü olanların oranı yüksektir. Dini değerlerin taşıyıcısı olma ve dindarlığın da teminatı olarak görülen orta tabakanın %64.8 gibi bir oranla temsil edilmesi araştırma hipotezlerinin test edilmesi açısından önemli görülmektedir.

1.6. Sosyal Çevre

Tablo 12: Sosyal Çevre

Sosyal Çevre	N	%
Köy	53	9,6
İlçe	393	71,3
İl	55	10,0
Büyükşehir	47	8,5
Yurtdışı	3	,5
Toplam	551	100,0

Araştırmaya katılanlara hayatının büyük çoğunluğunu nerede geçirdikleri sorulmuş ve %9.6'sının köyde, %71.3'ünün ilçede, %10'unun ilde, %8.5'inin büyükşehirde, %5'inin ise yurtdışında geçirdiği öğrenilmiştir.

1.7. Gerede ile İlişki Durumu

Tablo 13: Gerede ile İlişki Durumu

Gerede İle İlişki Durumu	N	%
Gerede'de sürekli oturuyorum	399	73,3
Yazın otururum	14	2,6
Sık sık giderim	55	10,1
Bazen giderim	76	14,0
Toplam	544	100,0

Tablo 13'de de görüldüğü gibi örneklem grubunda Gerede'de sürekli oturanların oranı %73.3, yazın oturanların oranı %2.6, sık sık gidenlerin oranı %10.1, bazen gidenlerin oranı ise %14'tür. Buna göre araştırmaya katılanların büyük kısmının Gerede'de sürekli oturanlardan oluştuğu görülmektedir. %2,6'lık bir kısım da yazları da serin bir havaya sahip olan Gerede'yi yazlık olarak kullanmaktadır.%10.1'lik bir kesim de Bolu, Ankara ve İstanbul'da oturup iş yahut başka sebeplerle sık sık Gerede'ye gidip gelenlerden oluşmaktadır.

1.8. Medeni Durum

Tablo 14:Medeni Durum

Medeni Durum	N	%
Bekar	217	39,2
Evli	316	57,1
Boşanmış	9	1,6
Dul	8	1,4
Boşanmamış ayrı yaşıyor	3	,5
Toplam	553	100,0

Araştırmaya katılanların %39.2'si bekâr, %57.1'i evli, %1,6'sı boşanmış, %1.4'ü dul, %5'i boşanmamış fakat ayrı yaşayanlardan oluşmaktadır. Buradan hareketle boşanma ya da ayrı yaşama gibi evlilikle ilgili problemlerin yaygın olmadığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra pek çok dini hayat araştırmasında bekârlardan daha dindar olduğu kabul edilip dini hayatın koruyucusu olarak görülen evliler %57.1'lik bir paya sahipken, toplumdaki dinamizm ve değişimin taşıyıcısı kabul edilen genç nüfusun ve dolayısıyla bekârların da %39.2'lik bir orana sahip olmasının, sosyal değişimin test edilebilmesi açısından anlamlı olacağı düşünülmektedir.

1.9. Nikâh Şekli

Tablo 15: Nikâh Şekli

Nikâh Şekli	N	%
Dini nikâh	4	1,2
Resmi nikâh	49	15,0
Hem dini hem resmi nikâh	274	83,8
Toplam	327	100,0

Tablo 15'de görüldüğü gibi örneklem grubunda evli olanların %1.2'si dini nikah, %15'i resmi nikah, %83.8'i hem dini hem resmi nikah yaptırmıştır. Buna göre bölgede hem dini hem resmi nikâh yaptırılmasının yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bölgede devlet kontrolü olmaksızın yalnızca dini nikahla evli olanların %1.2 gibi oldukça düşük bir orana sahip olduğunu ve yalnızca resmi nikahı gerekli görüp dini nikahı gerekli görmeyenlerin oranının da %15 gibi nispeten düşük bir orana sahip olduğunu söyleyebiliriz. 555 kişilik örneklem grubunda 228 kişinin bu

soruyu cevapsız bırakmış olması da bu bireylerin bekâr olmasından kaynaklanmaktadır. Nikâh şekli konusunda özetle denilebilir ki, örneklem grubunun büyük bir kısmı evlenirken hem devlet kontrolünde hem de dini normların gerektirdiği bir şekilde evlilik yapmayı tercih etmiştir.

1.10. Evlenme Şekli

Tablo 16: Evlenme Şekli

Evlenme Şekli	N	%
Görücü usulüyle	172	52,8
Tanışıp anlaşıp ailemin de uygun görmesiyle	131	40,2
Kaçmak/kaçırmak suretiyle	16	4,9
Ailemin karşı çıkmasına rağmen tanışıp anlaşılarak	7	2,1
Toplam	326	100,0

Örneklem grubunda evli olanların %52.8'i görücü usulüyle, %40.2'si tanışıp anlaşıp ailelerin de uygun görmesiyle, %4.6'u kaçmak/kaçırmak suretiyle, %2.1'i ise ailelerin karşı çıkmasına rağmen tanışıp anlaşılarak evlilik yapmıştır. Buna göre geleneksel ve dini kuralların daha baskın olduğu görücü usulü evlilik şeklinin bölgede yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra evlilik gerçekleştirirken ailelerin fikirlerine önem verildiği de görülmektedir. Zira ailesinin karşı çıkmasına rağmen yine de evlilik gerçekleştirenlerin oranı %2.1'dir. Bölgede kaçma/kaçırma gibi bir evlilik şeklinin de yaygın olmadığı görülmektedir.

1.11. Düğün Şekli

Tablo 17: Düğün Şekli

Düğün Şekli	N	%
Çalgılı	118	36,5
Çalgılı içkili	19	5,9
Çalgısız içkisiz	61	18,9
Dini merasimli	65	20,1
Hem çalgılı hem dini merasimli	49	15,2
Diğer	11	3,4
Toplam	323	100,0

Örneklem grubunda evli olanların %36.5'i düğününü çalgılı, %5.9'u çalgılı ve içkili,%18.9'u çalgısız ve içkisiz,%20,1'i dini merasimli, %15.2'si hem çalgılı hem dini

merasimli yapmıştır.%3.4'lük bir kısım diğer şikkını işaretlemiştir. Bu şikkı işaretleyenlerin çoğunun nikâhla evlenip düğün yapmadıkları bilinmektedir. Bu oranlardan hareketle bölgede düğün törenlerinde alkol kullanımının düşük olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra düğünlerde dini merasimlerin de çok yaygın olmadığını söyleyebiliriz. En yüksek oranın %36.5 ile çalgılı düğünlere ait olduğu görülmektedir. Bu düğünlerin bir kısmı kadın erkek ayrı şekilde yapılırken bir kısmının da karışık yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca çalgılı algılı işaretleyenlerin içinde 60 yaş üstü bireylerin çalgı aleti olarak yalnızca def kullanılan kadın erkek ayrı bir şekilde yapılmış düğünleri kastettiği bilinmektedir.

1.12. Eş ile Yakınlık Durumu

Tablo 18: Eş ile Yakınlık Durumu

Eş İle Yakınlık Durumu	N	%
Yakın akraba	31	9,5
Uzak akraba	52	16,0
Akraba değil; hemşehri	174	53,5
Akraba ve hemşehri değil; başka bölgeden	67	20,6
Yurt dışından Müslüman	1	,3
Toplam	325	100,0

Örneklem grubunda evli olanların %9.5'i yakın akraba, %16'sı uzak akraba, %53.5'i akraba değil hemşehri, %20.6'sı akraba ve hemşehri değil başka bölgeden, %3'ü yurt dışından Müslüman kişilerle evlilik yapmıştır. Tablodan hareketle bölgede akraba evliliklerinin yaygın olmadığını söylemek mümkündür. Zira yakın ve uzak akraba ile evlenenlerin oranı %25 i geçmemektedir. En yüksek evlilik oranının bölge içi hemşehriler ile yapıldığı görülmektedir. Evlilerin yarısından fazlası hemşehrisi ile evlilik gerçekleştirmiştir. Başka bölgeden evlenenlerin oranının da azımsanmayacak derece de olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda bölgede akraba evliliği olmasa da evliliklerin aynı bölgeden bireylerle yapıldığı görülmektedir.

1.13. Hane Büyüklüğü

Tablo 19: Hane Büyüklüğü

Hane Büyüklüğü	N	%
Anne babamla	159	30,3
Anne babam ve eşimle	23	4,4
Eşimle	71	13,5
Eşim ve çocuklarımla	192	36,6
Eşim çocuklarım ve aile büyükleriyle	34	6,5
Yalnız	16	3,0
Diğer	30	5,7
Toplam	525	100,0

Örneklem grubunda anne babasıyla oturanların oranı %30.3, anne baba ve eşiyle oturanların %4.4, eşiyle oturanların %13.5, eşi ve çocuklarıyla oturanların %36.6, eşi çocukları ve aile büyükleriyle oturanların %6.5, yalnız yaşayanların oranı ise %3'tür. Ayrıca diğer şıkkını işaretleyen %5.7'lik bir kısım vardır ki bunların çoğunun yurttan kalan öğrenciler olduğu bilinmektedir. Tablodan hareketle bölgede çekirdek aile tipinin yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim anne baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile tipine sahip bireylerin toplam oranı %66.9'dur. Buna yalnızca eşiyle yaşayanların sayısı da eklendiğinde, oranın %80.4'ü bulunduğu görülmektedir.

1.14. Din Eğitimi Alma Durumu

Tablo 20:Din Eğitimi Alma Durumu

Din Eğitimi Alma Durumu	N	%
Herhangi bir din eğitimi almadım	15	2,7
Kendi kendime	46	8,4
Ailede	86	15,7
Camide	161	29,3
Dini gruplarda	16	2,9
Kur'an kursunda	145	26,4
İmam-Hatip lisesinde	43	7,8
Genel eğitim kurumlarında	30	5,5
İlahiyat Fakültesinde	7	1,3
Toplam	549	100,0

Tablo 20'de görüldüğü gibi örneklem grubunun %2.7'si herhangi bir din eğitimi almamış, %8.4'ü kendi kendine, %15.7'si ailede, %29.3'ü camide, %2.9'u dini

gruaplarda, %26.4'ü Kur'an kursunda, %7.8'i imam hatip lisesinde, %5.5'i genel eğitim kurumlarında, %1.3'ü ise ilahiyat fakültesinde din eğitimi almıştır. Bu durumda din eğitimi almada en baskın kurumun cami ve Kur'an kursu olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra ailenin de din eğitimi almada etkili olduğunu söyleyebiliriz. Aydınalp'in bölgede yapmış olduğu çalışmada din eğitimi almada en etkili iki kurum cami (%34.5) ve aile (%20.8) iken araştırmamızda camiden sonra Kur'an kursunun gelmesi dikkat çekmektedir. Aydınalp'in çalışmasında din eğitimini Kur'an kursunda alanların oranı %14.3 iken araştırmamızda bu oran dikkat çekici bir şekilde %26.4'e yükselmiştir.²⁵⁷ Sıralamada farklılık olsa da her iki çalışmada da din eğitimi vermede en etkin üç kurumun cami, Kur'an kursu ve aile olduğu görülmektedir.

1.15. Dindarlık Durumu

Tablo 21: Dindarlık Durumu

Dindarlık Durumu	N	%
Çok dindar	29	5,4
Dindar	395	73,1
Dinle az ilgili	109	20,2
Dinle hiç ilgisi yok	6	1,1
Din karşıtı	1	,2
Toplam	498	100,0

Örneklem grubunda kendini çok dindar görenlerin oranı %5.4, dindar görenlerin oranı %73.1, dinle az ilgili görenlerin oranı %20.2, dinle hiç ilgisi yok görenlerin oranı %1.1, din karşıtı görenlerin oranı ise %0.2'dir. Buradan hareketle örneklem grubunun %78.5'inin dindar, %21.3'ünün ise dinle az ilgili ve ilgisizlerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Yine Aydınalp'in bölgede 15 yıl önce yapmış olduğu çalışmaya baktığımızda bu süreçte öznel dindarlık tanımlamalarına göre dindarların oranının arttığı görülmektedir. Zira Aydınalp'in çalışmasında çok dindar ve dindar olanların toplam oranı %67.8²⁵⁸ iken çalışmamızda bu oran %85'e yükselmiştir. Ancak bu oranlar kişilerin kendini dindarlık bakımından nasıl gördüğüyle ilgili olup öznel gerçekliği yansıttığından net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim Aydınalp'in çalışmasında inanç ibadet ve sosyal hayat boyutunda yaşamında dini

²⁵⁷ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.124.

²⁵⁸ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.131.

normlara daha fazla özen gösteren biri kendini dinle az ilgili görürken çalışmamızda bu normlara daha az özen gösteren birinin kendini dindar olarak görmüş olma yahut bunun tam tersi bir ihtimal mevcuttur.

1.16. Din Görüşü

Tablo 22: Din Görüşü

Din Görüşü	N	%
Din, Allah tarafından gönderilmiş dünya ve ahiret nizamıdır	454	84,1
Din gereklidir ancak dünya işlerine karıştırılmamalıdır	70	13,0
Artık dinde reforma ve çağdaş yorumlara ihtiyaç vardır	10	1,9
İnsan tanrıyı kendi düşüncesinde yarattı ve bilimin gelişmesiyle din de ortadan kalkacaktır	6	1,1
Toplam	540	100,0

Tablo 22’de de görüldüğü gibi din Allah tarafından gönderilmiş dünya ve ahiret nizamıdır diyenlerin oranı %84.1, din gereklidir ancak dünya işlerine karıştırılmamalıdır diyenlerin oranı %13, artık dinde reforma ve çağdaş yorumlara ihtiyaç vardır diyenlerin oranı %1.9, insan tanrıyı kendi düşüncesinde yarattı ve bilimin gelişmesiyle din de ortadan kalkacaktır diyenlerin oranı ise %1.1’dir. Bu bulgulardan bölgede geleneksel din anlayışının büyük oranda benimsendiği anlaşılmaktadır. Dinin gerekli ancak dünya işlerine karıştırılmaması şeklindeki deist görüşe sahip olanların kısmen düşük bir orana sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dinde reform ve yeniliğe ihtiyaç olduğunu düşünenlerin oranı oldukça düşüktür. Benzer şekilde insanın tanrıyı kendi düşüncesinde yarattığını ve bilimsel gelişmeler neticesinde dinin ortadan kalkacağı şeklindeki ateist görüşe sahip olanların da oranı oldukça düşüktür.

Bu oranlar Aydınalp’in çalışmasındaki oranlarla karşılaştırıldığında araştırma bölgesinde felsefî bakış açısında benzer eğilimlerin devam ettiği görülmektedir.²⁵⁹ Geleneksel din anlayışında oranlar birbirine oldukça yakındır. Aydınalp’te bu oran %87.5 iken bizim çalışmamızda %84.1’dir. Deist din görüşüne sahip olanların oranı Aydınalp’te %9 iken bizim çalışmamızda %13’e yükselmiştir. Reformist bir din

²⁵⁹ Aydınalp, *Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.132.

görüşüne sahip olanların oranı Aydınalp’in çalışmasında %2.8 iken bizim çalışmamızda bu oran %1.9’dur. Ateist din görüşüne sahip olanların oranı Aydınalp’te %3 iken çalışmamızda %1.1’dir. Burada dikkat çeken husus deist din görüşüne sahip olanların oranındaki artıştır.

1.17. Düşünce Bakımından Baskın Seçenek

Tablo 23: Düşünce Bakımından Baskın Seçenek

Düşünce Bakımından Baskın Seçenek	N	%
Muhafazakâr	94	17,8
Milliyetçi-muhafazakâr	175	33,2
Milliyetçi	89	16,9
İslamcı	98	18,6
Sosyal Demokrat	42	8,0
Liberal	12	2,3
Diğer	17	3,2
Toplam	527	100,0

Tablo 23’de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların %17.8’i kendisini muhafazakar, %33.2’si milliyetçi muhafazakar, %16.9’u milliyetçi, %18.6’sı İslamcı, %8’i sosyal demokrat, %2.3’ü liberal olarak tanımlamaktadır. Diğer şıkkını işaretleyen %3.2’lik bir kesim mevcuttur ki bunlar da kendisini “Müslüman”, “hümanist”, “milli görüş” gibi çeşitli kavramlarla tanımladığı bilinmektedir. Bulgulara baktığımızda bölgede milliyetçi muhafazakâr bir yapının hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu oranı İslamcılar takip etmektedir. Ancak burada İslamcılıktan kastın siyasal İslamcılık değil Müslüman kimliğin ön planda olduğu İslam dinini esas alan aslında muhafazakârlığın kastedildiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında sosyal demokrat ve liberallerin oranının %10.3’ü geçmediği görülmektedir.

2.Dini Hayatın Tasviri

Bu başlık altında Gerede halkının dini hayatıyla ilgili bulgular ortaya koyulacak ve Aydınalp'in aynı bölgede 15 yıl önce yapmış olduğu çalışmanın bulgularıyla kıyaslanarak değişim yaşanıp yaşanmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda dini hayat; inanç, ibadet ve sosyal hayat boyutunda incelenecektir.

2.1. İnanç Boyutu

2.1.1.Allah İnancı

Tablo 24:Allah İnancı

Allah vardır	N	%
Tamamen Katılıyorum	503	91,0
Katılıyorum	43	7,8
Fikrim Yok	6	1,1
Toplam	553	100,0

Tablo 24'te görüldüğü gibi “Allah vardır” görüşüne tamamen katılanların oranı %91, katılanların oranı %7.8, fikrim yok diyenlerin oranı %1.1'dir. Örneklem grubunda Allah vardır hükmüne katılmıyorum diyen hiç denek yoktur. Bu bulgulardan hareketle araştırma bölgesinde Allaha inanç oranının %98.8 olduğunu söyleyebiliriz. Aydınalp'in çalışmasına baktığımızda 15 yıl önce bölgede Allaha inanç oranının %99.6 olduğunu görmekteyiz.²⁶⁰ Buna göre neredeyse %1'lik bir düşüşten bahsetmek mümkündür. Ancak Aydınalp'te “Allah vardır” görüşüne tamamen katılıyorum diyenlerin oranı %98.6 iken çalışmamızda %91 olduğu görülmektedir. %7.8lik kısmın tamamen katılıyorum yerine katılıyorum seçeneğini işaretlemiş olması kısmen şüpheli bir Allah inancına sahip olduklarını düşündürtse de bölgede Allaha inanç konusunda pek bir değişim ve problemin yaşanmadığı söylenebilir.

Dini hayat konusunda yapılmış benzer çalışmalarda da inanç konusunda hemen hemen aynı sonuçlar görülmektedir. Nitekim Allah inancı oranı Giresun'da neredeyse

²⁶⁰ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.138.

%100²⁶¹, Konya’da %98²⁶², Diyarbakır’da %96²⁶³, İzmir’de %94²⁶⁴, Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye çapında yapmış olduğu dini hayat araştırmasında Türkiye genelinde ise bu oran %99’dur.²⁶⁵ Şunu da belirtmek gerekir ki burada ve diğer başlıklarda benzer çalışmalarla ilgili verilen oranlarda çalışmaların aslında kusurlu olan oranlar (%97.8’in %98 yazılması gibi) yuvarlanarak yazılmıştır.

2.1.2.Melek İnancı

Tablo 25:Melek İnancı

Melekler vardır	N	%
Tamamen Katılıyorum	499	90,2
Katılıyorum	44	8,0
Fikrim Yok	9	1,6
Hiç Katılmıyorum	1	,2
Toplam	553	100,0

Tabloda görüldüğü gibi “Melekler vardır” hükmüne araştırmaya katılanların %90.2’si tamamen katılıyorum, %8’i katılıyorum, %1.6’sı fikrim yok, %2’si ise hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Buna göre bölgede meleklerle inanç oranının %98.2 olduğu görülmektedir. Allah inancında olduğu gibi melek inancında da %’8lik bir kesimin kısmen şüpheli olduğu düşünülebilir. Aydınalp’in çalışmasında²⁶⁶ bu soruya “tamamen katılıyorum” diyenlerin oranı %99 iken çalışmamızda neredeyse %10’luk bir düşüş gözlenirse de “katılıyorum” diyenler de eklendiğinde bölgede melek inancı konusunda da ciddi bir değişim ve problem yaşanmadığı görülmektedir. Zira “fikrim yok” ve “hiç katılmıyorum” diyenlerin oranı %2’yi bulmamaktadır.

²⁶¹ Mustafa Bakırcı, “Dini ve Kültürel Değerlerin Taşıyıcısı Olarak Üç Nesil (Giresun Örneği)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2013), s.179.

²⁶² Mustafa Toköz, “Konya İli Yalıhöyük İlçesinde Sosyal ve Dini Hayat”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2013), s.63

²⁶³ Muhammet Ali Köroğlu, “Diyarbakır’ın Cüngüş İlçesi Merkezi ve Köylerinde Sosyal ve Dini Hayat”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2004), s.60.

²⁶⁴ M.Emin Köktaş, **Türkiye’de Dini Hayat: İzmir Örneği**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993, s.78.

²⁶⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, **Türkiye’de Dini Hayat Araştırması**, Ankara, 2014, s.12.

²⁶⁶ Aydınalp, **Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, s.139.

2.1.3.Kuran-ı Kerime İnanç

Tablo 26: Kuran-ı Kerim İnancı

Kur'an-ı Kerim haktır	N	%
Tamamen Katılıyorum	498	90,2
Katılıyorum	39	7,1
Fikrim Yok	13	2,4
Katılmıyorum	1	,2
Hiç Katılmıyorum	1	,2
Toplam	552	100,0

Tablo 26’da görüldüğü gibi “Kur’an-ı Kerim haktır” hükmüne örneklem grubunun %90.2’si tamamen katılıyorum, %7.1’i katılıyorum, %2.4’ü fikrim yok %0.2’si katılmıyorum, %0.2’si de hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Bu bulgulardan hareketle bölgede Kur’an-ı Kerim’e inanç oranının %97.3 olduğu görülmektedir. Yine bu inanç oranı içinde %7’lik bir kesimin kısmen şüpheli olduğu düşünülebilir. Kur’an-ı Kerim inancı hususunda 15 yıl önceki bulgularla²⁶⁷ (%99.8) günümüz bulguları (%97.3) karşılaştırıldığında %2.5’lik bir düşüş olduğu gözlenmektedir. Ancak yine de bölgede Kur’an-ı Kerim’e inanç oranının yüksek olduğu görülmektedir.

Benzer çalışmalarda Kuran-ı Kerim’in hak olduğuna inanç oranına bakıldığında bu oranın Konya’da %99²⁶⁸, Diyarbakır’da %94²⁶⁹, İzmir’de %81²⁷⁰, Türkiye genelinde ise %96.5 olduğu görülmektedir.²⁷¹ Ayrıca Köktaş İzmir’de yaptığı çalışmasında bilimin ilerlemesiyle Kur’an-ı Kerim’in doğruluğunun zayıflayacağına olan inancı da ölçmüştür. Bu doğrultuda örneklemin %71’i bilimin ilerlemesiyle Kur’an-ı Kerim’in doğruluğunun zayıflamayacağı, %15’inin ise zayıflayacağı görüşüne sahip olduğunu tespit etmiştir.²⁷²

²⁶⁷ Aydınalp, *Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.139.

²⁶⁸ Toköz, s.69.

²⁶⁹ Köroğlu, s.69.

²⁷⁰ Köktaş, s.88.

²⁷¹ DİB, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, s.18

²⁷² Köktaş, s.167.

2.1.4.Peygamber İnancı

Tablo 27: Peygamber İnancı

Hz.Muhammed Allah'ın son peygamberidir	N	%
Tamamen Katılıyorum	499	90,4
Katılıyorum	44	8,0
Fikrim Yok	8	1,4
Hiç Katılmıyorum	1	,2
Toplam	552	100,0

Tabloda görüldüğü gibi “Hz.Muhammed Allah'ın son peygamberidir” hükmüne araştırmaya katılanların %90.4'ü tamamen katılıyorum, %8'i katılıyorum, %1.4'ü fikrim yok, %2'si ise hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Bulgulardan hareketle bölgede peygambere inanç oranının %98.4 olduğunu söylemek mümkündür. Aydınalp'te bu oran %99.8'dir.²⁷³ Buradan hareketle bölgede peygamber inancı konusunda ciddi bir değişim ve problem olmadığı söylenebilir.

Gerede'de olduğu gibi incelenen diğer araştırmalarda da peygambere inanç oranlarının benzer şekilde yüksek olduğu görülmektedir. Bu oranlar Konya'da %98²⁷⁴, Kütahya'da %97²⁷⁵,Diyarbakır'da %94²⁷⁶, İzmir'de ise kısmen düşük olsa da %86.5'dir.²⁷⁷

2.1.5.Kıyamet ve Ölüm Sonrası İnancı

Tablo 28: Kıyamet ve Ölüm Sonrası İnancı

Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır	N	%
Tamamen Katılıyorum	483	87,5
Katılıyorum	31	5,6
Fikrim Yok	34	6,2
Katılmıyorum	2	,4
Hiç Katılmıyorum	2	,4
Toplam	552	100,0

²⁷³ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.140.

²⁷⁴ Toköz, s.68.

²⁷⁵ Gümüş, s.124.

²⁷⁶ Köroğlu, s.67.

²⁷⁷ Köktaş, s.83.

Tabloda görüldüğü gibi “kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır” hükmüne örneklem grubunun %87.5’i tamamen katılıyorum, %5.6’sı katılıyorum, %6.2’si fikrim yok, %04’ü katılmıyorum, %04’ü de hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Buna göre bölgede kıyamet ve ölüm sonrası hayata olan inanç oranı %93.1’dir. Aydınalp’in çalışmasında bu oran %99.1 iken bizim çalışmamızdaki %6’lık düşüş dikkat çekmektedir. Yine de bu %6’lık kesim inançsız bir tavır sergilememiş bu konuda belirsiz bir tavır sergileyerek fikrim yok şikkına yönelmiştir. Kıyamet ve sonrasındaki hayatı reddedenlerin oranı 15 yıllık süreçte farklılık göstermemiştir. Her iki çalışmada da reddedenlerin oranı %1 civarındadır.

Benzer çalışmalarda ahiret inancı oranlarıyla bölgedeki oranları karşılaştırdığımızda benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Ahiret inancına sahip olanların oranı Konya’da %99²⁷⁸, Kütahya’da %97²⁷⁹, Diyarbakır’da %95²⁸⁰, İzmir’de %81²⁸¹, Türkiye genelinde ise %96’dır.²⁸²

2.1.6.Kader İnancı

Tablo 29:Kader İnancı

Kader haktır	N	%
Tamamen Katılıyorum	466	84,7
Katılıyorum	48	8,7
Fikrim Yok	34	6,2
Katılmıyorum	1	,2
Hiç Katılmıyorum	1	,2
Toplam	550	100,0

Tablo 29’da görüldüğü gibi “kader haktır” yargısına örneklem grubunun %84.7’si tamamen katılıyorum, %8.7’si katılıyorum,%6.2’si fikrim yok, %02’si katılmıyorum, %02’si de hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Bu bulgulardan hareketle bölgede kader inancı oranının %93.4 olduğunu söylemek mümkündür. Bunların içinde de %8.7’lik bir kesimin kısmen şüpheli olduğu düşünülebilir. Oranlara tersten bakıldığında kader inancına sahip olmayan kişilerin %6.6’lık bir orana denk

²⁷⁸ Toköz, s.75.

²⁷⁹ Gümü, s.125.

²⁸⁰ Köroğlu, s.71.

²⁸¹ Köktaş, s.93.

²⁸² DİB, Türkiye’de Dini Hayat Araştırması, s.27.

geldiği söylenebilir. Kader inancı konusunda 15 yıl önceki bulgularla (%99.8)²⁸³ günümüz bulguları (%93.4) karşılaştırıldığında %6.4'lük bir düşüş gerçekleştiği görülmektedir.

Dini hayatın inanç boyutunda iman esası kabul edilen 6 hususta bölgedeki tutumlar ölçülmüş ve 15 yıl önceki bulgularla günümüz bulguları karşılaştırılmıştır. Özetle denilebilir ki kader inancı dışında diğer inanç konularında 15 yıllık süreçte %1-2 gibi bir düşüş gözlenmiştir. Bu düşüş istatistikî açıdan dikkat çekecek oranda olmasa da inanç oranları içinde tamamen katılıyorum yerine katılıyorum şikkını işaretleyen %7-8'lik bir grubun kısmen şüpheli yaklaşımı değişim açısından dikkat çekici görülebilir. Bunun yanı sıra ilk dört iman esası noktasında %1-2'lik düşüşün kader ve ahiret inancında %6'ya yükselmesinin, küçük bir oran gibi görülse de uzun vadede göz önünde bulundurulması gereken bir husus olduğu düşünülmektedir.

2.1.7.Yaygın Halk İnançları

Tablo 30: Muska ve Büyü

Çevremde muska ve büyü olaylarıyla karşılaşıyorum	N	%
Her Zaman	20	3,7
Çoğu Zaman	81	14,8
Bazen	148	27,1
Nadiren	149	27,2
Hiçbir Zaman	149	27,2
Toplam	547	100,0

Araştırmaya katılanlara çevrelerinde muska ve büyü olaylarıyla ne sıklıkta karşılaştıkları sorularak bölgede bu gibi inançların yaygın olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Tabloda görüldüğü gibi bu soruya örneklem grubunun %3.7'si her zaman, %14.8'i çoğu zaman, %27.1'i bazen, %27.2'si nadiren, %27.2'si de hiçbir zaman cevabını vermiştir. Bu bulgulardan hareketle bölgede muska ve büyü gibi bir inanç biçiminin yaygın olmadığını söylemek mümkünse de nadiren ve bazen de olsa %72.8'lik bir kesimin muska ve büyü olaylarıyla karşılaştığı görülmektedir.

²⁸³ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.141.

Tablo 31: Türbelerde Yapılan Dua ve İstekler

Türbelerde yapılan dua ve isteklerin gerçekleşeceğine inanırım	N	%
Tamamen Katılıyorum	63	11,6
Katılıyorum	154	28,4
Fikrim Yok	205	37,8
Katılmıyorum	78	14,4
Hiç Katılmıyorum	43	7,9
Toplam	543	100,0

Tabloda görüldüğü gibi “türbelerde yapılan dua ve isteklerin kabul olacağına inanırım” cümlesine örneklem grubunun %11.6’sı tamamen katılıyorum, %28.4’ü katılıyorum, %37.8’i fikrim yok, %14.4’ü katılmıyorum, %7.9’u ise hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Bölgede türbelerde yapılan dua ve isteklerin gerçekleşeceğine olan inanç %40 oranında temsil edilmektedir. Buna karşılık %60’lık kesim bu inanca sahip değildir. Bu bulgulardan hareketle bölgede türbelerde yapılan dua ve isteklerin gerçekleşeceğine olan inancın kısmen yaygın olduğunu ve fikrim yok diyen %37.8’lik kesimden hareketle bu konuda bir kafa karışıklığı olduğunu söyleyebiliriz. Diyanetin yapmış olduğu ankette bir ihtiyacı türbe ve yatırdan dilemenin yanlış olduğunu söyleyenlerin oranı %85, doğru olduğunu söyleyenlerin oranı ise %8’dir.²⁸⁴

Tablo 32: Fal Burçlar Nazar Büyü vb. İnançlar

	N	%
Fal	38	3,4
Burçlar	58	5,2
Nazar	411	36,9
Büyü	149	13,4
Kurşun döktürmek	81	7,3
Muska yazdırmak	80	7,2
Cin Çarpması	201	18,0
Hepsi	11	1,0
Hiçbiri	86	7,7

Örneklem grubuna fal, burç, nazar vb. inançlardan hangilerine inandıkları sorulmuştur. Buna göre tabloda da görüldüğü gibi nazara inananların oranı %36.9, cin çarpmasına inananların oranı %18, büyüye inananların oranı %13.4, kurşun döktürmeye inananların oranı %7.3, muska yazdırmaya inananların %7.2, burçlara inananların oranı

²⁸⁴ DİB, Türkiye’de Dini Hayat Araştırması, s.33.

%5.2, fala inananların oranı %3.4, hepsine inananların oranı %1, hiçbirine inanmayanların oranı ise %7.7'dir. Bulgulardan hareketle bu inançlardan en yaygın olanlarının nazar, cin çarpması ve büyü olduğu, nazar dışında diğer inançlara yaygın bir şekilde inanılmadığı ve nazara da örneklem grubunun yarısından azının inandığı görülmektedir.

Yaygın halk inançlarına inanma konusunda diğer bölgelerdeki oranlara bakıldığında şunlar görülmektedir. Konya'da nazara inananların oranı %37.5, büyüye inananların oranı %7, cin çarpmasına inananların oranı %3, hiçbirine inanmayanların oranı ise %34'tür.²⁸⁵ Kütahya'da nazara inananların oranı %76, büyüye inananların oranı %34, muska yazdırmaya inananların oranı %27, cin çarpmasına inananların oranı %21, fala inananların oranı %4, hiçbirine inanmayanların oranı ise %18'dir.²⁸⁶ Diyarbakır'da nazara inanma oranı %38'dir.²⁸⁷ İzmir'de üfürükçüye gitme oranı %1, kuşun döktürme %8, muska yazdırma %12, yatır ziyaretine gitme ise %11'dir.²⁸⁸ Diyanet'in Türkiye genelinde yapmış olduğu araştırmada nazardan kurtulmak için kuşun döktürmenin yanlış olduğunu söyleyenlerin oranı %79, doğru olduğunu söyleyenlerin oranı ise %12'dir.²⁸⁹

2.2.İbadet Boyutu

2.2.1.Kuran Okuma

Tablo 33: Kur'an Okuma Sıklığı

Kur'an Okuma Sıklığı	N	%
Her Zaman	77	14,1
Çoğu Zaman	108	19,7
Bazen	236	43,1
Nadiren	107	19,5
Hiçbir Zaman	20	3,6
Toplam	548	100,0

²⁸⁵ Toköz, s.84-87.

²⁸⁶ Gümüş, s.150.

²⁸⁷ Köroğlu, s.73.

²⁸⁸ Köktaş, s.104.

²⁸⁹ DİB, Türkiye'de Dini Hayat Araştırması, s.38.

Tabloda görüldüğü gibi “ne sıklıkla Kur’an okursunuz?” sorusuna örneklem grubunun %14.1’i her zaman, %19.7’si çoğu zaman, %43.1’i bazen, %19.5’i nadiren, %3.6’sı ise hiçbir zaman şeklinde cevap vermiştir. Buna göre sıklığı değişmekle birlikte kuran okuyanların toplam oranının %96.4 olduğu söylenebilir. Aydınalp’ta bu oran %89’dur. 15 yıllık süreç sonunda bölgede Kur’an okuma ibadetinin gerçekleştirilmesi noktasında %7’lik bir artış söz konusudur. Ayrıca Aydınalp’ta her zaman şikkını işaretleyenlerin oranı %11’iken çalışmamızda bu oran %14.1’e yükselmiş, hiçbir zaman şikkını işaretleyenlerin oranı ise %10.3’ten %3.6 ya düşmüştür.²⁹⁰

Türkiye’nin çeşitli yerlerinde yapılmış olan dini hayat çalışmalarındaki Kur’an okuma oranlarına baktığımızda şunları görmekteyiz. Konya’da her gün Kur’an okuyanların oranı %39.5, ara sıra okuyanların oranı ise %34.5’tir.²⁹¹ Ulaşır, Samsun’da yaptığı çalışmada örnekleme Kur’an okumayı bilmediklerini ve okuyup okumadıklarını sormuş; Kur’an okumayı biliyorum ve okurum diyenlerin oranını %62, biliyorum ama okumuyorum diyenlerin oranını %12, bilmiyorum ama okumak isterim diyenlerin oranını ise %15 olarak tespit etmiştir.²⁹² Kütahya’da her gün okurum diyenlerin oranı %19, ara sıra okurum diyenlerin oranı %34, hiç okumam diyenlerin oranı ise %3 ‘tür.²⁹³ Diyanet’in yaptığı çalışmada ise her gün okurum diyenler %21, haftada birkaç gün okurum diyenler %24.5, haftada bir gün okurum diyenler %23, ayda bir gün okurum diyenler %16, yılda birkaç kez okurum diyenler %12, hiç okumam diyenler de %2’lik bir orana tekabül etmektedir.²⁹⁴

2.2.2. Beş Vakit Namaz Kılma

Tablo 34: Beş Vakit Namaz Kılma Sıklığı

Beş Vakit Namaz Kılma Sıklığı	N	%
Her Zaman	162	29,5
Çoğu Zaman	139	25,3
Bazen	147	26,8
Nadiren	85	15,5
Hiçbir Zaman	16	2,9

²⁹⁰ Aydınalp, **Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, s.142.

²⁹¹ Toköz, s.111.

²⁹² Erhan Ulaşır, “Toplumsal Değişme ve Dini Hayat (Vezirköprü Örneği)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2014), s.97.

²⁹³ Gümüş, s.129.

²⁹⁴ DİB, **Türkiye’de Dini Hayat Araştırması**, s.90.

Toplam	549	100,0
--------	-----	-------

“Beş vakit namaz kılma sıklığınız nedir?” sorusuna örneklem grubunun %29.5’i her zaman, %25.3’ü çoğu zaman , %26.8’i bazen, %15.5’i nadiren, %2.9’u ise hiçbir zaman şeklinde cevap vermiştir. Her zaman ve çoğu zaman kılanlar bir arada düşünüldüğünde örneklem %54.8’inin sıklıkla namaz kıldığı görülmektedir. Aynı şekilde bazen ve nadiren kılanlar bir arada düşünüldüğünde %42.3’ünün ara sıra namaz kıldığı anlaşılmaktadır. Bu bulgular 15 yıl önceki bulgular ile karşılaştırıldığında oranların neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Buna göre bölgede namaz kılma sıklığı noktasında herhangi bir değişim ve problemin yaşanmadığı söylenebilir.

Diğer dini hayat çalışmalarındaki namaz kılma oranlarına baktığımızda şu bulgularla karşılaşılmaktadır. Giresun’da her zaman namaz kılanların oranı %44²⁹⁵, Konya’da %65²⁹⁶, Samsun’da %42²⁹⁷, Kütahya’da %66²⁹⁸, Diyarbakır’da %34²⁹⁹, İzmir’de %18³⁰⁰, Türkiye genelinde ise %42.5’tir.³⁰¹ Buna göre araştırma bölgemizde namaz kılma oranlarının diğer bölge ortalamalarının kısmen altında kaldığı söylenebilir.

2.2.3.Cuma Namazı

Tablo 35: Cuma Namazı Kılma Sıklığı

Cuma namazı kılar mısınız?	N	%
Her Zaman	203	66,6
Çoğu Zaman	61	20,0
Bazen	25	8,2
Nadiren	10	3,3
Hiçbir Zaman	6	2,0
Toplam	305	100,0

Tabloda görüldüğü gibi “Cuma namazı kılar mısınız? (erkekler için)” sorusuna örneklem grubunun %66.6’sı her zaman, %20’si çoğu zaman, %8.2’si bazen, %3.3’ü nadiren, %2’si ise hiçbir zaman şeklinde cevap vermiştir. Soru erkeklere yönelik sorulsa

²⁹⁵ Bakırcı, s.193.

²⁹⁶ Toköz, s.92.

²⁹⁷ Ulaşır, s.99.

²⁹⁸ Gümüş, s.138.

²⁹⁹ Köroğlu, s.78

³⁰⁰ Köktaş, s.108.

³⁰¹ DİB, Türkiye’de Dini Hayat Araştırması, s.48.

da örneklem grubunda 287 erkek bulunurken 305 kişinin bu soruya cevap vermesinden küçük bir oranda kadın grubunun da yanıtladığı anlaşılmaktadır. Her zaman ve çoğu zaman kılanlar bir arada değerlendirildiğinde %86.6'lık bir kesimin Cuma namazı kılma konusunda hassasiyeti olduğu görülmektedir. Aydınalp'ın çalışmasında her zaman Cuma namazı kılan erkeklerin oranı %70.5'tir.³⁰² Buna çoğu zaman kılanlar da eklendiğinde oran %83'lere çıkmaktadır. Bu bulgulara göre diyebiliriz ki 15 yıllık süreçte bölgede Cuma namazına devam konusunda ciddi bir düşüş ve değişim gerçekleşmese de her zaman kılanların oranında %4'e yakın bir düşüş vardır.

Diğer bölgelerde Cuma namazı kılma oranlarına bakalım. Giresun'da Cuma namazını düzenli kılanların oranı %58'dir.³⁰³ Kütahya'da bu oran %64'tür.³⁰⁴ Ancak kadınların hayır şikkını işaretlediği düşünüldüğünde bu oranın daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir. İzmir'de her gün beş vakit namaz ile Cuma ve Bayram namazlarını kılarım diyenlerle, yalnızca Cuma ve bayram namazı kılarım diyenlerin oranı toplandığında Cuma namazı kılma oranının %47 olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁵ Diyanet'in yaptığı araştırmada Cuma namazını her zaman kılan erkeklerin oranı %57'dir.³⁰⁶

2.2.4.Ramazan Orucu

Tablo 36: Ramazan Orucu Tutma Sıklığı

Ramazan orucunu ne kadar güçlük çeksem de tutarım	N	%
Her Zaman	409	74,2
Çoğu Zaman	90	16,3
Bazen	37	6,7
Nadiren	12	2,2
Hiçbir Zaman	5	,5
Toplam	551	100,0

Tabloda görüldüğü gibi ramazan orucunu ne kadar güçlük çekse de her zaman tutanların oranı %74.2, çoğu zaman tutanların oranı %16.3, bazen tutanların oranı %6.7,

³⁰² Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.145.

³⁰³ Bakırcı, s.195.

³⁰⁴ Gümüş, s.138.

³⁰⁵ Köktaş, s.108.

³⁰⁶ DİB, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, s.52.

nadiren tutanların oranı %2.2, hiçbir zaman tutmayanların oranı ise %5'dir. Çoğu zaman tutanlarla her zaman tutanların oranı birlikte düşünüldüğünde oruç tutma yaygınlığının %90.5 olduğu söylenebilir. Bu oranlar Aydınalp'in çalışmasındaki oranlarla karşılaştırıldığında oruç ibadetini gerçekleştirme sıklığında düşüş yaşandığı görülmektedir. Nitekim Aydınalp'te her zaman oruç tutanların oranı %92.3³⁰⁷ iken bizim çalışmamızda %18'lik bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu da istatistikî açıdan oldukça dikkat çekicidir. Bu bulgulardan hareketle bölgede oruç ibadetine verilen önemin araştırma bölgesinde azaldığı söylenebilir. Bunda ramazan ayının artık yaz aylarına denk gelmesiyle günlerin uzaması ve oruç tutmanın zorlaşmasının etkisi olabileceği gibi bu yöndeki hassasiyetin azalması da söz konusu olabilir. Ayrıca bizim araştırmamızda soruda “ne kadar güçlük çeksem de” ibaresinin yer alması, bununla ilgili herhangi bir maddi bulgu olmamakla birlikte, bizim göremediğimiz biçimde, sonuçlarda farklılık yaratmış olabilir.

Diğer dini hayat çalışmalarındaki oruç tutma oranları İzmir dışında araştırma bölgemizdekinden daha yüksektir. Nitekim Giresun'da oruç tutma oranı %86³⁰⁸, Konya'da %97³⁰⁹, Kütahya'da %91³¹⁰, Diyarbakır'da %92³¹¹, İzmir'de %69³¹², Türkiye genelinde ise %83'tür.³¹³

2.2.5.Hac

Ekonomik imkânlarla ilgili olan hac ibadeti konusunda bölgenin görüşünü öğrenmek amacıyla örneklem grubuna bu soru hacca gittiniz mi şeklinde sorulmak yerine “imkânım olduğunda hacca gideceğim” şeklinde sunulmuş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

³⁰⁷ Aydınalp, **Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, s.145.

³⁰⁸ Bakırcı, s.196.

³⁰⁹ Toköz, s.99.

³¹⁰ Gümüş, s.138.

³¹¹ Köroğlu, s.88.

³¹² Köktaş, s.113.

³¹³ DİB, **Türkiye'de Dini Hayat Araştırması**, s.72.

Tablo 37: Hacca Gitme ile İlgili Tutumlar

İmkânım olduğunda hacca gideceğim	N	%
Her Zaman	408	73,9
Çoğu Zaman	99	17,9
Bazen	36	6,5
Nadiren	4	,7
Hiçbir Zaman	5	,9
Toplam	552	100,0

Buna göre Tablo 37’de görüldüğü gibi grubun %73.9’u her zaman, %17.9’u çoğu zaman, %6.5’i bazen, %7’si nadiren, %9’u ise hiçbir zaman şeklinde yanıt vermiştir. Örneklem grubunda her zaman ve çoğu zaman gitmeyi düşünenler bir arada değerlendirildiğinde hacca gitme arzusu yüksek olanların oranı %91.8’i bulmaktadır. 15 yıl önceki bulgularla çalışmamızın bulguları birbirine yakın oranlarda olsa da her zaman ve çoğu zaman şikkını işaretleyenlerin toplam oranının 15 yıl sonunda %5.2’lik bir artış gösterdiği görülmektedir. Ayrıca hiçbir zaman şikkını işaretleyenlerin oranı Aydınalp’te %1.5’iken bizim çalışmamızda %9’dur.³¹⁴ Buna göre hacca gitme isteği konusunda bölgede negatif bir değişimin yaşanmadığı söylenebilir.

Farklı bölgelerde yapılan araştırmalarda da Gerede ile benzer şekilde hac ibadetini yerine getirme isteği konusunda yüksek oranlar görülmektedir. Bu oran Konya’da %97³¹⁵, Kütahya’da %94³¹⁶, Diyarbakır’da %91³¹⁷, İzmir’de %82³¹⁸, Türkiye genelinde ise %91.5’dir.³¹⁹

2.2.6.Zekât

Tablo 38: Zekât Verme Durumu

İmkânım olduğunda kazancımı her yıl hesaplar zekâtımı buna göre veririm	N	%
Her Zaman	366	68,3
Çoğu Zaman	82	15,3
Bazen	40	7,5
Nadiren	29	5,4

³¹⁴ Aydınalp, *Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.149.

³¹⁵ Toköz, s.103.

³¹⁶ Gümüş, s.144.

³¹⁷ Köroğlu, s.94.

³¹⁸ Köktaş, s.118

³¹⁹ DİB, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, s.77.

Hiçbir Zaman	19	3,5
Toplam	536	100,0

Tabloda görüldüğü gibi “imkanım olduğunda kazancımı her yıl hesaplar zekatımı buna göre veririm” cümlesine örneklem grubunun %68.3’ü her zaman, %15.3’ü çoğu zaman, %7.5’i bazen, %5.4’ü nadiren, %3.5’i hiçbir zaman diyerek dönüt vermiştir. Ekonomik durumu ortanın üstü ve yüksek olanların oranının %26 olduğu düşünüldüğünde; her zaman zekât veren %68.3’lük grubun içinde yüksek oranda orta sınıfa mensup bireylerin var olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularımız bölgede 15 yıl önce yapılmış olan çalışmanın bulguları ile karşılaştırıldığında zekât ibadetinin yerine getirilme sıklığında pozitif yönde bir değişim yaşandığı söylenebilir. Zira Aydınalp’ta her zaman zekat verenlerin oranı %49 iken bizim çalışmamızda %68.3, hiç vermeyenlerin oranı Aydınalp’ta %10.1 iken bizim çalışmamızda %3.5’dir.³²⁰

Diğer bölgelerde de zekât verme oranları şu şekildedir. Konya’da zekât verenlerin oranı %87, Diyarbakır’da %89’dur³²¹. Kütahya’da her yıl düzenli veririm diyenlerin oranı %53, imkânım olmadığı için veremem diyenlerin oranı %23, zekât vermem ve vermeye de karşıyım diyenlerin oranı ise %4’tür.³²² İzmir’de zekât verenlerin ve imkânı olduğunda vermek isteyenlerin oranları toplamı %78’dir.³²³ Diyanet’in çalışmasında ise ülke genelinde zekât verme oranının %72 olduğu görülmektedir.³²⁴

2.2.7.Kurban

Tablo 39: Kurban Kesme Durumu

İmkânım olduğunda kurban keserim	N	%
Her Zaman	411	76,5
Çoğu Zaman	55	10,2
Bazen	34	6,3
Nadiren	23	4,3
Hiçbir Zaman	14	2,6
Toplam	537	100,0

³²⁰ Aydınalp, *Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.146.

³²¹ Toköz, S.105: Köroğlu, s.96.

³²² Gümü, s.143.

³²³ Köktaş, s.120.

³²⁴ DİB, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, s.75.

Tabloda görüldüğü gibi “imkanım olduğunda kurban keserim” cümlesine örneklem grubunun %76.5’i her zaman, %10.2’si çoğu zaman, %6.3’ü bazen, %4.3’ü nadiren, %2.6’sı ise hiçbir zaman şeklinde cevap vermiştir. Buna göre örneklem grubunun %86.7’sinin sıklıkla kurban kestiği görülmektedir. Bu oranın içinde ekonomik durumu orta olan bireylerin ağırlıkta olduğu bilinmektedir. Yapılan gözlemlerden de hareketle bölgede ekonomik durumu el vermediği halde borç ile kurban kesme yönünde eğilimlerin olduğu söylenebilir. Bulgular 15 yıl önceki bulgularla karşılaştırıldığında zekat ibadetinde olduğu gibi kurban kesme ibadetinde de pozitif yönlü bir değişim yaşandığı görülmektedir. Aydınalp’ta her zaman kurban kesenlerin oranı %53 iken bizim çalışmamızda %23.5’lik bir artış söz konusudur. Aradaki bu farkta sorunun sorulma şeklinin de etkili olabildiği düşünülmektedir. Zira sorunun Aydınalp’ta “kurban keser misiniz?” şeklinde sorulan sorunun bizim çalışmamızda “imkânım olduğunda kurban keserim” şeklinde sorulması her zaman şıkkını işaretleyenlerin oranını arttırmış olabilir. Bu sebeple Aydınalp’ta imkânı elverişli olmadığı zaman kurban kesemeyip bu yüzden her zaman yerine çoğu zaman şıkkını işaretleyenlerin olabileceği göz önünde bulundurularak her zaman ve çoğu zaman şıkkını işaretleyenler bir arada değerlendirildiğinde de 15 yıl sonunda %11’lik bir artış göze çarpmaktadır.³²⁵

Benzer dini hayat çalışmaları incelendiğinde kurban kesme ibadetinin buralarda da önemsendiği görülmektedir. Giresun’da her zaman kurban kesenlerin oranı %43 hiçbir zaman kesmeyenlerin oranı ise %15’tir.³²⁶ Bunun dışında kalanların çeşitli sıklıklarla kurban kestiği bilinmektedir. Diyarbakır ve Konya’da kurban kesme oranı %89³²⁷, Samsun’da %77’dir.³²⁸ Kütahya’da yapılan çalışmada örneklem grubunun %79’unun kurban kestiği, %16’sının ailesi kestiği için kendisinin kesmediği %3’ünün ise imkânı olmadığı için kurban kesemediği görülmektedir.³²⁹ Diyanet’in Türkiye genelinde yaptığı çalışmada kurban kesenlerin oranı %71, maddi durumu olmadığı için kesemeyenlerin oranı %12’dir.³³⁰

³²⁵ Aydınalp, **Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, s.148.

³²⁶ Bakırcı, s.197.

³²⁷ Köroğlu, s.96; Toköz, s.107

³²⁸ Ulaşır, s.103.

³²⁹ Gümü, s.147

³³⁰ DİB, **Türkiye’de Dini Hayat Araştırması**, s.82

2.2.8.Teravîh Namazı

Tablo 40: Teravîh Namazı Kılma Durumu

Teravîh namazı kılar mısınız?	N	%
Her Zaman	159	30,6
Çoğu Zaman	148	28,5
Bazen	137	26,3
Nadiren	60	11,5
Hiçbir Zaman	16	3,1
Toplam	520	100,0

Tabloda görüldüğü gibi teravîh namazını örneklem grubunun %30.6'sı her zaman, %28.5'i çoğu zaman, %26.3'ü bazen, %11.5'i nadiren kılmakta, %3.1'i ise hiçbir zaman kılmamaktadır. Örneklem grubunda günlük beş vakit namazı her zaman kılmasa bile teravîh namazını her zaman kılanların olduğu anlaşılmaktadır. Bu da teravîh namazının senede bir kez kılınmasından kaynaklanıyor olabilir. Bunun yanı sıra Cuma namazını her zaman kılanların oranı %66.6 iken teravîh namazında bu oranın %30.6'ya düşmesinin teravîh namazının sünnet bir namaz olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Aydınalp'in bölgede 15 yıl önce yapmış olduğu araştırmanın bulguları ile karşılaştırıldığında teravîh namazına verilen önemde olumsuz bir değişimin yaşanmadığını söyleyebiliriz. Bu süreç sonunda Teravîh namazını her zaman kılanların oranında neredeyse %7'lik bir düşüş olduğu görülse de hiçbir zaman kılmayanların oranında da neredeyse %4'lük bir artış gözlenmektedir.³³¹

Araştırmamız diğer dini hayat araştırmaları ile karşılaştırıldığında teravîh namazının kılınma sıklığı noktasında diğer bölgelere göre düşük bir orana sahip olduğu görülse de Türkiye genelinin üzerinde olduğu söylenebilir. Nitekim teravîh namazını her zaman kılanların oranı Konya'da %67³³², Kütahya'da %65³³³, Diyarbakır'da %60³³⁴, Türkiye genelinde ise %26'dır.³³⁵

³³¹ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.150

³³² Toköz, s.97.

³³³ Gümüş, s.138.

³³⁴ Köroğlu, s.86.

³³⁵ DİB, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, s.63.

2.2.9.Bayram Namazı

Tablo 41: Bayram Namazı Kılma Durumu

Bayram namazı kılar mısınız?	N	%
Her Zaman	247	78,4
Çoğu Zaman	35	11,1
Bazen	15	4,8
Nadiren	7	2,2
Hiçbir Zaman	11	3,5
Toplam	315	100,0

Tablo 41’de görüldüğü gibi “bayram namazı kılar mısınız?” sorusuna örneklem grubunun %78.4’ü her zaman, %11.1’i çoğu zaman, %4.8’i bazen, %2.2’si nadiren, %3.5’i ise hiçbir zaman şeklinde cevap vermiştir. Buna göre örneklem grubunun %89.5’inin sıklıkla bayram namazını kıldığını söyleyebiliriz. Cuma namazını her zaman kılanların oranının %66 olmasına karşın bayram namazında bu oranın %78.4’e yükselmesi bayram namazının yılda yalnızca iki kez kılınması ile açıklanabilir. Bulgular 15yıl önceki bulgularla kıyaslandığında bayram namazına verilen önemde olumsuz bir değişim yaşanmadığı söylenebilir. Aydınalp’in çalışmasında bayram namazını her zaman kılanların oranı %52.6 olsa da bu soruya örneklem grubunun %44’ünü oluşturan kadınların da cevap verdiği göz önünde bulundurulduğunda erkeklerin yüksek oranda bayram namazına iştirak ettiği anlaşılmaktadır.³³⁶

Diğer çalışmalara bakıldığında da benzer oranlarla karşılaşılmaktadır. Buna göre Kütahya’da bayram namazı kılanların oranı %67’dir.³³⁷ Ancak Aydınalp’te olduğu gibi burada da kadınların olumsuz yanıt verdiği düşünüldüğünde bu oranın aslında daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgelerden daha düşük orana sahip olan İzmir’de bayram namazı kılanların oranının %47 olduğu görülmektedir.³³⁸ Diyanet’in Türkiye genelinde yapmış olduğu çalışmada bayram namazı kılanların oranı %77’dir.³³⁹ Buna göre araştırma bölgemiz olan Gerede de bayram namazına diğer bölgelerden de fazla önem verildiği söylenebilir.

³³⁶ Aydınalp, *Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.151.

³³⁷ Gümüş, s.138.

³³⁸ Köktaş, s.108.

³³⁹ DİB, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, s.57.

2.2.10. Mübarek Gün ve Gecelerde İbadet

Tablo 42: Mübarek Gün ve Gecelerde İbadet Etme Sıklığı

Mübarek gün ve gecelerde ibadet eder misiniz?	N	%
Her Zaman	212	38,5
Çoğu Zaman	198	35,9
Bazen	97	17,6
Nadiren	41	7,4
Hiçbir Zaman	3	,5
Toplam	551	100,0

Örneklem grubuna “mübarek gün ve gecelerde ibadet eder misiniz?” şeklinde bir soru yöneltilerek nafile ibadetle ilgili durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tabloda da görüldüğü üzere bu soruya grubun %38.5’i her zaman, %35.9’u çoğu zaman, %17.6’sı bazen, %7.4’ü nadiren, %0.5’i ise hiçbir zaman şeklinde cevap vermiştir. Buna göre örneklem grubunun %74.4’ünün sıklıkla, neredeyse tamamının da çeşitli sıklıklarla kandil gibi mübarek kabul edilen günlerde ibadet ettikleri söylenebilir. Yapılan gözlemler neticesinde bölgede kandil günlerine özellikle kadınlar tarafından ayrı bir önem verildiği söylenebilir. Bu günlerde evlerde helva, gözleme, ekmek, pilav ve çeşitli yiyecekler hazırlanarak ihtiyaç sahiplerine ve komşulara dağıtılmaktadır.

Araştırma bulgularımız Aydınalp’in bulgularıyla karşılaştırıldığında 15 yıllık süreçte mübarek gün ve gecelerde her zaman ve çoğu zaman ibadet edenlerin toplam oranında %6’lık bir düşüş görünse de, hiçbir zaman ibadet etmeyenlerin oranında da neredeyse %4’lük bir düşüş görülmektedir.³⁴⁰ Buna göre bölgede nafile ibadetlere verilen önem konusunda olumsuz bir değişimin yaşanmadığı söylenebilir. Diğer çalışmalarda nafile ibadet yapma durumuna bakıldığında da şunlar görülmektedir. Samsun’da “nafile ibadet yapar mısınız?” sorusuna örneklem grubunun %70’i evet, %14’ü ise hayır cevabını vermiştir.³⁴¹ İzmir’de nafile ibadetleri çeşitli sıklıklarla yapanların oranı %81.5, hiç yapmayanların oranı %17’dir.³⁴² Çankırı’da ise kutsal gün ve gecelerde çok nadir ibadet edenlerin oranı %21, ara sıra ibadet edenlerin oranı %31,

³⁴⁰ Aydınalp, *Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.151.

³⁴¹ Ulaşır, s.102.

³⁴² Köktaş, s.125

çoğu zaman ibadet edenlerin oranı %28, hiçbir zaman ibadet etmeyenlerin oranı ise %4'tür.³⁴³

2.2.11.Dua Etme

Tablo 43: Dua Etme Sıklığı

Dua etme sıklığınız	N	%
Her Zaman	306	55,3
Çoğu Zaman	151	27,3
Bazen	68	12,3
Nadiren	23	4,2
Hiçbir Zaman	5	,9
Toplam	533	100,0

Örneklem grubunun %55.3'ü her zaman, %27.3'ü çoğu zaman, %12.3'ü bazen, %4.2'si nadiren dua etmekte, %0.9'u ise hiçbir zaman dua etmemektedir. Buna göre grubun %82.6'sının sıklıkla, neredeyse tamamının da çeşitli aralıklarla dua ettiği söylenebilir. Araştırma bulgularımız Aydınalp'in bulgularıyla kıyaslandığında şunlar görülmektedir. Aydınalp'te her zaman dua edenlerin oranı neredeyse %74 iken bizim çalışmamızda %20'ye yakın bir düşüş söz konusudur. Ancak her zaman ve çoğu zaman dua edenlerin toplam oranında %9'luk bir düşüş görülmektedir. Buna göre toplamda duaya verilen önem azalmazken, dua edilme sıklığında kısmi bir azalma yaşandığı söylenebilir.

Diğer dini hayat çalışmalarına bakıldığında onlarda da dua etmeye önem verildiği ve çeşitli durumlarda dua edildiği görülmektedir. Giresun'da her zaman dua edenlerin oranı %55, ara sıra dua edenlerin oranı ise %44'tür.³⁴⁴ Konya'da yapılan araştırmada da örneklem grubuna hangi durumlarda dua ettikleri sorulmuş, grubun %85'i namazda ve namaz haricinde sık sık dua ettiğini, %13'ü özellikle çaresiz kaldığı durumlarda dua ettiğini söylemiştir.³⁴⁵ Samsun'da da benzer şekilde her zaman dua edenlerin oranı %87, cenaze mevlit ve sıkıntılı zamanlarda dua edenlerin oranı

³⁴³ Ensar Çetin, **Gündelik Hayat Sosyolojisi: Türkiye'de Modernleşme ve Gündelik Hayat**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013, s.204

³⁴⁴ Bakırcı, s.192.

³⁴⁵ Toköz, s.109.

%12'dir.³⁴⁶ Kütahya'da her gün beş vakit namazla dua edenlerin oranı %58, ara sıra dua edenlerin oranı %30'dur.³⁴⁷ Diyanet'in yapmış olduğu araştırmaya göre ise ülke genelinde her zaman dua edenlerin oranı %92.5'tir.³⁴⁸

2.3.Sosyal Hayat

2.3.1.Dinle Doğrudan İlgili Olmayan Konularda Din Adamına Danışma Durumu

Tablo 44: Dinle Doğrudan İlgili Olmayan Konularda Din Adamına Danışma Durumu

Dinle doğrudan ilgili olmayan konularda din adamına danışma durumu	N	%
Her Zaman	55	10,1
Çoğu Zaman	113	20,7
Bazen	163	29,9
Nadiren	131	24,0
Hiçbir Zaman	84	15,4
Toplam	546	100,0

“Dinle doğrudan ilgili olmayan konularda din adamına danışma durumuz nedir?” sorusuna araştırmaya katılanların %10.1'i her zaman, %20.7'si çoğu zaman, %29.9'u bazen, %24'ü nadiren, %15.4'ü ise hiçbir zaman yanıtını vermiştir. Din adamları toplumda yalnızca dini konuların uzmanı kabul edilmeyip diğer konularda da görüş ve önerilerine önem verilen kişilerdir. Araştırma bulgularımızın da bunu kısmen destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Zira grubun %20.8'i dinle ilgili olmasa da dünyevi konuları din adamına sıklıkla, %53.9 gibi büyük bir kısmı da ara sıra da olsa danışmaktadır. Böylece farklı sıklıklarla da olsa grubun %75'e yakını günlük hayatta dinle ilgili olmasa da din adamının görüşünü almaktadır. Dinle ilgili olmayan konuları hiçbir zaman din adamına danışmayan oranının %15.4 olması da kısmen düşük görülebilir.

Bulgularımız Aydınalp'in bulguları ile karşılaştırıldığında, tahmin edilenin aksine sekülerleşme, akılcılaşma ve uzmanlaşmanın etkilerinin din adamının fikirlerine

³⁴⁶ Ulaşır, s.101.

³⁴⁷ Gümüş, s.149.

³⁴⁸ DİB, Türkiye'de Dini Hayat Araştırması, s.100.

önem verilmesi noktasında pek etkili olmadığı söylenebilir. Zira dinle ilgili olmayan konuları hiçbir zaman din adamına danışmam diyenlerin oranı Aydınalp'te %43 iken bizim çalışmamızda %15'tir.³⁴⁹ Bu da bize değişen dünya şartları ve sürekli genişleyen ve yenilenen insan ihtiyaçları karşısında dini kurum ve din adamlarının da kendilerini yenileme ve geliştirme yolunda olduklarını düşündürmektedir.

Gerede gibi Bolu'nun bir ilçesi olan Göynük'te yapılan dini hayat çalışmasında da örneklem grubuna aynı soru yöneltilmiş ve dinle ilgili olmayan konularda farklı sıklıklarla da olsa örneklem grubunun %55'inin din adamının görüşünü aldığı görülmüştür.³⁵⁰ Bu bulguların da az önceki düşüncemizi destekler nitelikte olduğu kabul edilebilir.

2.3.2.Davranışların Dine Uygun Olup Olmadığına Dikkat Etme Durumu

Tablo 45: Davranışların Dine Uygun Olup Olmadığına Dikkat Etme Durumu

Davranışlarının dine uygun olup olmadığına daima dikkat ederim	N	%
Her Zaman	171	31,0
Çoğu Zaman	249	45,1
Bazen	84	15,2
Nadiren	45	8,2
Hiçbir Zaman	3	,5
Toplam	552	100,0

“Davranışlarının dine uygun olup olmadığına daima dikkat ederim” cümlesine örneklem grubunun %31'i her zaman, %45.1', çoğu zaman, %15.2'si bazen, %8.2'si nadiren, %5'i ise hiçbir zaman şeklinde cevap vermiştir. Buna göre %76.1'lik bir kesim davranışlarının dine uygun olması noktasında titizlik göstermekte, neredeyse tamamı da zaman zaman da olsa davranışlarının dine uygunluğunu önemsemektedir.

Aynı soruyu Aydınalp Kıbrıs'ta yaptığı çalışmasında örneklem grubuna yöneltilmiştir. Bulgular bizim çalışmamızla birbirine yakın niteliktedir. Nitekim Kıbrıs'ta davranışlarının dine uygun olup olmadığına her zaman dikkat edenlerin oranı %31,

³⁴⁹Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.155.

³⁵⁰Merve Çetinkaya Usta, “Geçiş Toplumunda Dini Hayat: Göynük Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2013), s.91.

çoğu zaman dikkat edenlerin oranı %33, hiçbir zaman dikkat etmeyenlerin oranı ise %9'dur.³⁵¹ Ateist ve deist görüşe sahip olan bu %9'luk kısım bir kenara bırakıldığında, davranışlarını sıklıkla dini normlara göre şekillendirenlerin bireylerin, geleneksel toplum tipine sahip olan araştırma bölgemizle daha modern ve seküler bir toplum olduğu düşünülen Kıbrıs'ın birbirine yakın oranlara sahip olması düşündürücüdür.

Çankırı'da davranışlarının dine uygun olmasına sıklıkla dikkat edenlerin oranı %22, ara sıra ve çok nadir dikkat edenlerin oranı %63, hiçbir zaman dikkat etmeyenlerin oranı %14'tür.³⁵² Göynük'te yapılan araştırmada da davranışlarının dini emirlere uygun olmasına her zaman dikkat edenlerin oranı %49, çoğu zaman dikkat edenlerin oranı %38, bazen dikkat edenlerin oranı %9, nadiren dikkat edenlerin oranı %2, hiçbir zaman dikkat etmeyenlerin oranı ise neredeyse %1'dir.³⁵³ Her zaman ve çoğu zaman şıklarını işaretleyenler bir arada değerlendirildiğinde araştırma bölgemiz olan Gerede'de, Bolu'nun bir diğer ilçesi olan Göynük'e göre davranışların dine uygun olmasına kısmen daha az dikkat edildiği düşünülebilir.

2.3.3.Banka Kredisi Kullanma Durumu

Tablo 46: .Banka Kredisi Kullanma Durumu

Asli ihtiyaçlar için banka kredisi kullanırım	N	%
Her zaman	12	2,3
Çoğu zaman	28	5,3
Bazen	82	15,6
Nadiren	118	22,5
Hiçbir Zaman	285	54,3
Toplam	525	100,0

Tabloda görüldüğü gibi asli ihtiyaçları için her zaman banka kredisi kullananların oranı %2.3, çoğu zaman kullananların oranı %5.3, bazen kullananların oranı %15.6, nadiren kullananların oranı %22.5, hiçbir zaman kullanmayanların oranı ise %54.3'tür. Buna göre asli ihtiyaçlar için de olsa bölgede kredi kullanımının yaygın olmadığı görülmektedir.

³⁵¹ Aydınalp, 'Özerk Dünyevileşmeler' Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği', s.256.

³⁵² Çetin, s.203.

³⁵³ Çetinkaya Usta, s.91

Aynı bölgede Aydınalp’in 15 yıl önce yapmış olduğu çalışmada her zaman ve çoğu zaman banka kredisi kullananların oranı %15.5 iken bizim çalışmamızda bu oranın %7.6’ya düştüğü görülmektedir. Ancak sıklıkla kredi kullananların oranı düşerken, hiçbir zaman kullanmayanların oranının da düştüğü görülmektedir. Zira Aydınalp’te hiçbir zaman banka kredisi kullanmayanların oranı %64 iken, bizim çalışmamızda bu oran %54.3 ile %10’luk bir düşüş yaşamıştır.³⁵⁴ Göynükte yapılan çalışmanın bulgularına göre bölgede sıklıkla banka kredisi kullananların oranı %13 iken, hiçbir zaman kullanmayanların oranının %51 olduğu görülmektedir.³⁵⁵ Diyanet’in Türkiye genelinde yapmış olduğu araştırmada “birinden borç almaktansa az faizli kredi çekerim” hükmüne örneklem grubunun %21’i katılıyorum, %13.5’i kısmen katılıyorum, %60’ı ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir.³⁵⁶

2.3.4.Dindarlık- Ticari Hayatta Güvenilirlik

Tablo 47: Dindarlık- Ticari Hayatta Güvenilirlik

Dindar insan ticari hayatta daha dürüst ve güvenilirdir.	N	%
Tamamen Katılıyorum	185	33,8
Katılıyorum	226	40,7
Fikrim Yok	61	11,1
Katılmıyorum	59	10,8
Hiç Katılmıyorum	17	3,1
Toplam	548	100,0

“Dindar insanların ticari hayatta daha dürüst ve güvenilir” olduğuna örneklem grubunun %33.8’i tamamen katılmakta, %40.7’si katılmakta, %10.8’i katılmamakta, %3.1’i hiç katılmamakta, %11.1’i ise fikrim yok diyerek çekimser bir tavır sergilemektedir. Buna göre örneklem grubunun %74.5’i dindar insanların ticari hayatta daha dürüst ve güvenilir olduğunu düşünmektedir. Aydınalp’in çalışmasında bu oran %80 de olsa bölgede dindarlık ile ekonomik yaşam arasında ilgi bulunduğu ve dinin hayatın her alanına etki eden bir olgu olduğu düşüncesinin bölgede sürdüğü görülmektedir. Modern yaşamın getirdiği akılcılaşma bireyselleşme gibi ticari hayatı da

³⁵⁴ Aydınalp, *Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.157.

³⁵⁵ Çetinkaya Usta, s.92

³⁵⁶ DİB, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, s.211.

etkileyebilecek değişimlerin 15 yıllık süreç sonunda araştırma bölgemizde ekonomik alanda çok etkili olmadığı düşünölebilir.

Aynı soru Göynük'te yapılan araştırmada da sorulmuş ve örneklem grubunun %66'sının dindar insanları ticari hayatta daha dürüst ve güvenilir bulduğu, %22'sinin ise aksini düşöndüğü tespit edilmiştir.³⁵⁷ İzmir'de ise dindar insanların ticari hayatta daha dürüst olduğu görüşüne katılanların oranı %57, katılmayanların oranı %29.5'dir.³⁵⁸

2.3.5.Dindarlık-Oy Verme

Tablo 48: Dindarlık-Oy Verme

Oy verirken adayların dindarlıklarından ziyade yönetim kabiliyetine önem veririm	N	%
Tamamen Katılıyorum	134	24,8
Katılıyorum	241	44,5
Fikrim Yok	59	10,9
Katılmıyorum	77	14,2
Hiç Katılmıyorum	30	5,5
Toplam	541	100,0

Tabloda göröldüğü gibi “Oy verirken adayların dindarlıklarından ziyade yönetim kabiliyetine önem veririm” şeklindeki görüşe tamamen katılanların oranı %24.8, katılanların oranı %44.5, fikrim yok diyenlerin oranı %10.9, katılmayanların oranı %14.2, hiç katılmayanların oranı ise %5.5'tir. Buna göre örneklem grubunun neredeyse %70 gibi büyük bir kısmının oy verirken adayın liyakat sahibi olmasına dindar olmasından daha fazla önem verdiği görölmektedir.

Aydınalp'in bölgede yapmış olduğu araştırmada oy verirken adayların dindar olmasına sıklıkla önem verenlerin oranı %55.5iken buna nadiren önem verenlerin oranı %44.5'tir.³⁵⁹ Buna göre daha önce bölge halkının yarıdan fazlasının oy verirken adayların dindar olmasına önem verdiği ancak son dönemlerde oy verirken adayların yalnızca dindar olmasına bakılmadığı hatta bu kriterden daha öncelikli olarak yönetim kabiliyetine önem verme yönünde bir değişimin yaşandığı düşünölebilir.

³⁵⁷ Çetinkaya Usta, s.94.

³⁵⁸ Köktaş, s.201.

³⁵⁹ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.158.

Göynük'te oy verirken adayın dindarlığından ziyade liyakatine her zaman ve çoğu zaman önem verenlerin toplam oranı %59, hiçbir zaman önem vermeyenlerin oranı ise %13'tür.³⁶⁰ Konya'da oy verirken partinin dine önem vermesine her zaman ve çoğu zaman dikkat ederim diyenlerin toplam oranı %76, hiçbir zaman önem vermem diyenlerin oranı %14'tür.³⁶¹ Erzurum'da "partilere oy verirken hangi kıstasları göz önünde bulundurursunuz?" sorusuna örneklem grubunun %69'u partinin milli ve dini söylemlerini göz önünde bulundururum yanıtını vermiştir.³⁶² İzmir'de ise oy verirken partinin dine önem vermesine dikkat ettiğini söyleyenlerin oranı %38, dikkat etmediğini söyleyenlerin oranı ise %50'dir.³⁶³

2.3.6.Diyanet'in Verdiği Fetvalara Güven Durumu

Tablo 49: Diyanet'in Verdiği Fetvalara Güven Durumu

Diyanetin verdiği fetvalara güvenirim	N	%
Tamamen Katılıyorum	101	18,4
Katılıyorum	285	52,0
Fikrim Yok	122	22,3
Katılmıyorum	28	5,1
Hiç Katılmıyorum	12	2,2
Toplam	548	100,0

"Diyanetin verdiği fetvalara güvenirim" yargısına örneklem grubunun %18.4'ü tamamen katılmakta, %52'si katılmakta, %5.1', katılmamakta, %2.2'si ise hiç katılmamaktadır. %22.3'lük bir kesimin ise bu konuda çekimser yahut kararsız bir duruşa sahip olduğu görülmektedir. Buna göre örneklem grubunun %70.4'ünün Diyanet'in vermiş olduğu fetvalara güven duyduğu anlaşılmaktadır. Bulgulardan bölgede Diyanet'in dini konularda otorite olarak kabul edildiği anlaşılrsa da 15 yıl önceki bulgularla karşılaştırıldığında fetvalara güven konusunda %8'lik bir düşüş göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra Diyanet'in verdiği fetvalara güvenirim hükmüne katılmayanların oranında da %14'lük bir düşüş vardır.³⁶⁴ 15 yıllık bir süreç sonucunda diyanetin verdiği fetvalara güven konusunda bölge halkında kararsız ve çekimser bir

³⁶⁰ Çetinkaya Usta, s.92.

³⁶¹ Toköz, s.167.

³⁶² Fazlı Polat, "Sosyal Değişim ve Din İlişkisi (Erzurum Örneği)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002), s.75.

³⁶³ Köktaş, s.185

³⁶⁴ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.159.

tutum şeklinde değişim yaşıandığı düşünülse de bölgede yinede yaygın bir biçimde fetvalara güvenildiğı ve fetvalara güvenmeyenlerin oranının da azaldığı görölmektedir.

2.3.7.Diyanet Görevlilerinin Din Hizmetlerindeki Başarı Durumu

Tablo 50: Diyanet Görevlilerinin Din Hizmetlerindeki Başarı Durumu

Diyanet görevlileri dini hizmetlerde başarılıdır	N	%
Tamamen Katılıyorum	77	14,1
Katılıyorum	250	45,8
Fikrim Yok	140	25,6
Katılmıyorum	62	11,4
Hiç Katılmıyorum	17	3,1
Toplam	546	100,0

“Diyanet görevlilerinin din hizmetlerinde başarılıdır” görüşüne tamamen katılıyorum diyenlerin oranı %14.1, katılıyorum diyenlerin oranı %45.8, fikrim yok diyenlerin oranı %25.6, katılmıyorum diyenlerin oranı %11.4, hiç katılmıyorum diyenlerin oranı ise %3.1’dir. Bölgede Diyanet görevlilerini başarılı bulanların oranının %59.9 olduğu görölmektedir. Buna karşılık %14.5’lik bir kesim diyanet görevlilerini din hizmetlerinde başarılı bulmamaktadır. Diyanet görevlilerini başarılı bulanların oranı yarıdan fazlayı teşkil etse de tersten okunduğunda %40’lık bir kesimin görevlileri başarılı bulmamasının dikkat çekici bir husus olduğu düşünölmektedir.

2.3.8.Dinî Grupların Dini Yaşamada Rolü

Tablo 51: Dinî Grupların Dini Yaşamada Rolü

Dini grupların (tarikatların ve cemaatlerin) dini yaşamada önemi büyüktür.	N	%
Tamamen Katılıyorum	78	14,2
Katılıyorum	198	36,1
Fikrim Yok	182	33,2
Katılmıyorum	58	10,6
Hiç Katılmıyorum	32	5,8
Toplam	548	100,0

“Dini grupların (tarikatların ve cemaatlerin) dini yaşamada önemi büyüktür” görüşüne örneklem grubunun %14.2’si tamamen katılmakta, %36.1’i katılmakta,

%33.2'si fikir beyan etmemekte, %10.6'sı katılmamakta, %5.8'i ise hiç katılmamaktadır. Dini grupların dini yaşamadana öneminin büyük olduğunu düşünenlerin toplam oranı örneklem grubunun %50.3'ünü kapsamaktadır. Buna karşılık %33.2 gibi önemli bir kısmının bu konuda kararsız ve çekimser olması dikkat çekicidir.

Bulgularımız Aydınalp'in 15 yıl önceki bulgularıyla karşılaştırıldığında toplumda dini grupların dini yaşamada öneminin büyük olduğunu düşünenlerin oranında düşüş olduğu görülmektedir. Aydınalp bu konuyu tarikatlar ve cemaatler olarak iki ayrı soru etrafında incelemiştir. Tarikatların dini yaşamada önemi büyüktür hükmüne katılanların oranı %69.5, cemaatlerin dini yaşamada önemi büyüktür hükmüne katılanların oranı ise %78'dir.³⁶⁵ Dini grupların dini yaşamada öneminin olduğunu düşünenlerin oranındaki bu %20-28'lik düşüşte 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında insanların cemaatlere olan güveninin sarsılmasının ve artık şüpheli bir bakışla yaklaşılmasının etkisi olduğu düşünülebilir.

Göynük'te yapılan dini hayat çalışmasında da araştırmamızın bulgularıyla benzer şekilde dini cemaat ve tarikatların dini yaşamada öneminin büyük olduğunu düşünenlerin oranı %51'dir.³⁶⁶ Türkiye genelinde “dini grup ve cemaatler yararlıdır” görüşüne katılanların oranı %69.5 katılmayanların oranı ise %17'dir. Dini grup ve cemaatlerin faaliyetlerinin devlet tarafından denetlenmesi gerektiğini düşünenlerin oranı %78.5, dini grup ve cemaatlerin yasaklanması gerektiğini düşünenlerin oranı ise %21'dir.³⁶⁷

2.3.9.Alkol Kullanma Durumu

Tablo 52: Alkol Kullanma Durumu

Alkol kullanma durumunuz?	N	%
Her zaman	6	1,1
Çoğu zaman	2	,4
Bazen	31	5,7
Nadiren	42	7,7
Hiçbir Zaman	467	85,2
Toplam	548	100,0

³⁶⁵ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.160-161.

³⁶⁶ Çetinkaya Usta, s.96

³⁶⁷ DİB, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, s.219-226.

Tabloda görüldüğü gibi örneklem grubunun %1.1'i her zaman, %4'ü çoğu zaman, %5.7'si bazen, %7.7'si nadiren alkol kullanmakta, %85.2'si ise hiçbir zaman alkol kullanmamaktadır. Yani çeşitli sıklıklarla alkol kullananların toplam oranı %15 civarındadır. Aydınalp'in bölgede 15 yıl önce yapmış olduğu çalışmada çeşitli sıklıklarla alkol kullananların oranı %17, hiçbir zaman kullanmayanların oranı ise %83'tür.³⁶⁸ Buna göre 15 yıllık süreçte bölgede alkol kullanma oranında bir artış olmadığı, hatta nispeten de olsa bir azalma yaşandığı görülmektedir.

2.3.10. Meslek Dallarında Kadın-Erkek Eşitliği

Tablo 53: Meslek Dallarında Kadın-Erkek Eşitliği

Kadınlar bütün meslek dallarında erkeklerle eşit olmalıdırlar.	N	%
Tamamen Katılıyorum	104	19,0
Katılıyorum	195	35,6
Fikrim Yok	33	6,0
Katılmıyorum	174	31,8
Hiç Katılmıyorum	41	7,5
Toplam	547	100,0

“Kadınlar bütün meslek dallarında erkeklerle eşit olmalıdır” görüşüne araştırmaya katılanların %19'u tamamen katılmakta, %35.6'sı katılmakta, %6'sı fikrim yok demektedir, %31.8'i katılmamakta, %7.5'i de hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun %54.6'sı tüm meslek dallarında kadınların erkeklerle eşit olması gerektiğini düşünmektedir. Tersten okunduğunda %45.3'lük bir kesimin kadınların tüm meslek dallarında erkeklerle eşit olmaması gerektiğini düşündüğü görülmektedir. Bölgede bu konuda bir tarafta yığılma olmadığı, grubun yarıdan biraz fazlasının olumlu bir görüşe sahip olduğu, yarıya yakınının ise olumsuz bir görüş benimsediği görülmektedir.

Bulgularımız Aydınalp'in bulgularıyla karşılaştırıldığında kadınların bütün meslek dallarında erkeklerle eşit olmasının gerektiğini düşünenlerin oranındaki düşüş dikkat çekmektedir. Aydınalp'te bu görüşe katılanların oranı %72 iken bizim çalışmamızda %17'lik bir düşüş söz konusudur.³⁶⁹ Bu konuda bir artış beklenirken aksine düşüş olması bölgede feminen söylemlerin pek etkili olmadığını

³⁶⁸ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.164

³⁶⁹ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.165.

düşündürmektedir. Son yıllarda kadınların yoğun bir biçimde meslek hayatına katılmasının aile içinde bazı görevleri yerine getirmede zorluklara sebep olabileceğinden, belki bu sebeple kadınların daha hafif işlerde çalışmasının daha uygun olacağı şeklinde bir görüşün yaygınlaşmış olacağı da bu sonuçlarda etkili olmuş olabilir. Neticede bölgede kadınların çalışma hayatıyla ilgili olarak ne tamamıyla modern ne de tamamıyla geleneksel bir algının yaygın olmadığını söylemekle birlikte modern yaşam biçiminin getirdiği eşitlikçi bakış açılarının da çok hâkim olmadığı hatta 15 yıllık süreç sonunda kadınların da erkeklerle iş hayatında eşit olması konusundaki yaygın görüş sahiplerinin oranında azalma şeklinde bir değişimin yaşandığı söylenebilir.

Diğer dini hayat çalışmalarında da farklı sonuçlara rastlanılmıştır. Giresun’da yapılan araştırmada örneklem grubunun %89’unun kadınların meslek dallarında erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiği görüşüne katıldığı görülmektedir.³⁷⁰ Erzurum’da ise bunun aksine örneklem grubunun %77’sinin kadınların da erkekler gibi her meslekte çalışabileceği görüşüne katılmadığı, %23’ünün katıldığı görülmektedir.³⁷¹ Göynük’te ise kadınların erkeklerle bütün meslek dallarında eşit olması gerektiğine katılanların oranı %74, katılmayanların oranı %16.5’tir.³⁷²

2.3.11.Miras Paylaşımında Kadın-Erkek Eşitliği

Tablo 54: Miras Paylaşımında Kadın-Erkek Eşitliği

Miras paylaşımında kadın ve erkek eşit olmalıdır.	N	%
Tamamen Katılıyorum	204	37,4
Katılıyorum	195	35,7
Fikrim Yok	26	4,8
Katılmıyorum	89	16,3
Hiç Katılmıyorum	32	5,9
Toplam	546	100,0

“Miras paylaşımında kadın ve erkek eşit olmalıdır” görüşüne örneklem grubunun %37.4’ü tamamen katılıyorum, %35.7’si katılıyorum, %4.8’i fikrim yok, %16.3’ü katılmıyorum, %5.9’u ise hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermektedir. Buna

³⁷⁰ Bakırcı, s.127.

³⁷¹ Polat, s.67.

³⁷² Çetinkaya Usta, s.99.

göre miras paylaşımında kadın ve erkek arasında bir ayrım yapılmaksızın iki tarafa da eşit pay verilmesi gerektiğini düşünenlerin oranının %73.1 olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi İslam hukukunda kadına bir erkeğe iki pay verilmektedir. Araştırma bölgemizde ise İslam'ın öngördüğü şekilde değil medeni kanunda da yer aldığı gibi eşit pay alınması görüşünün yaygın olduğu görülmektedir.

Benzer dini hayat çalışmalarında da araştırma bölgemizde olduğu gibi miras paylaşımının kadın erkek farkı gözetilmeksizin eşit bir biçimde dağıtılması görüşünün yaygın olduğu görülmektedir. Giresun'da kadın ve erkeğin mirasta eşit pay alması gerektiği görüşüne katılanların oranı %90, katılmayanların oranı %10'dur.³⁷³ Erzurum'da mirasta kadın ve erkeğe eşit pay verilmeli diyenlerin oranı %63, erkeğe fazla pay verilmeli diyenlerin oranı ise %22'dir.³⁷⁴ Diyanet'in yapmış olduğu araştırma bulgularına göre Türkiye genelinde "miras paylaşımında erkeklere iki kat pay veririm" görüşüne katılanların oranı %25, katılmayanların oranı %69'dur.³⁷⁵ Bu oranlardan farklı olarak Konya'da İslam hukukunun öngördüğü şekilde miras paylaşımı yapılması gerektiği fikrinde olanlar diğerlerinden yüksek orana sahiptir. Zira İslam hukukunun emrettiği gibi paylaşılmalı diyenler %50, iki eşit parçaya bölünmeli diyenler ise %37.5'lik bir orana sahiptir.³⁷⁶

Çalışmamızda ve benzer dini hayat çalışmalarından verilen örneklerde (Konya hariç) de görüldüğü gibi miras paylaşımı gibi ekonomik alanı ilgilendiren bir konuda İslam hukukunda olduğu gibi erkeğe kadının iki katı pay verilmesi değil de medeni hukukun eşitlikçi yaklaşımının daha yaygın bir biçimde benimsendiği görülmektedir.

³⁷³ Bakırcı, s.128.

³⁷⁴ Polat, s.64.

³⁷⁵ DİB, **Türkiye'de Dini Hayat Araştırması**, s.209.

³⁷⁶ Toköz, s.140.

2.3.12.Dini Görevlerde Aile Fertlerinin Uyarılması

Tablo 55: Dini Görevlerde Aile Fertlerinin Uyarılması

Aile fertlerinden dini görevlerini yerine getirmeyenler uyarılmalıdır	N	%
Tamamen Katılıyorum	246	44,9
Katılıyorum	221	40,3
Fikrim Yok	59	10,8
Katılmıyorum	18	3,3
Hiç Katılmıyorum	4	,7
Toplam	548	100,0

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi “aile fertlerinden dini görevlerini yerine getirmeyenler uyarılmalıdır” görüşüne örneklem grubunun %44.9’u tamamen katılmakta, %40.3’ü katılmakta, %3.3’ü katılmamakta, %7’si hiç katılmamakta, %10.8’i ise fikrim yok şeklinde cevap vermektedir. Araştırmaya katılanların %85.2’si dini görevlerini yerine getirmeyen aile fertlerinin bu konuda uyarılması, %4 gibi küçük bir kısmı da fertlerin bu hususta özgür bırakılması gerektiğini düşünmektedir. Bu oranlar da bize aile kurumunun pek çok kurum üzerinde etkili olduğu gibi din kurumunda da etkili olduğunu düşündürmektedir.

Aynı soru araştırma bölgemizde 15 yıl önce Aydınalp tarafından da sorulmuş, örneklem grubunun %96’sının dini görevlerini yerine getirmeyenlerin uyarılması gerektiğini düşündüğü tespit edilmiştir. Araştırma bulgularımızla aynı şekilde Aydınalp’ta de bu görüşe katılmayanların oranı %4’tür.³⁷⁷ Ancak Aydınalp’ten farklı olarak çalışmamızda neredeyse %11’lik bir kesimin bu konuda fikirsiz ya da kararsız olduğu görülmektedir.

³⁷⁷ Aydınalp, *Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.166.

2.3.13.Dinde Zorlama Olmaması

Tablo 56: Dinde Zorlama Olmaması

Dinde zorlama yoktur, kişi beğendiği inancı seçebilir.	N	%
Tamamen Katılıyorum	183	33,3
Katılıyorum	205	37,3
Fikrim Yok	57	10,4
Katılmıyorum	75	13,6
Hiç Katılmıyorum	30	5,5
Toplam	550	100,0

Tabloda görüldüğü gibi “dinde zorlama yoktur, kişi beğendiği inancı seçebilir” görüşüne örneklem grubunun %33.3’ü tamamen katılmakta, %37.3’ü katılmakta, %10.4’ü fikrim yok demekte, %13.6’sı katılmamakta, %5.5’i ise hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun %70.3’ünün kişinin beğendiği inancı seçebileceği, bu konuda zorlanamayacağı düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Bölgede kişilerin inanç konusunda baskıya maruz kalmaması gerektiği şeklinde yaygın bir görüş hâkimdir. Buna karşın göz ardı edilemeyecek %19’luk bir kesim de baskıyla da olsa kişiye belli bir inancın benimsetilmesi gerektiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma bölgemizdekine yakın bir oran da Kıbrıs’ta görülmektedir. Buna göre dinde zorlama yoktur, kişi beğendiği inancı seçebilir görüşüne katılanların oranı %81’dir.³⁷⁸

2.3.14.Ahiretten Ziyade Dünya İşlerine Dalma Durumu

Tablo 57: Ahiretten Ziyade Dünya İşlerine Dalma Durumu

Giderek ahiretten ziyade dünya işlerine daldığımı düşünüyorum.	N	%
Her zaman	32	5,9
Çoğu zaman	157	28,9
Bazen	269	49,4
Nadiren	56	10,3
Hiçbir Zaman	30	5,5
Toplam	544	100,0

Araştırmaya katılanların %5.9’u her zaman, %28.9’u çoğu zaman, %49.4’ü bazen, %10.3’ü nadiren giderek ahiretten ziyade dünya işlerine daldığımı düşünmekte,

³⁷⁸ Aydınalp, ‘Özerk Dünyevileşmeler’ Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği, s.256.

%5.5'i ise hiçbir zaman böyle düşünmemektedir. Buna göre örneklem grubunun %34.8'inin sıklıkla, %94.5'inin ise nadiren bile olsa çeşitli sıklıklarla ahiretten ziyade dünya işleriyle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Nadiren dünya işlerine dalanlar göz önünde bulundurulmasa bile %85 gibi bir kesimin dünya işlerine daldığını söylemesi geleneksel özellikler gösteren bir toplum tipi için yüksek bir oran olarak düşünülmektedir.

2.3.15. Dini Emirlerde Reform

Tablo 58: Dini Emirlerde Reform

Dini emirler günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanmalıdır.	N	%
Tamamen Katılıyorum	28	5,1
Katılıyorum	60	11,0
Fikrim Yok	105	19,3
Katılmıyorum	164	30,1
Hiç Katılmıyorum	188	34,5
Toplam	545	100,0

Tabloda görüldüğü gibi “dini emirler günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanmalıdır” görüşüne araştırmaya katılanların %5.1'i tamamen katılıyorum, %11'i katılıyorum, %19.3'ü fikrim yok, %30.1'i katılmıyorum, %34.5'i ise hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Buna göre örneklem grubunun %15.1'inin değişen dünya ve gündelik hayat şartlarına paralel olarak dini emirlerin de yeniden yorumlanması gerektiği, %64.6'sının ise dini emirlerin günümüz şartları ne kadar değişse de aynı şekilde geçerliliğini sürdürmesi gerektiği ve yeniden yoruma ihtiyacı olmadığı görüşünde olduğu görülmektedir. Buna göre bölgede reformist bir din görüşünün yaygın olmadığı, geleneksel toplum tipinde görülen değişime daha kapalı bir din görüşünün yaygın olduğu düşünülebilir.

Dini emirlerin yeniden yorumlanmasıyla konusunda çeşitli dini hayat çalışmalarında şu bulgularla karşılaşılmaktadır. Samsun'da Kur'an-ı Kerim'in hükümleri sonsuza kadar değişmemeli diyenlerin oranı %91, bazı hükümler günümüze göre düzenlenebilir diyenlerin oranı ise %8.5'tir.³⁷⁹ Samsun'da Kur'an-ı Kerim

³⁷⁹ Ulaşır, s.97.

hükümlerinin bireysel ve sosyal hayatı düzenlemede yeterli olacağına inananların oranı %91, inanmayanların oranı %4'tür.³⁸⁰ Bu iki çalışmada ve bizim çalışmamızda reforma ihtiyaç olduğunu düşünenlerin oranı düşükken Diyanet'in yapmış olduğu çalışmada ve Göynük'te yapılan çalışmada bu oranların yükseldiği görülmektedir. Diyanet'in bulgularına göre Türkiye genelinde helal ve haramların yeniden gözden geçirilmesi gerektiği görüşüne katılanların oranı %46, katılmayanların oranı %45'tir.³⁸¹ İstanbul Acıbadem'de dinde zamanın şartlarına göre yeni yorumlara ihtiyaç olduğunu düşünenlerin oranı %62'dir.³⁸² Göynük'te zamanın şartlarına istinaden dinde yeni yorumlara ihtiyaç vardır diyenlerin oranı %42.5, böyle bir ihtiyacın olmadığını düşünenlerin oranı ise %32'dir.³⁸³ Buna göre araştırma bölgemizin dini emirlerde reform konusunda muhafazakâr bir duruş sergilediği görülmektedir.

2.3.16.Laiklik

Tablo 59: Laiklik

Farklı fikirdeki insanların/grupların bir arada yaşayabilmesi için laikliğin gerekli olduğunu düşünürüm.	N	%
Tamamen Katılıyorum	70	13,0
Katılıyorum	135	25,0
Fikrim Yok	107	19,8
Katılmıyorum	139	25,7
Hiç Katılmıyorum	89	16,5
Toplam	540	100,0

Tablo 59'da görüldüğü gibi “farklı fikirdeki insanların/grupların bir arada yaşayabilmesi için laikliğin gerekli olduğunu düşünürüm” görüşüne örneklem grubunun %13'ü tamamen katılıyorum, %25'i katılıyorum, %19.8'i fikrim yok, %25.7'si katılmıyorum, %16.5'i hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Buna göre farklı fikirde insanların bir arada yaşaması için laikliğin gerekli olduğunu düşünenlerin oranı %38, gerekli olduğunu düşünmeyenlerin oranı ise buna yakın olarak %42.2'dir.

³⁸⁰ Gümüş, s.126.

³⁸¹ DİB, **Türkiye'de Dini Hayat Araştırması**, s.149.

³⁸² Zülal Kır, “Türkiye’de Değişen Muhafazakarlık: Acıbadem Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2014), s.90.

³⁸³ Çetinkaya Usta, s.103.

Çeşitli araştırmalarda laiklik konusunda şu bulgulara rastlanmıştır. Din/İslam ve terör ilişkisinin algılanışını araştırmak üzere üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada “laik devlet yapısı, dinin terör olaylarına alet edilmesini engelleyen en büyük faktördür” görüşüne örneklem grubunun %74’ünün katıldığı, %8’inin ise katılmadığı görülmektedir.³⁸⁴ İstanbul Acıbadem’de yapılan araştırmada laikliğin din ve vicdan özgürlüğü şeklinde uygulandığında İslam’la çatışmayacağı görüşüne katılanların oranı %59, katılmayanların oranı %25’dir.³⁸⁵ Kıbrıs’ta bu görüşe katılanların oranı Acıbadem ile benzer şekilde %65, katılmayanların oranı ise %8’dir.³⁸⁶ Yine bu oranlara kısmen benzer sonuçlar Aydınalp’in çeşitli Üniversitelerin İlahiyat Fakülteleri öğrencileri arasında yaptığı köktencilik araştırmasında da rastlanmaktadır. Burada “laikliğin fertlerin din ve vicdan özgürlüğünü koruyan çağdaş bir anlayış” olduğu görüşüne örneklem grubunun %65’inin katıldığı, %16’sının ise karşı çıktığı görülmektedir.³⁸⁷

Yine İstanbul’da yapılan araştırmanın bulgularına göre laikliğin İslam dini ile çatışmadığı, aksine İslam’ın kendisinde var olduğu görüşüne katılanların oranı %47, katılmayanların oranı ise %33’tür.³⁸⁸ İzmir’de dinin devlet ve siyaset işlerini yönlendirmesini zararlı bulanların oranı %56, zararlı bulmayanların oranı %28’dir.³⁸⁹ Diyanet’in yapmış olduğu araştırmaya göre Türkiye genelinde İslam dinini özgürce yaşamamanın yolunun laiklikten geçtiği görüşüne katılanların oranı %61, katılmayanların oranının %20 olduğu görülmektedir.³⁹⁰ Çankırı’da yapılan araştırmada katılımcılara Türkiye’nin laikliği hakkındaki görüşleri sorulmuş ve grubun %73’ünden laikliğin bireyin dünyevileşmesi anlamına geldiği yanıtı alınmıştır. Buda aslında laiklik kavramının özünden ne kadar uzak bir anlamda kullanıldığını göstermektedir. Zira laiklik kavramının devletin tüm dini inanç ve felsefî düşüncelere karşı nötr bir duruş

³⁸⁴ Kemalettin Taş ve Ramazan Uçar, “Üniversite Gençliğinin Din /İslam ve Terör İlişkisini Algılayışı: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt.7, Sayı.20, 2004, s.264

³⁸⁵ Kır, s.94.

³⁸⁶ Aydınalp, ‘Özerk Dünyevileşmeler’ Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği”, s.267.

³⁸⁷ Halil Aydınalp, **Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011, s.236.

³⁸⁸ Ali Coşkun, **Sosyal Değişme ve Dini Normlar**, 2.Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016, s.206.

³⁸⁹ Köktaş, s.177.

³⁹⁰ DİB, **Türkiye’de Dini Hayat Araştırması**, s.229.

sergileyerek bireylerin din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına alması anlamına gelmektedir.³⁹¹

Özetle denilebilir ki; incelenen araştırmaların bulgularına göre toplum çoğunlukla laikliği din ve vicdan özgürlüğü olarak görmekte ve İslam ile çatışmadığını düşünmektedir. Çankırı’da yapılan çalışmanın bu genellemenin kısmen dışında kaldığı görülmektedir. Ayrıca bizim araştırmamızda da diğer araştırmalara göre laikliği din ve vicdan özgürlüğü olarak kabul edildiğinde İslam’la çatışmayacağı görüşünde olanların oranının nispeten düşük olduğu söylenebilir. Zira bu iki çalışma hariç tutulduğunda, yapılan araştırmalarda laikliğe olumlu bakış oranının ortalama %60 civarında olduğu görülmektedir.

2.3.17. Alınan Kararlarda Din/Sosyal Çevre Etkisi

Tablo 60: Alınan Kararlarda Din/Sosyal Çevre Etkisi

Gündelik hayatta aldığım kararları dini emirlerden ziyade sosyal çevre belirler.	N	%
Tamamen Katılıyorum	21	3,9
Katılıyorum	69	12,7
Fikrim Yok	104	19,1
Katılmıyorum	243	44,7
Hiç Katılmıyorum	107	19,7
Toplam	544	100,0

Tabloda görüldüğü gibi “gündelik hayatta aldığım kararları dini emirlerden ziyade sosyal çevre belirler” yargısına araştırmaya katılanların %3.9’u tamamen katılıyorum, %12.7’si katılıyorum, %19.1’i fikrim yok, %44.7’si katılmıyorum, %19.7’si de hiç katılmıyorum şeklinde yanıt vermiştir. Gündelik hayatta alınan bir karar alırken bunun dini emirlerden ziyade sosyal çevrenin etkisinin hâkim olduğunu söyleyenlerin oranı %16.6 gibi kısmen düşük bir oran iken, alınan kararlarda dini emirlere uymayı gözetilenlerin oranı %64.4’tür. Buradan hareketle gündelik hayatta dini emirlerin etkisinin bölgede yoğun biçimde hissedildiğini söyleyebiliriz.

Çeşitli dini hayat çalışmalarında da bu konu ile ilgili rastlanan bulgular şu şekildedir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Türkiye genelinde yapmış olduğu araştırmada

³⁹¹ Çetin, s183

kişinin kararlarında dinin ne derece önemli olduğuna dair çeşitli soruların sorulduğu ve şu bulguların elde edildiği görülmektedir. Günlük hayatta bir karar verilirken bu karardan Allahın hoşnut olup olmayacağını her zaman düşünenlerin oranı %77, hiçbir zaman düşünmeyenlerin oranı ise %3'tür. Hayatını her zaman dini emirlere göre şekillendirdiğini söyleyenlerin oranı %65, hiçbir zaman dine göre şekillendirmeyenlerin oranı %5'tir. "Dini inancımın kararlarımı etkilemesine izin vermem" hükmüne katılanların oranı %25.5, kısmen katılanların oranı %16, katılmayanların oranı ise %53'tür.³⁹²

İstanbul Acıbadem'de "aldığım kararları dini emirlerden ziyade sosyal çevre belirler" görüşüne katılanların oranı %19, katılmayanların oranı ise %74'tür.³⁹³ Göynük'te ise aldığı kararları dini emirler değil sosyal çevrenin belirlediği görüşüne katılanların oranı %24, katılmayanların oranı ise %59'dur.³⁹⁴ Buna göre genelde Türkiye, özelde ise araştırma bölgemizde bireylerin bir konuda karar verirken sıklıkla dini hususları göz önünde bulundurduğu söylenebilir.

2.3.18.Namazı Kazaya Bırakma Durumu

Tablo 61:Namazı Kazaya Bırakma Durumu

İş hayatında ve sosyal ortamlarda namaz kılacak yer aramayıp, namazımı kazaya bırakırım.	N	%
Her zaman	35	6,7
Çoğu zaman	59	11,4
Bazen	118	22,7
Nadiren	150	28,9
Hiçbir Zaman	157	30,3
Toplam	519	100,0

"İş hayatında ve sosyal ortamlarda namaz kılacak yer aramayıp namazı kazaya bırakırım" yargısına örneklem grubunun %6.7'si her zaman, %11.4'ü çoğu zaman, %22.7'si bazen, %28.9'u nadiren, %30.3'ü hiçbir zaman şeklinde cevap vermektedir. %30.3'lük kesimin bulunduğu ortamda namaz kılmaya müsait yer olmasa da namazı

³⁹² DİB, Türkiye'de Dini Hayat Araştırması, s.178-183.

³⁹³ Kır, s.83.

³⁹⁴ Çetinkaya Usta, s.104.

kazaya bırakmadığı ve bırakmanın da doğru olmadığını düşündüğünü söyleyebiliriz. Her zaman namaz kılanların oranı (%29.5) göz önünde bulundurulduğunda namazı kazaya hiçbir zaman bırakmayanların oranının bundan yüksek olması bireylerin namazını her zaman kılmaya da iş ortamı ve sosyal ortamda namaz kılmaya yer bulamama gibi sebepleri de bahane olarak görmediği düşünülebilir.

Benzer soru İstanbul Acıbadem’de muhafazakâr kadınlar arasında yapılan araştırmada da sorulmuş, katılımcıların iş ortamı ve sosyal ortamlarda namaz kılacak yer aramayıp kazaya bırakma görüşüne %35’inin katıldığı , %57’sinin ise katılmadığı tespit edilmiştir.³⁹⁵

2.3.19.Ahirette Kurtuluş İçin Kalp Temizliği

Tablo 62: Ahirette Kurtuluş İçin Kalp Temizliği

Ahirette kurtuluş için önemli olan kalp temizliğidir, kalbi temiz olan cennete girer	N	%
Tamamen Katılıyorum	52	9,6
Katılıyorum	134	24,8
Fikrim Yok	89	16,5
Katılmıyorum	180	33,3
Hiç Katılmıyorum	86	15,9
Toplam	541	100,0

Tablo’da da görüldüğü gibi “ahirette kurtuluş için önemli olan kalp temizliğidir, kalbi temiz olan cennete girer” düşüncesine örneklem grubunun %9.6’sı tamamen katılıyorum, %24.8’i katılıyorum, %16.5’i fikrim yok, %33.3’ü katılmıyorum, %15.9’u ise hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermektedir. Buna göre ibadet ve davranışlarda dini hususları göz önünde bulundurmasa da iman ve kalp temizliğinin ahiret hayatında cennete gitmek için yeterli olduğu görüşüne katılanlar %34.4, katılmayanlar ise %49.2’lik bir orana sahiptir. İnanç, ibadet ve davranışların cennete girmek için bir arada olması gerektiğini düşünen %50’lik bir kesime karşı kalp temizliğiyle cennete gidileceğini düşünenlerin oranının da düşük olmadığı görülmektedir.

³⁹⁵ Kır, s.86.

Diyarbakır’da ibadet etmese de kalbindeki imanın kurtuluş için yeterli olduğu görüşüne katılanların oranı %46, katılmayanların oranı %53.5’dir.³⁹⁶ Konya’da bu görüşe katılanların oranı %17, katılmayanların oranı %80’dir.³⁹⁷ Kütahya’da ise ibadet etmese de kalbimizdeki iman yeterlidir görüşüne katılanların oranı %8, katılmayanların oranı %89’dur.³⁹⁸ Buna göre araştırma bölgemizde kalp temizliği ve ibadetin bir arada olması gerektiğini düşünenlerin oranını diğer bölgedeki oranlardan düşük gibi görünse de bu, sorunun sorulma şeklinden kaynaklanmış olabilir. Zira soruda diğer araştırmalarda olduğu gibi “ibadet etmese” de ibaresi bulunmamaktadır. Bu nedenle tam bir kıyas söz konusu olmasa da kalp temizliğinin yeterli olup olmayacağı konusundaki görüşleri yansıtması bakımından bu oranların bir anlam ifade edeceği düşünülmektedir.

2.3.20.Modaya Uygun Giyinme-Medeniyet

Tablo 63: Modaya Uygun Giyinme-Medeniyet

Modaya uygun giyinmek medeni olmak için önemlidir.	N	%
Tamamen Katılıyorum	9	1,6
Katılıyorum	52	9,5
Fikrim Yok	91	16,7
Katılmıyorum	220	40,3
Hiç Katılmıyorum	174	31,9
Toplam	546	100,0

Tabloda görüldüğü gibi modaya uygun giyinmenin medeni olmak için önemli olduğu görüşüne tamamen katılanların oranı %1.6, katılanların oranı %9.5, fikrim yok diyenlerin oranı %16.7, katılmayanların oranı %40.3, hiç katılmayanların oranı ise %31.9’dur. Buna göre %11.1’lik bir kesimin medeni olmakla modaya uyma arasında bir ilişki kurduğu, %72.2 gibi bir çoğunluğun ise medeni olmak için modaya uygun giyinmenin gerekli olmadığı kanaatinde olduğu görülmektedir. Temelde geçicilik, değişkenlik ve gelenek karşıtı olma özellikleriyle öne çıkan modaya, geleneksel bir toplum modelinde olan araştırma bölgemizde de bu şekilde bir bakışın olması olağan görülmektedir.

³⁹⁶ Köroğlu, s.103.

³⁹⁷ Toköz, s.89.

³⁹⁸ Gümüş, s.131.

Modaya uygun giyinmenin medeni olma şartı kabul edilmemesinin yanı sıra yapılan gözlemlerden hareketle bölgede özellikle genç nesil arasında modaya uygun giyinme ve marka kullanma gibi alışkanlıkların var olduğu söylenebilir. Özellikle İstanbul ve Ankara gibi şehirlerle sık iletişim ve etkileşim içinde olması, bunun yanı sıra sosyal medya gibi alanlarda modaya uygun ve marka giyinen “fenomenler”in etkisi bu bağlamda değişimleri tetikleyen faktörler arasında düşünülebilir.

2.3.21.Seküler Günlerin Kutlanmasına Bakış

Tablo 64: Seküler Günlerin Kutlanmasına Bakış

Anneler günü, babalar günü, sevgililer günü ve yılbaşı gibi günlerin kutlanmasında sakınca görmem.	N	%
Tamamen Katılıyorum	35	6,4
Katılıyorum	102	18,6
Fikrim Yok	108	19,7
Katılmıyorum	157	28,6
Hiç Katılmıyorum	146	26,6
Toplam	548	100,0

“Anneler günü, babalar günü, sevgililer günü ve yılbaşı gibi günlerin kutlanmasında sakınca görmem” hükmüne örneklem grubunun %6.4’ü tamamen katılıyorum, %18.6’sı katılıyorum, %19.7’si fikrim yok, %28.6’sı katılmıyorum, %26.6’sı hiç katılmıyorum şeklinde cevap vermektedir. Buna göre %25’lik bir kesimin dini bir niteliği olmayan özel hatta seküler denilebilecek günlerin kutlanmasında bir sakınca görmediği, %55.2’lik bir kesimin ise bu tür günlerin kutlanmasını sakıncalı gördüğü tespit edilmiştir. Yine %19.7 gibi azımsanmayacak bir kesimin bu konuda fikir beyan etmek istemediği yahut fikri olmadığı görülmektedir.

Çankırı’da yapılan araştırmada doğum, evlilik, yılbaşı gibi günleri kutlama durumları sorulmuş ve %23’ünün çok nadir, %40’ının ara sıra, %28’inin sıklıkla, %10’unun ise hiçbir zaman kutlamadığı öğrenilmiştir.³⁹⁹ İstanbul Acıbadem’de bu tarz dini olmayan özel günlerin kutlanmasının çağımızda normal görülebileceği görüşüne katılanların oranı %59, katılmayanların oranının ise %33’dür.⁴⁰⁰ Bu iki araştırma ile

³⁹⁹ Çetin, s.206.

⁴⁰⁰ Kır, s.105.

kıyaslandığında araştırma bölgemizde bu tarz modern günlerin kutlanmasına daha olumsuz bir bakış olduğu ve bu tarz günlerin kutlanmasında sakınca görenlerin oranının örneklemin yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. Ancak yine de %25’lik bir kesimin bu günlerin kutlanmasında sakınca görmediği de hatırd tutulmalıdır.

2.3.22.Din-Medya

Tablo 65: Din-Medya

Dinin medyada daha fazla yer alması dindarlığımı iyi yönde etkiler.	N	%
Tamamen Katılıyorum	80	14,7
Katılıyorum	202	37,2
Fikrim Yok	139	25,6
Katılmıyorum	98	18,0
Hiç Katılmıyorum	24	4,4
Toplam	543	100,0

Tablo 65’de görüldüğü gibi “dinin medyada daha fazla yer alması dindarlığımı iyi yönde etkiler” hükmüne tamamen katılanların oranı %14.7, katılanların oranı %37.2, fikrim yok diyenlerin oranı %25.6, katılmayanların oranı %18, hiç katılmayanların oranı ise %4.4’tür. Buna göre %51.9’luk bir kesim dinin medyada yer almasının dindarlıklarını iyi yönde etkilediği görüşüne katılmakta, %22.4’lük bir kesim ise katılmamaktadır. %25.6 gibi azımsanmayacak bir kesimin ise bu konuda çekimser, fikirsiz ve yorumsuz bir duruş sergilediği görülmektedir.

Din-medya etkileşimi noktasında benzer bulgulara rastladığımız Göynük’te yapılan araştırmada televizyonlardaki dini programların halkın dinle ilgili doğru bilgi edinmesi noktasında etkili olduğu görüşüne örneklem grubunun %58’i katıldığı, %22’si ise katılmadığı görülmektedir.⁴⁰¹ Kıbrıs’ta ise dinin medyada yer almasının dindarlığı iyi yönde etkilediğine katılanların oranı %46, katılmayanların oranı ise %28’dir.⁴⁰²

⁴⁰¹ Çetinkaya Usta, s.102.

⁴⁰² Aydınalp, ‘Özerk Dünyevileşmeler’ Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği’, s.260.

2.3.23.Kız-Erkek Bir Arada Vakit Geçirme

Tablo 66: Kız-Erkek Bir Arada Vakit Geçirme

Gençlerin evlilik öncesi kız-erkek bir arada vakit geçirmelerinde bir sakınca görmem.	N	%
Tamamen Katılıyorum	27	5,0
Katılıyorum	93	17,1
Fikrim Yok	73	13,4
Katılmıyorum	196	36,0
Hiç Katılmıyorum	155	28,5
Toplam	544	100,0

Tabloda görüldüğü gibi “gençlerin evlilik öncesi kız-erkek bir arada vakit geçirmelerinde bir sakınca görmem” hükmüne örneklem grubunun %5’i tamamen katılmakta, %17.1’i katılmakta, %36’sı katılmamakta, %28.5’i hiç katılmamakta, %13.4’ü fikrim yok diyerek çekimser bir tavır sergilemektedir. Buna göre evlilik öncesi gençlerin bir arada vakit geçirmesinde sakınca görmeyenlerin oranı %22.1, buna sıcak bakmayanların ve sakıncalı olduğunu düşünenlerin oranı ise %64.5’dir.

Kız erkek bir arada vakit geçirme konusunda bölgede modernleşme, sekülerleşme, bireyselleşme gibi faktörlerin pek etkili olmadığı söylenebilir. Gerede bu konuda geleneksel toplum tipinin tutumlarını yansıtır biçimdedir. Bu hususta 15 sene öncesine göre bir ılıma ve gençlerin bir arada vakit geçirmesinde sakınca görmeyenlerin oranında artış beklenirken aksine bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Zira Aydınalp’ta gençlerin bir arada vakit geçirmesinde mahzur görmeyenlerin oranı %36 iken bizim çalışmamızda bu oran %22.1’dir. Sakınca görenlerin oranı ise her iki çalışmada da %64 civarındadır.⁴⁰³ Buna göre kız erkek bir arada vakit geçirme konusunda bölgede modernleşme ve sekülerleşme yönünde bir değişimin yaşanmadığı, aksine bu konuya olumlu bakanların oranında düşüş yaşandığı görülmektedir.

Benzer dini hayat çalışmalarında da bu konunun çeşitli sorularla ele alındığı görülmektedir. Diyarbakır’da evlilik öncesi ilişkilerle ilgili tutumlar ölçülmüş ve örneklem grubunun %48’inden gınahtır, %12’sinden ayıptır, %27’sinden ise çağımızın

⁴⁰³ Aydınalp, *Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.170.

gereğidir yanıtı alınmıştır.⁴⁰⁴ Giresun’da genç kız ve erkeklerin arkadaşlık yapmasında sakınca görmeyenlerin oranı %59’dur.⁴⁰⁵ Konya’da flörtü çağımızın gereği görenlerin oranı %14, gınahtır diyenlerin oranı %52, ahlaksızlıktır diyenlerin oranı %18, ayıptır diyenlerin oranı ise %16’dır.⁴⁰⁶ İzmir’de “cinsel açıdan evlilik öncesi kız erkek ilişkisini normal karşılar mısınız?” sorusuna örneklem grubunun %21’i evet, %71’i ise hayır yanıtını vermiştir.⁴⁰⁷

İstanbul Acıbadem’de muhafazakâr kadınlarla yapılan anket sonucuna göre gençlerin kız erkek karışık bir biçimde iş okul ve diğer sosyal alanlarda arkadaşlık yapmasının normal olduğu görüşüne katılanların oranı % 69, katılmayanların oranı %23’dür. Yine aynı çalışmada kadın ve erkeğin evlilik öncesi bir arada bulunmasında sakınca görmeyenlerin oranı % 78.5, sakınca görenlerin oranı ise %12’dir.⁴⁰⁸ İstanbul’da yapılan bir başka çalışmaya göre gençlerin kız erkek arkadaşlık yapmasında dini açıdan sakınca olmadığını düşünenlerin oranı %20 iken sakınca olduğunu düşünenlerin oranı %70’dir.⁴⁰⁹ Göynük’te evlilik öncesi gençlerin gezmelerinde sakınca yoktur diyenlerin oranı %49, sakıncalı görenlerin oranı ise %39’dur.⁴¹⁰ Buna göre yapılan çalışmalarla kıyaslandığında da araştırma bölgemizde bu konuda geleneksel bir tutumun hâkim olduğu görülmektedir.

2.3.24.Paranın En Önemli Değer Haline Gelmesi

Tablo 67: Paranın En Önemli Değer Haline Gelmesi

Para giderek hayatta en büyük değer haline gelmektedir.	N	%
Tamamen Katılıyorum	164	30,3
Katılıyorum	263	48,5
Fikrim Yok	30	5,5
Katılmıyorum	57	10,5
Hiç Katılmıyorum	28	5,2
Toplam	542	100,0

⁴⁰⁴ Köroğlu, s.131.

⁴⁰⁵ Bakırcı, s.130.

⁴⁰⁶ Toköz, s.130.

⁴⁰⁷ Köktaş, s.149.

⁴⁰⁸ Kır, s.93-94.

⁴⁰⁹ Coşkun, s.201.

⁴¹⁰ Çetinkaya Usta, s.102.

“Para giderek hayatta en büyük değer haline gelmektedir” görüşüne örneklem grubunun %30.3’ü tamamen katılıyorum, %48.5’i katılıyorum, %5.5’i fikrim yok, %10.5’i katılmıyorum, %5.2’si de hiç katılmıyorum demektir. Kapitalist yaşam tarzının gerektirdiği şekilde tüketimin ve dolayısıyla da paranın en önemli değer olduğu fikri araştırma bölgemizde grubun %78.8’i tarafından onaylanmaktadır. %15.7’lik bir kesimin ise tüm modern, akılcı, bireysel, kapitalist etkenlere rağmen paranın hayatta giderek en önemli değer haline geldiği fikrine katılmadığı görülmektedir.

3. Temel Sosyal Değişkenlere Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

3.1. Cinsiyete Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

Bilindiği gibi cinsiyet faktörü kadın ve erkek gibi biyolojik bir ayrım olmanın ötesinde bireyin sosyal ve kültürel hayatını da etkilemekte dini hayata yönelik tutumlarda farklılaşmalara sebep olabilmektedir. Bu nedenle dini hayata yönelik tutumların ölçülmesinde cinsiyet faktörü temel değişkenler arasında ele alınmış, elde edilen bulgular aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 68: Cinsiyete Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	M	S	T	P
İnanç	Erkek	286	4,84	,432	-,893	,372
	Kadın	267	4,87	,361	-,898	
İbadet	Erkek	287	3,97	,788	-,161	,872
	Kadın	268	3,98	,683	-,162	
Dini Liberalleşme	Erkek	284	2,48	,867	,472	,637
	Kadın	268	2,45	,780	,473	
Eşitlikçi Eğilimler	Erkek	284	3,51	,952	-2,910	,004
	Kadın	268	3,75	,948	-2,911	
Diyanet ve Dini Gruplar	Erkek	284	3,58	,810	-,332	,740
	Kadın	267	3,60	,697	-,333	

Tabloda da görüldüğü gibi araştırmamızda cinsiyet faktörüne göre dini hayata yönelik tutumların eşitlikçi eğilimler boyutu dışında; inanç, ibadet, dini liberalleşme, diyanet ve dini gruplar boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiş ($p>.05$); eşitlikçi eğilimler boyutunda ise anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p <.05$). Kadınların inanç ($M:4,87$), ibadet ($M:3,98$), eşitlikçi eğilimler ($M: 3,75$) ile diyanet ve

dini gruplar (M:3,60) ortalamaları erkeklerinkinden daha yüksektir.⁴¹¹ Dini liberalleşme boyutunda ise erkeklerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre miras paylaşımında kadın erkek eşitliği, kadınların tüm meslek dallarında erkeklerle eşit olabileceği ve dinde zorlamanın olmadığı konusunda kadınların daha ılımlı ve değişimlere daha açık olduğu erkeklerin ise daha olumsuz ve daha geleneksel bir bakışa sahip olduğu görülmektedir.

Eşitlikçi eğilimler boyutu bir kenara bırakıldığında diğer dört boyutta dini hayata yönelik tutumlarda anlamlı bir fark olmasa da yapılan diğer dini hayat çalışmalarıyla da paralel olarak kadınların dini tutumlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Çalışmamızın bulguları Aydınalp'in bulgularıyla karşılaştırıldığında da şu sonuca varılmaktadır. İki çalışmada da cinsiyet faktörüne göre ciddi bir farklılık olmaması noktasında ortak bulgular elde edilmesine rağmen, Aydınalp'in çalışmasının hilafına bizim çalışmamızda kadınların dini tutumlarının erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmektedir.⁴¹² Bu da bizlere, bölgede kadınlar lehine dini hayatta bir hareketlenme olduğunu gösterse de, yine de, cinsiyet faktörüne göre dini hayatta belirgin bir değişimden söz etmemiz pek mümkün değildir.

3.2.Yaşa Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

Bireyin sosyo-kültürel hayatını etkileyen faktörlerden bir diğeri de yaş faktörüdür. Çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık gibi her dönemin kendine has bir takım özellikleri bulunduğu bilinmektedir. Dini hayata yönelik tutum ve davranışlar da bu dönemlerin özelliklerine göre şekillenmekte ve farklılık gösterebilmektedir. Bu sebeple yaşa göre dini tutumları ölçmek için Tek Yönlü Anova ve LSD testi yapılmış ve bulgular tabloda verilmiştir.

⁴¹¹ Bu ve bundan sonraki tablolarda, ortalamalar “M” değeri ile ifade edilmiştir.

⁴¹² Aydınalp, **Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, s.174.

Tablo 69: Yaşa Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları⁴¹³

Boyutlar	Yaş	N	M	S	F	P	Fark
İnanç	a)15-21	159	4,91	,370	1,038	,400	
	b)22-25	46	4,83	,488			
	c)26-30	50	4,84	,416			
	d)31-40	111	4,83	,434			
	e)41-50	108	4,89	,325			
	f)51-60	36	4,80	,432			
	g)61 ve üstü	39	4,78	,442			
	Toplam	549	4,86	,400			
İbadet	a)15-21	159	3,74	,663	8,972	,000	a-d,e,f,g
	b)22-25	47	3,72	,734			
	c)26-30	50	3,90	,717			
	d)31-40	111	3,98	,769			
	e)41-50	108	4,27	,616			
	f)51-60	36	4,10	,857			
	g)61 ve üstü	40	4,34	,778			
	Toplam	551	3,97	,741			
Dini Liberalleşme	a)15-21	156	2,94	,744	15,475	,000	a-b,c,d,e,f,g
	b)22-25	47	2,47	,828			
	c)26-30	50	2,29	,758			
	d)31-40	111	2,32	,769			
	e)41-50	108	2,16	,752			
	f)51-60	36	2,08	,893			
	g)61 ve üstü	40	2,39	,717			
	Toplam	548	2,46	,827			
Eşitlikçi Eğilimler	a)15-21	156	4,07	,897	11,179	,000	a-b,c,d,e,f,g
	b)22-25	47	3,59	1,100			
	c)26-30	50	3,57	,796			
	d)31-40	111	3,55	,835			
	e)41-50	108	3,26	,972			
	f)51-60	36	3,10	,965			
	g)61 ve üstü	40	3,70	,813			
	Toplam	548	3,63	,959			
Diyanet ve Dini Gruplar	a)15-21	157	3,43	,839	2,961	,007	g-a,c,d
	b)22-25	47	3,62	,608			
	c)26-30	50	3,56	,674			
	d)31-40	110	3,59	,725			
	e)41-50	107	3,70	,736			
	f)51-60	36	3,64	,666			
	g)61 ve üstü	40	3,91	,742			
	Toplam	547	3,59	,754			

⁴¹³ Bu tabloda ve bundan sonraki tablolarda yalnızca anlamlı olan boyutlara yer verilecek ve anlamlı fark bulunan gruplar harflerle gösterilecektir. Farkın anlamlı olduğuna işaret eden harf başta ve bold olarak verilecektir.

Tabloda görüldüğü gibi yaş faktörüne göre dini tutumlarda inanç boyutu dışında, ibadet, dini liberalleşme, eşitlikçi eğilimler, diyanet ve dini gruplar boyutlarında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < .01$). LSD çoklu karşılaştırmaya göre ibadet boyutunda 15-21 yaş grubu ile 31-40, 41-50, 51-60 ve 61 yaş üstü arasında; dini liberalleşme boyutunda 15-21 yaş grubu ile diğer tüm yaş grupları arasında; eşitlikçi eğilimler boyutunda 15-21 yaş grubu ile diğer tüm yaş grupları arasında; diyanet ve dini gruplar boyutunda 61 ve üzeri yaş grubu ile 15-21, 26-30, 31-40 yaş grupları arasında istatistikî açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

İnanç boyutunda gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ve ortalamaların genel itibariyle yüksek olduğu görülse de en yüksek ortalamaların dini bilgilerin ve hafızanın taze olduğu 15-21 yaş grubuna, en düşük puanın ise 61 yaş ve üzeri gruba ait olduğu görülmektedir. İnanç konusunda ufak da olsa yaş grupları arasında iniş çıkışların olması ilk ergenlik döneminde belki sorgulanmadan kabul edilen inanç esaslarının yaşı ilerlemesi ve hayatın çeşitli zorluk ve sıkıntılarıyla da karşılaşılmasıyla sorgulanmaya başlanılabildiğini düşündürmektedir.

İbadet boyutuna bakıldığında yaşa paralel olarak dini tutumlarda da artış olduğu görülmektedir. 15-21 yaştan itibaren 50'li yaşlara kadar dini tutumların arttığı, 51-60 yaşları arasında kısmi bir durağanlaşma yaşandığı, bu dönemden sonra da belki hayatın sonuna gelindiği düşüncesi ve pişmanlıkların, eksik olunan noktaların düşünülmesi ve telafi edilmesi amacına ilaveten bireyin günlük hayatta ibadete daha fazla zaman ayırabileceği daha sakin ve durağan bir döneme girilmesiyle ibadet boyutunda zirve bir dönem yaşandığı görülmektedir.

Dini liberalleşme boyutunda yaşı artmasıyla dini tutumlarda değişimin etkisinin azaldığı görülmektedir. En yüksek puana sahip olan 15-21 yaş grubu liberalleşme eğilimlerinin, modern ve dünyevi değerlerin en yoğun biçimde yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde, kadınların miras paylaşımı meslek hayatı gibi konularda erkeklerle eşit olması gerektiği, dinde zorlamanın olmadığı kişinin istediği inancı seçmede özgür olduğu düşüncelerini kapsayan eşitlikçi ve özgürlükçü eğilimler boyutunda da yaş arttıkça dini tutumlarda değişim etkisinin azaldığı

görülmektedir. Liberalleşme ve eşitlikçi eğilimler boyutunun her ikisinde 61 yaş üstü grupta ortalamaların yükselmesi dikkat çekicidir.

Genellikle yaş arttıkça dini hayata yönelik tutumlar artıyor gibi görünse de istisnai bazı dönem ve boyutlarda bunun aksi yönde ortalamaların olması yaşı artmasıyla dini tutumların da tamamen paralel bir biçimde yükselmediğini göstermektedir. Aydınalp'in 15 yıl önce yapmış olduğu araştırmada da bizim bulgularımızla benzer şekilde yaşa göre dini hayata yönelik tutumlarda istatistiki açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Dolayısıyla bölgede yaşa bağlı dini hayatta farklılaşmalar hâkim eğilim olarak devam etmektedir. Bölgede daha üst yaşlar geleneksel değerleri devam ettirirken, daha genç yaşlarda olanlar değişimin taşıyıcısı olmaktadır.

3.3. Medeni Duruma Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

Bireyin dini tutumlarını etkilediği düşünülen bir diğer değişken de medeni durumdur. Evlilik öncesi ve sonrasında bireylerin hayata bakışı davranışları ibadetleri yerine getirme sıklıkları farklılık gösterebilmektedir. Bu sebeple dini hayata yönelik tutumların ölçülmesinde medeni durum da bağımlı bir değişken olarak ele alınmış ve Anova ve LSD Testi yapılmıştır.

Tablo 70: Medeni Duruma Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Boyutlar	Medeni Durum	N	M	S	F	P	Farklar
İnanç	a)Bekâr	217	4,88	,413	4,423	,002	e-a,b,c
	b)Evli	314	4,86	,360			
	c)Boşanmış	9	4,86	,400			
	d)Dul	8	4,55	,840			
	e)Boşanmamış ayrı yaşıyor	3	4,06	,832			
	Toplam	551	4,86	,400			
İbadet	a)Bekâr	217	3,78	,697	10,072	,000	b-a,e
	b)Evli	316	4,12	,712			
	c)Boşanmış	9	3,68	,718			
	d)Dul	8	3,91	1,199			
	e)Boşanmamış ayrı yaşıyor	3	2,75	,901			
	Toplam	553	3,97	,739			

Dini Liberalleşme	a)Bekâr	214	2,83	,792	21,208	,000	b-a
	b)Evli	316	2,22	,759			
	c)Boşanmış	9	2,07	,677			
	d)Dul	8	2,72	,745			
	e)Boşanmamış ayrı yaşıyor	3	3,00	,881			
	Toplam	550	2,47	,826			
Eşitlikçi Eğilimler	a)Bekâr	214	3,96	,924	14,034	,000	a-b,d
	b)Evli	316	3,39	,923			
	c)Boşanmış	9	3,37	,484			
	d)Dul	8	4,37	,628			
	e)Boşanmamış ayrı yaşıyor	3	4,22	,384			
	Toplam	550	3,63	,956			
Diyanet ve Dini Gruplar	a)Bekâr	215	3,48	,787	2,884	,022	b-a
	b)Evli	314	3,68	,722			
	c)Boşanmış	9	3,51	,959			
	d)Dul	8	3,29	,700			
	e)Boşanmamış ayrı yaşıyor	3	3,22	,384			
	Toplam	549	3,59	,756			

Tabloda görüldüğü gibi medeni duruma göre dini hayata yönelik tutumların inanç, ibadet, dini liberalleşme, eşitlikçi eğilimler ve diyanet ve dini gruplar boyutlarında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < .03$). Gruplar arası yapılan çoklu karşılaştırmalarda ise inanç boyutunda boşanmamış ayrı yaşayanlarla, bekârlar, evliler ve boşanmışlar arasında boşanmamış ayrı yaşayanlar aleyhine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. İbadet boyutunda evlilerle, bekârlar ve dullar arasında evliler lehine; eşitlikçi eğilimler boyutunda bekârlarla, evli ve dullar arasında bekârlar aleyhine; dini liberalleşme ve diyanet ve dini gruplar boyutunda ise evlilerle bekârlar arasında evliler aleyhine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Buna göre ortalamalar ve gruplar arası farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda evlilerin bekârlara göre dini tutumlarının daha yüksek olduğu, değişime yönelik tutumların ölçüldüğü dini liberalleşme ve eşitlikçi eğilimler boyutlarında daha düşük ortalamalara sahip olup dini yaşayışta geleneksel bir duruşu benimsediği, bekârların ise modern seküler yaşam biçiminin etkilerine daha açık olduğu söylenebilir. Dini liberalleşme ve eşitlikçi eğilimler boyutlarında en düşük ortalamalara boşanmışların sahip olması da dikkat çekicidir. Değişim ve dönüşümü ölçme amaçlı oluşturulan bu boyutlarda gruplar içinde boşanmışların en düşük ortalamaya sahip

olması dünyevileşme, bireyselleşme, akılcılaşma yönündeki değişimler karşısında onların da evliler gibi daha geleneksel bir tutuma sahip olduğunu düşündürmektedir.

Buna karşın boşanmamış ayrı yaşayanlar, bekârlar ve dulların modern yaşamın getirmiş olduğu akılcılaşma bireyselleşme ve dünyevileşme etkilerine daha açık olduğu ve tutumlarının bu doğrultuda şekillendiği görülmektedir. Buradan da hareketle normal bir evlilik hayatının bireylerin dindarlıkları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Evliliklerinde problem yaşayan ve boşanmasa bile ayrı yaşamayı tercih eden bireylerin dini tutumlarının daha düşük olduğu ve değişim eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırma bölgemizde Aydınalp'ın 15 yıl önce yapmış olduğu çalışmanın bulguları da bizim bulgularımıza paralel biçimde medeni durumun dini tutumları etkileyen bir faktör olduğu ve evlilerin bekârlardan daha dindar olduğunu göstermektedir. Ancak bizim bulgularımızdan farklı olarak Aydınalp'te dini hayata yönelik en olumlu tutuma sahip olanlar dullardır.⁴¹⁴ Dolayısıyla araştırma bölgesinde, medeni duruma göre dini hayatta gözle görülür bir değişim söz konusu değildir. Evliler bekârlara göre daha dindar olmaya devam etmektedirler.

3.4. Eğitim Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

Bireyin tutum ve davranışlarında etkili olduğu bilinen eğitim faktörünün dini hayata yönelik tutumlarda etkin bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu sebeple eğitim faktörü de bir değişken olarak ele alınmıştır.

Tablo 71: Eğitim Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Boyutlar	Eğitim	N	M	S	F	P	Farklar
İnanç	a)Okuryazar	14	4,88	,330	,998	,418	b-c
	b)İlkokul	72	4,91	,261			
	c)Ortaokul	84	4,78	,461			
	d)Lise	226	4,85	,431			
	e)Yüksekokul/Fakülte	141	4,88	,354			
	f)Master/Doktora	14	4,85	,534			
	Toplam	551	4,86	,400			

⁴¹⁴ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.186.

İbadet	a)Okuryazar	14	4,42	,654	4,621	,000	d-a,b,e
	b)İlkokul	73	4,19	,661			
	c)Ortaokul	85	3,98	,733			
	d)Lise	226	3,82	,732			
	e)Yüksekokul/Fakülte	141	4,04	,749			
	f)Mastır/Doktora	14	4,07	,752			
	Toplam	553	3,97	,738			
Dini Liberalleşme	a)Okuryazar	14	2,21	,674	4,863	,000	d-b,c,e
	b)İlkokul	73	2,17	,656			
	c)Ortaokul	84	2,34	,742			
	d)Lise	224	2,65	,841			
	e)Yüksekokul/Fakülte	141	2,43	,863			
	f)Mastır/Doktora	14	2,38	,978			
	Toplam	550	2,47	,824			
Eşitlikçi Eğilimler	a)Okuryazar	14	3,59	1,030	1,673	,139	d-b
	b)İlkokul	73	3,43	,984			
	c)Ortaokul	84	3,60	,923			
	d)Lise	224	3,76	,965			
	e)Yüksekokul/Fakülte	141	3,56	,922			
	f)Mastır/Doktora	14	3,45	,992			
	Toplam	549	3,63	,955			
Diyanet ve Dini Gruplar	a)Okuryazar	14	3,88	,801	5,008	,000	d-a,b,c
	b)İlkokul	72	3,92	,690			
	c)Ortaokul	84	3,69	,695			
	d)Lise	224	3,47	,752			
	e)Yüksekokul/Fakülte	141	3,53	,779			
	f)Mastır/Doktora	14	3,47	,759			
	Toplam	549	3,59	,758			

Tabloda görüldüğü gibi eğitim duruma göre dini hayata yönelik tutumların ibadet, dini liberalleşme, diyanet ve dini gruplar boyutlarında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < .01$). Yapılan çoklu karşılaştırmada ise inanç boyutunda ilkokul mezunları ile ortaokul mezunları arasında ilkokul mezunları lehine; ibadet boyutunda lise mezunları ile yalnızca okuryazar, ilkokul ve yüksekokul/fakülte mezunları arasında lise mezunları aleyhine, dini liberalleşme boyutunda lise mezunları ile ilkokul, ortaokul ve yüksekokul fakülte mezunları arasında lise mezunları aleyhine; eşitlikçi eğilimler boyutunda lise mezunları ile ilkokul mezunları arasında lise mezunları aleyhine; diyanet ve dini gruplar boyutunda yine lise mezunları ile yalnızca okuryazar, ilkokul ve ortaokul mezunları arasında yine lise mezunları aleyhine istatistikî açıdan farklılık tespit edilmiştir.

Ortalamalara bakıldığında dini tutumları ölçen boyutlarda en düşük ortalama dini tutumlarda değişimin etkisini ölçen dini liberalleşme ve eşitlikçi eğilimler boyutlarında ise en yüksek ortalama lise mezunlarının sahip olduğu görülmektedir. Buna göre yalnızca okuryazar olan grup istisnai kabul edildiğinde liseye kadar olan dönemde eğitim seviyesi arttıkça dindarlık ortalamalarının azaldığı ve lisede en düşük seviyeye geldiği, liseden sonra ise ortalamaların yükseldiği görülmektedir. Aynı şekilde modernleşmenin getirdiği dünyevileşme, bireyselleşme, akılcılaşma, liberalleşme gibi eğilimlerin liseye kadar olan dönemde eğitim seviyesi arttıkça arttığı ve eğitimin seküler yapısının etkilerinin daha yoğun bir biçimde hissedildiği, liseden sonra ise bu eğilimlerin azaldığı, sosyal değişim etkilerinin bu bireyler üzerinde daha az etkili olduğu söylenebilir. Buna göre dindarlık ile eğitim seviyesi arasında kısmen bir ters orantı olduğu görülmektedir.

Göynük'te yapılan araştırmada eğitim ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmese de eğitim seviyesi arttıkça dindarlık ortalamalarının azaldığı görülmektedir.⁴¹⁵ Benzer sonuçlar Aydınalp'in 15 yıl önce yapmış olduğu araştırmada da karşımıza çıkmaktadır. Aydınalp'in bulgularına göre anlamlı bir farklılık tespit edilmese de eğitim seviyesi arttıkça dindarlık azalmaktadır.⁴¹⁶ Dolayısıyla bölgede 15 yıllık süreçte, dini hayata yönelik tutumlarda eğitim faktörü istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmaya başlasa da eğitim seviyesine göre, dini hayatta belirgin bir değişim olmadığı ortaya çıkmaktadır. Eğitim seviyesi ile geleneksel dini değerleri benimseme arasında önceki araştırmalarla tespit edilen ters orantı korunmaktadır.

3.5. Ekonomik Duruma Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

Diğer değişkenler gibi ekonomik durum değişkeninin de bireyin tutumlarını davranışlarını, yaşam biçimini ve dolayısıyla da dini hayat da dâhil olmak üzere hayatının tamamını etkilediği bilinmektedir. Bu sebeple dini hayata yönelik tutumların ölçülmesinde ekonomik durum değişkenine de yer verilmiş tek yönlü anova ve LSD testleri yapılmıştır.

⁴¹⁵ Çetinkaya Usta, s.109.

⁴¹⁶ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s

Tablo 72: Ekonomik Duruma Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Boyutlar	Ekonomi	N	M	S	F	P	Farklar
İnanç	a)Yüksek	12	4,98	,057	1,582	,178	
	b)Ortanın üstü	125	4,80	,451			
	c)Orta	342	4,85	,421			
	d)Ortanın altı	26	4,93	,167			
	e)Düşük	22	4,98	,058			
	Toplam	527	4,85	,407			
İbadet	a)Yüksek	12	4,04	,797	,139	,968	
	b)Ortanın üstü	125	3,95	,764			
	c)Orta	343	3,99	,748			
	d)Ortanın altı	27	3,93	,583			
	e)Düşük	22	4,03	,779			
	Toplam	529	3,98	,744			
Dini Liberalleşme	a)Yüksek	12	2,49	,962	1,947	,101	
	b)Ortanın üstü	125	2,42	,853			
	c)Orta	342	2,50	,802			
	d)Ortanın altı	27	2,33	,949			
	e)Düşük	21	2,01	,823			
	Toplam	527	2,45	,830			
Eşitlikçi Eğilimler	a)Yüksek	12	3,50	1,029	1,643	,162	
	b)Ortanın üstü	125	3,49	,984			
	c)Orta	342	3,69	,919			
	d)Ortanın altı	27	3,45	,970			
	e)Düşük	21	3,38	1,189			
	Toplam	527	3,62	,954			
Diyanet ve Dini Gruplar	a)Yüksek	12	4,02	,717	2,402	,049	b-a,e
	b)Ortanın üstü	125	3,51	,734			
	c)Orta	339	3,59	,763			
	d)Ortanın altı	27	3,75	,644			
	e)Düşük	22	3,87	,738			
	Toplam	525	3,60	,753			

Tabloda görüldüğü gibi ekonomik duruma göre dini hayata yönelik tutumların diyanet ve dini gruplar boyutu dışında hiçbir boyutta istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>.05$). Yapılan çoklu karşılaştırmaya göre diyanet ve dini gruplar boyutunda ortanın üstü gelire sahip olanlarla yüksek ve düşük gelire sahip olanlar arasında orta gelire sahip olanlar aleyhine istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Ortalamalara bakıldığında ise inanç boyutunda gelir düzeyi arttıkça ortalamaların azaldığı ancak gelir düzeyi yüksek olan grupta ortalamanın tekrar

yükseldiği görülmektedir. İbadet boyutunda gelir düzeyiyle dini tutumlar arasında dalgalı bir ilişki bulunmaktadır. Bu boyutta en yüksek ortalamaya sahip olanlar ise gelir durumu iki uç noktada olan yüksek ve düşük gelir sahipleridir. Diyanet ve dini gruplar boyutunda yine yüksek ekonomik duruma sahip olanlar hesaba katılmadığında ekonomik seviye arttıkça ortalamaların azaldığı görülmektedir.

Değişimin etkilerinin incelendiği iki boyut olan dini liberalleşme ve eşitlikçi eğilimler boyutlarında ise durum şu şekildedir. Dini liberalleşme boyutunda orta tabakaya kadar gelir durumu arttıkça liberalleşme eğilimlerinin de arttığı ortanın üstü tabakada kısmen bir düşüşe geçse de yüksek tabakada tekrar liberalleşme eğilimlerinin yükselişe geçtiği görülmektedir. Eşitlikçi eğilimler boyutunda da benzer şekilde orta tabakaya kadar gelir arttıkça eşitlikçi görüşlerin de yaygınlık kazandığı orta sınıfta bir düşüş yaşayıp sonra tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir.

Buna göre ekonomik durumla dini tutumlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmasa da dindarlık ortalamaları bakımından gelir durumu yüksek tabakaya kadar ekonomik iyileşme arttıkça dindarlığın azaldığı, yüksek tabakada kısmi yükselişe geçtiği söylenebilir. Sosyal değişimlerden etkilenme bakımından ise orta tabakaya kadar ekonomik durum iyileştikçe dindarlıkta liberalleşme eğilimlerinin arttığı ortanın üstü tabakada kısmi bir düşüşe geçip yüksek tabakada tekrar arttığı görülmektedir.

Araştırma bulgularımız Aydınalp'in bulgularıyla da benzerlik göstermektedir. Aydınalp'in araştırma sonuçlarına göre gelir düzeyi gruplar arasında farklılaşmaya sebep olsa da, gelir düzeyinin artmasıyla dindarlık düzeyinde belirgin bir azalma görülmemektedir.⁴¹⁷ Bizim araştırmamızda da bir noktaya kadar gelir düzeyi arttıkça dini tutumlarda kısmi azalmalar görülse de gelir düzeyi yüksek tabakada dine yönelik tutumlarda bir düşüş görülmemektedir. Dolayısıyla ekonomiye göre, bölgede dini hayatta 15 sene öncesine göre derin bir farklılaşma olmadığı söylenebilir. Bu da bir taraftan ekonomik anlamda sınıfsal farklılaşmalarda ciddi bir değişim olmadığı, diğer taraftan da, bölgede geleneksel dini değerlerin korunmasına yönelik eğilimlerin devam ettiği söylenebilir.

⁴¹⁷ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.184.

3.6. Mesleğe Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

Bireylerin yaşam biçimi tutum ve davranışlarını etkileyen şekillendiren bir diğer faktör de meslekleridir. Farklı meslekteki insanlar farklı gelirlere sahip olup buna göre yaşam sürmenin yanı sıra içinde bulundukları sosyal çevre bakımından da belli tutum ve davranış biçimleri kazanmaktadır. Bu tutum ve davranışlar bireylerin hayatının pek çok alanını etkilerken dini hayatlarını da etkileyip dindarlıklarını farklılaştırabilmektedir. Bu sebeple meslek faktörü de bu hususta dini hayata yönelik tutumların ölçülmesinde bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Meslek dallarında unvanlı memur olarak kategorileştirilen grup öğretmen, polis, hemşire, doktor gibi yüksek okul mezunu çalışanlardan; unvansız memurlar ilköğretim, ortaokul ve lise mezunu çalışanlardan; zanaatkarlar üretici, fırıncı, lokantacı, demirci, tamirci, terzi, marangoz, tornacı vb mesleklerde çalışanlardan; esnaf/ticaret erbabı ise derici, bakkal, tuhafiyeci, sarraf gibi meslek dallarında çalışanlardan oluşmaktadır. Ayrıca serbest meslek olarak belirtilen grup da mühendis, avukat, veteriner ve muhasebeci gibi yine yüksek okul mezunu çalışanlardan oluşmaktadır.

Tablo 73: Mesleğe Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Boyutlar	Meslek	N	M	S	F	P	Farklar
İnanç	a)Çiftçi	6	4,90	,167	2,395	,015	d- b,c,d,e,f,g, h,k
	b)Unvanlı memur	80	4,84	,401			
	c)Unvansız memur	16	4,96	,108			
	d)İşçi	45	4,64	,561			
	e)Zanaatkar	27	4,98	,076			
	f)Esnaf/ticaret erbabı	41	4,89	,337			
	g)Serbest Meslek	37	4,91	,328			
	h)Ev hanımı	121	4,87	,354			
	k)Öğrenci	140	4,87	,447			
	Toplam	513	4,86	,398			
İbadet	a)Çiftçi	6	4,05	,370	5,535	,000	k- b,e,f,g,h
	b)Unvanlı memur	80	4,09	,755			
	c)Unvansız memur	16	3,97	,623			
	d)İşçi	46	3,76	,857			
	e)Zanaatkar	27	4,21	,577			
	f)Esnaf/ticaret erbabı	41	4,10	,790			
	g)Serbest Meslek	37	4,03	,747			
	h)Ev hanımı	122	4,16	,673			
	k)Öğrenci	140	3,66	,704			
	Toplam	515	3,96	,744			

Dini Liberalleşme	a)Çiftçi	6	2,58	,656	8,524	,000	k- b,d,e,f,g,h, k
	b)Unvanlı memur	80	2,44	,911			
	c)Unvansız memur	16	2,53	,912			
	d)İşçi	46	2,43	,740			
	e)Zanaatkâr	27	2,36	,841			
	f)Esnaf/ticaret erbabı	41	2,26	,789			
	g)Serbest meslek	37	2,26	,945			
	h)Ev hanımı	122	2,19	,684			
	k)Öğrenci	138	2,92	,735			
	Toplam	513	2,48	,830			
Eşitlikçi Eğilimler	a)Çiftçi	6	3,11	1,223	5,478	,000	k- a,b,c,d,e,f, g,h
	b)Unvanlı memur	80	3,61	,978			
	c)Unvansız memur	16	3,45	1,179			
	d)İşçi	46	3,48	,876			
	e)Zanaatkâr	27	3,54	,983			
	f)Esnaf/ticaret erbabı	41	3,58	,906			
	g)Serbest meslek	37	3,14	,979			
	h)Ev hanımı	122	3,50	,907			
	k)Öğrenci	138	4,04	,859			
	Toplam	513	3,64	,957			
Diyanet ve Dini Gruplar	a)Çiftçi	5	3,66	,971	2,806	,005	h- b,c,k
	b)Unvanlı memur	80	3,50	,789			
	c)Unvansız memur	16	3,35	,724			
	d)İşçi	46	3,63	,849			
	e)Zanaatkâr	27	3,67	,889			
	f)Esnaf/ticaret erbabı	40	3,78	,730			
	g)Serbest meslek	37	3,59	,653			
	h)Ev hanımı	122	3,76	,657			
	k)Öğrenci	138	3,38	,780			
	Toplam	511	3,57	,765			

Tabloda görüldüğü üzere mesleğe göre dini hayata yönelik tutumların inanç, ibadet, dini liberalleşme, eşitlikçi eğilimler, diyanet ve dini gruplar boyutlarının hepsinde istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p < .01$). Gruplar arası çoklu karşılaştırmada ise inanç boyutunda işçilerle çiftçiler hariç diğer tüm meslek grupları arasında işçiler aleyhine; ibadet boyutunda öğrencilerle unvanlı memur, zanaatkâr, esnaf/ticaret erbabı, serbest meslek ve ev hanımları arasında öğrenciler aleyhine; dini liberalleşme boyutunda öğrencilerle çiftçiler ve unvansız memurlar hariç diğer meslek grupları arasında; eşitlikçi eğilimler boyutunda öğrencilerle tüm meslek grupları arasında öğrenciler aleyhine; diyanet ve dini gruplar boyutunda ise ev hanımları ile unvanlı- unvansız memur ve öğrenciler arasında ev hanımları lehine istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Ortalamalara bakıldığında inanç, ibadet ve diyanet ve dini gruplar boyutlarında öğrencilerden sonra en düşük ortalamalara genellikle işçi ve unvanlı-unvansız memurların, en yüksek ortalamalara ise zanaatkâr, esnaf/ ticaret erbabı ve ev hanımlarının sahip olduğu görülmektedir. Öğrencilerin gençlik döneminin vermiş olduğu dinamizm ve sorgulamalarla daha az dindar olduğu düşüncesi yaşa göre yapılan Anova Testi sonuçlarıyla da doğrulanmış idi. Bu sebeple burada da benzer bulgulara rastlanılması şaşırtıcı olmamıştır. Genç nesil ve dolayısıyla öğrencilerin dini tutumlarının düşük dini değişim tutumlarının ise yüksek olduğu, modern ve seküler değerlere, düşünce biçimlerine adapte olmaya daha açık oldukları söylenebilir.

Bunun yanı sıra benzer şekilde sabit bir ücretle çalışan unvanlı ve unvansız memurların da modern hayat biçiminin getirdiği bireysel, eşitlikçi, özgürlükçü ve liberal düşünce biçimlerine sahip olduğu söylenebilir. Memurların dindarlık eğilimlerinin düşük değişim eğilimlerinin yüksek olmasındaki en belirgin faktörün eğitim olduğu düşünülmektedir. Yüksek tahsil görmüş olan bu gruplar eğitimin seküler yapısı neticesinde daha rasyonel ve eşitlikçi, özgürlükçü, liberal düşüncelere sahip olabilmektedir. Ancak ibadet boyutunda unvanlı memurların yüksek bir ortalamaya sahip olması da dikkat çekicidir. Anlaşılan o ki unvanlı memurlar düşünce bakımından liberal ve eşitlikçi görüşlere sahip olsa da davranışlarında dini pratikleri sıklıkla yerine getirerek bir yandan dindarlıkla olan bağını da sağlam tutmaya özen göstermektedir. Esnaf ve zanaatkârlar ise dini hayata yönelik tutumlarında unvanlı ve unvansız memurlara, öğrencilere göre daha muhafazakâr ve geleneksel bir anlayışın taşıyıcısı görülmektedir. Ev hanımlarının da benzer şekilde dini tutumları yüksek, değişim eğilimleri ise düşüktür.

Bulgularımızın aksine Aydınalp'in araştırmasında meslek grupları arasında dini hayata yönelik tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Dolayısıyla 15 sene öncesine göre meslek faktörü artan farklılaşmalara paralel biçimde dini hayatta da farklılaşmalar yaratmaya başlamıştır denilebilir. Meslek ve temel sosyal statüler geleneksel bir bölge olan Gerede'de de dini hayatta etkisini göstermeye başlamıştır. Yine de araştırmamızda 15 sene öncesiyle karşılaştırıldığında benzer bulgular da tespit edilmiştir. Örneğin ortalamalara bakıldığında bizim bulgularımızla da

örtüşür şekilde ev hanımlarının unvanlı memurlara göre dini hayata yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olduğu görülmektedir.⁴¹⁸

3.7. Gerede İle İlişki Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

Bireylerin içinde bulunduğu konumun yani sosyal çevrenin onun davranışlarını şekillendirdiği bilinmektedir. Büyükşehirde ya da köyde, kasabada yaşayan biri için İlçe konumunda olan Gerede ile ilişki durumunun onun düşünce ve davranışlarını etkileyeceği düşünülmektedir. Bu sebeple dini hayata yönelik tutumların anlaşılmasında Gerede ile ilişki durumu da bir değişken olarak ele alınmıştır.

Tablo 74: Gerede ile İlişki Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Boyutlar	İlişki Durumu	N	M	S	F	P	Farklar
İnanç	a)Sürekli oturuyorum	398	4,83	,417	1,557	,199	
	b)Yazın otururum	14	4,85	,425			
	c)Sık sık giderim	55	4,94	,205			
	d)Bazen giderim	75	4,90	,424			
	Toplam	542	4,86	,403			
İbadet	a)Sürekli oturuyorum	399	3,98	,734	2,146	,093	
	b)Yazın otururum	14	4,00	,853			
	c)Sık sık giderim	55	4,12	,673			
	d)Bazen giderim	76	3,80	,779			
	Toplam	544	3,97	,740			
Dini Liberalleşme	a)Sürekli oturuyorum	397	2,43	,810	1,880	,132	
	b)Yazın otururum	14	2,82	,948			
	c)Sık sık giderim	54	2,42	,702			
	d)Bazen giderim	76	2,60	,943			
	Toplam	541	2,46	,826			
Eşitlikçi Eğilimler	a)Sürekli oturuyorum	397	3,58	,927	1,609	,186	
	b)Yazın otururum	14	3,52	,993			
	c)Sık sık giderim	54	3,68	,959			
	d)Bazen giderim	76	3,83	1,071			
	Toplam	541	3,62	,954			
Diyanet ve Dini Gruplar	a)Sürekli oturuyorum	398	3,61	,683	7,114	,000	d-a,b,c
	b)Yazın otururum	14	3,80	1,245			
	c)Sık sık giderim	53	3,83	,747			
	d)Bazen giderim	75	3,27	,900			
	Toplam	540	3,59	,753			

⁴¹⁸ Aydınlı, Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, s.182.

Tabloda görüldüğü gibi Gerede ile ilişki durumuna göre dini hayata yönelik tutumların diyanet ve dini gruplar boyutunda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < .05$). İnanç, ibadet, dini liberalleşme ve eşitlikçi eğilimler boyutlarında ise istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Yapılan gruplar arası çoklu karşılaştırma bulgularına bakıldığında diyanet ve dini gruplar boyutunda Gerede'ye bazen gidenlerle, sürekli oturanlar, yazın gidenler ve sık sık gidenler arasında bazen gidenler aleyhine istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık görülmektedir.

Ortalamalara bakıldığında inanç ve ibadet boyutlarında genellikle Gerede ile ilişki sıklığı azaldığında dini tutumların yükseldiği, bazen gidenlerde ise kısmi bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Dini liberalleşme boyutunda Gerede'de sürekli oturan ve sık sık gidenlerin düşük, yazın oturan ve bazen gidenlerin ise yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Eşitlikçi eğilimler boyutunda en düşük ortalamaya Gerede de yazın oturanların, en yüksek ortalamaya ise bazen gidenlerin sahip olduğu görülmektedir.

Anova testi sonuçlarına göre diyanet ve dini gruplar boyutu dışında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiş olsa da ortalamalar dikkate alınarak Gerede'de sürekli oturan, yazın giden ve sık sık gidenler bir grup; bazen gidenler ise ayrı bir grup olarak kabul edildiğinde Gerede ile daha sıkı ilişkide olanların dindarlık eğilimlerinin yüksek, liberalleşme eşitlikçi ve özgürlükçü görüşlere sahip olma gibi dini değişim eğilimlerinin ise düşük olduğu düşünülebilir. Gerede'de oturmayıp Ankara, İstanbul, Bolu gibi şehirlerde yaşayan çeşitli sebeplerle sık ilişki kurmayıp bazı zamanlarda Gerede'ye giden bireylerin ise dini tutumlarının düşük, değişim eğilimlerinin diğer gruba kıyasla yüksek olduğu söylenebilir.

Aydınalp'in bölgede 15 yıl önce yapmış olduğu araştırmada bizim bulgularımızın aksine Gerede ile ilişki durumuna göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiş olup en yüksek dindarlık ortalamasına köylerde yaşayan ama çeşitli sebeplerle Gerede'ye bazen gidenlerin sahip olduğu görülmektedir. En düşük ortalama ise yazın çevre illere çalışmaya gidip kışları Gerede'de oturanlardır.⁴¹⁹ Bizim araştırmamızda, köyde oturanlar sorulmadığı için, Gerede ile ilişki durumuna göre dini hayattaki

⁴¹⁹Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.194

değişimler konusunda net bir yorum yapamasa Gerede ile ilişki durumunun 15 sene öncesine kıyasla dini hayatta artık farklılaşmalara sebep olmadığını söyleyebiliriz.

3.8. Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

Bireylerin aldığı eğitim onların hayatlarını her alanda etkilediği gibi din eğitimi alma durumu da dindarlıklarını etkilemekte, şekillendirmektedir. Herhangi bir yerden din eğitimi almamış ya da din eğitimlerini farklı yerlerde almış bireylerin dini hayata yönelik tutumları farklılaşabilmektedir. Bu sebeple din eğitimi alma durumu da bir değişken olarak ele alınmıştır.

Tablo 75: Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Boyutlar	Din Eğitimi	N	M	S	F	P	Farklar
İnanç	a)Din eğitimi almadım	15	4,38	,966	8,529	,000	a- b,c,d,e,f, g,h,k
	b)Kendi kendime	46	4,62	,621			
	c)Ailede	85	4,74	,524			
	d)Camide	161	4,90	,288			
	e)Dini gruplarda	16	4,96	,108			
	f)Kur'an Kursunda	145	4,96	,147			
	g)İmam hatip lisesinde	43	4,96	,162			
	h)Genel Kurumlarda	30	4,88	,438			
	k)İlahiyat Fakültesinde	7	5,00	,000			
	Toplam	548	4,86	,397			
İbadet	a)Din eğitimi almadım	15	3,32	,986	7,512	,000	a- d,e,f,g,h, k
	b)Kendi kendime	46	3,67	,887			
	c)Ailede	86	3,68	,837			
	d)Camide	161	4,01	,721			
	e)Dini gruplarda	16	4,27	,669			
	f)Kur'an Kursunda	145	4,08	,530			
	g)İmam-Hatip Lisesinde	43	4,33	,456			
	h)Genel Kurumlarda	30	4,06	,788			
	k)İlahiyat Fakültesinde	7	4,61	,412			
	Toplam	549	3,97	,735			
Dini Liberalleşme	a)Din eğitimi almadım	14	2,95	,959	5,644	,000	a- d,e,f,g,k
	b)Kendi kendime	46	2,51	,773			
	c)Ailede	86	2,74	,789			
	d)Camide	161	2,42	,808			
	e)Dini gruplarda	16	2,08	,869			
	f)Kur'an Kursunda	143	2,39	,769			
	g)İmam-Hatip Lisesinde	43	2,20	,831			
	h)Genel Kurumlarda	30	2,85	,884			
	k)İlahiyat Fakültesinde	7	1,40	,317			
	Toplam	546	2,47	,827			

Eşitlikçi Eğilimler	a)Din eğitimi almadım	14	3,85	,893	3,315	,001	e- a,c,d,f,h
	b)Kendi kendime	46	3,50	,794			
	c)Ailede	86	3,70	,879			
	d)Camide	161	3,65	,943			
	e)Dini gruplarda	16	3,00	1,102			
	f)Kur'an Kursunda	143	3,76	,986			
	g)İmam-Hatip Lisesinde	43	3,20	,984			
	h)Genel Kurumlarda	30	3,88	,876			
	k)İlahiyat Fakültesinde	7	3,00	,922			
	Toplam	546	3,63	,952			
Diyanet ve Dini Gruplar	a)Din eğitimi almadım	15	3,20	1,125	3,018	,003	g- a,b,c,e,f, h
	b)Kendi kendime	46	3,51	,890			
	c)Ailede	86	3,42	,756			
	d)Camide	160	3,71	,688			
	e)Dini gruplarda	16	3,43	,640			
	f)Kur'an Kursunda	143	3,61	,750			
	g)İmam-Hatip Lisesinde	42	3,88	,652			
	h)Genel Kurumlarda	30	3,32	,793			
	k)İlahiyat Fakültesinde	7	3,71	,487			
	Toplam	545	3,59	,760			

Tabloda görüldüğü gibi yapılan Anova testi sonucu din eğitimi alma durumuna göre dini hayata yönelik tutumların inanç, ibadet, dini liberalleşme, eşitlikçi eğilimler, diyanet ve dini gruplar boyutlarının tümünde istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < .03$). Gruplar arası çoklu karşılaştırmada ise inanç boyutunda din eğitimi almayanlarla diğer tüm gruplar arasında; ibadet boyutunda din eğitimi almayanlarla kendi kendine ve ailede alanlar dışında tüm gruplar arasında; dini liberalleşme boyutunda din eğitimi almayanlarla camide, dini gruplarda, Kur'an kursunda, imam hatip lisesi ve ilahiyat fakültesinde din eğitimi alanlar arasında; eşitlikçi eğilimler boyutunda dini gruplarda din eğitimi alanlarla din eğitimi almayanlar, ailede, camide, kuran kursunda ve genel kurumlarda din eğitimi alanlar arasında; diyanet ve dini gruplar boyutunda ise din eğitimini imam hatip lisesinde alanlarla camide ve ilahiyat fakültesinde alanlar dışında diğer tüm gruplar arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Ortalamalara bakıldığında en düşük dindarlık ortalamalarına herhangi bir din eğitimi almayanların daha sonra ise kendi kendine ve genel eğitim kurumlarında din eğitimi alanların sahip olduğu görülmektedir. En yüksek ortalamaya sahip olanlar ise din eğitimini imam hatip lisesi, ilahiyat fakültesi ve dini gruplarda alanlardır. Herhangi

bir din eğitimi almamış olanların dini liberalleşme ve eşitlikçi eğilimler boyutlarında yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Bu grubun dini hayata yönelik tutumlarda daha liberal ve eşitlikçi görüşler benimsediği, dünyevi akılcı bir bakış açısına sahip olduğu, yaptığı tercihlerde çevresel faktörlerden ziyade kendi vicdanıyla özerk tercihler yaptığı söylenebilir. Bu durum Aydınalp'ın "*özerk dünyevileşmeler*"⁴²⁰ kavramını hatırlatmaktadır. Zira Türkiye şartlarında din eğitimi alınabilecek pek çok kaynak bulunmasına rağmen din eğitimi alınmamış olması dindarlıkta geleneksel dini kültürden ziyade özerk bir arayışın olduğunu düşündürmektedir. Benzer şekilde kendi kendine din eğitimi alanlar ve genel kurumlarda din eğitimi alanların da değişim karşısında daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir. Dini gruplarda din eğitimi alanların ise dini liberalleşme, akılcılaşma, eşitlikçi görüşler karşısında muhafazakâr bir duruş sergilediği görülmektedir. Yine imam hatip lisesi ve ilahiyat fakültesinde din eğitimi almış olanlar da dini hayatta değişim karşısında daha mesafeli bir duruş sergilemektedir.

Bulgularımızın aksine Aydınalp'ın çalışmasında dini hayata yönelik tutumlarda din eğitimi alma durumuna göre istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.⁴²¹ Dolayısıyla 15 sene öncesine göre din eğitimi alma faktörü artan farklılaşmalara paralel biçimde dini hayatta da farklılaşmalara sebep olmaya başlamıştır denilebilir. Ancak 15 sene öncesiyse benzer biçimde herhangi bir din eğitimi almayanların dini hayata yönelik en olumsuz tutuma sahip olan grup olmaya devam ettiği görülmektedir.

3.9. Baskın Siyasi Düşünceye Göre Dini Hayata Yönelik Tutumlar

Bireyin sahip olduğu ideoloji onun tüm hayatını etkilediği gibi dini hayatını da etkilemektedir. Bireylerin tutum ve davranışları bu ideolojileri doğrultusunda şekillenmekte ve çeşitlenmektedir. Bu sebeple dini hayata yönelik tutumların ölçülmesinde bireylerin kendilerini tanımladıkları baskın düşünce de bir değişken olarak ele alınmıştır.

⁴²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınalp, '*Özerk Dünyevileşmeler*' Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği', s.220-225.

⁴²¹ Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.180.

Tablo 76: Baskın Siyasi Düşünceye Göre Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Boyutlar	Baskın Düşünce	N	M	S	F	P	Farklar
İnanç	a)Muhafazakâr	93	4,96	,215	48,916	,000	e- a,b,c,d,f,g
	b)Milliyetçi-Muhafazakâr	175	4,94	,198			
	c)Milliyetçi	89	4,85	,393			
	d)İslamcı	98	4,98	,071			
	e)Sosyal Demokrat	42	4,10	,767			
	f)Liberal	12	4,36	,691			
	g)Diğer	17	4,95	,132			
	Toplam	526	4,85	,405			
İbadet	a)Muhafazakâr	94	4,33	,579	38,486	,000	e- a,b,c,d,g
	b)Milliyetçi-Muhafazakâr	175	4,10	,585			
	c)Milliyetçi	89	4,68	,683			
	d)İslamcı	98	4,30	,505			
	e)Sosyal Demokrat	42	2,94	,751			
	f)Liberal	12	3,15	,921			
	g)Diğer	17	3,59	,832			
	Toplam	527	3,98	,741			
Dini Liberalleşme	a)Muhafazakâr	94	2,26	,733	20,036	,000	e- a,b,c,d,g
	b)Milliyetçi-Muhafazakâr	175	2,36	,761			
	c)Milliyetçi	88	2,74	,817			
	d)İslamcı	97	2,09	,698			
	e)Sosyal Demokrat	42	3,30	,578			
	f)Liberal	12	3,37	,714			
	g)Diğer	17	2,83	1,079			
	Toplam	525	2,47	,831			
Eşitlikçi Eğilimler	a)Muhafazakâr	94	3,28	1,126	4,744	,000	a-b,c,d,e
	b)Milliyetçi-Muhafazakâr	175	3,53	,850			
	c)Milliyetçi	88	3,85	,854			
	d)İslamcı	97	3,66	1,037			
	e)Sosyal Demokrat	42	4,03	,628			
	f)Liberal	12	3,80	,947			
	g)Diğer	17	3,76	1,110			
	Toplam	525	3,61	,958			
Diyanet ve Dini Gruplar	a)Muhafazakâr	93	3,77	,700	17,769	,000	d- b,c,e,f,g
	b)Milliyetçi-Muhafazakâr	175	3,62	,655			
	c)Milliyetçi	88	3,52	,783			
	d)İslamcı	97	3,96	,645			
	e)Sosyal Demokrat	42	2,91	,702			
	f)Liberal	12	3,02	,958			
	g)Diğer	17	2,76	,761			
	Toplam	524	3,59	,763			

Tabloda görüldüğü gibi baskın siyasi düşünceye göre dini hayata yönelik tutumların inanç, ibadet, dini liberalleşme, eşitlikçi eğilimler, diyanet ve dini gruplar boyutlarının tümünde istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < .01$). Gruplar arasında çoklu karşılaştırmada ise inanç boyutunda sosyal demokratlarla diğer tüm gruplar arasında sosyal demokratlar aleyhine; ibadet ve dini liberalleşme boyutlarında sosyal demokratlarla, liberaller hariç diğer tüm gruplar arasında sosyal demokratlar aleyhine; eşitlikçi eğilimler boyutunda muhafazakârlarla, milliyetçi-muhafazakârlar, milliyetçiler, İslamcılar ve sosyal demokratlar arasında sosyal demokratlar aleyhine; diyanet ve dini gruplar boyutunda ise İslamcılarla muhafazakârlar hariç diğer tüm gruplar arasında İslamcılar lehine istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Ortalamalara bakıldığında en yüksek dindarlık ortalamasına İslamcı ve muhafazakârların, en düşük ortalamaya ise sosyal demokrat ve liberallerin sahip olduğu görülmektedir. İbadet boyutunda en yüksek ortalamaya sahip olan milliyetçiler ve kendisini İslamcı, muhafazakâr olarak tanımlayanlar dini pratikleri yerine getirmede daha titiz davranırken; dindarlıklarında modern, dünyevi yaşam biçiminin etkilerine karşı muhafazakâr bir duruş sergilemekte ve tümüyle değişimden soyutlanamasa da nüve olarak geleneksel İslami anlayışın da taşınmasını sağlamaktadır. Dini tutumlarında düşük ortalamaya sahip olup, değişim eğilimleri yüksek olan sosyal demokratların dini hayatı yaşamada daha çok kendi vicdanlarıyla özerk kararlarına yer verdiği düşünülmektedir. Bu grup kararlarında daha dünyevi, akılcı ve bireysel seçimlere yer vermekte dindarlıklarını da böyle şekillendirmektedir. Benzer bir dindarlık liberaller için de söz konusudur.

Aydınalp'in araştırmasında dini hayata yönelik tutumlarda baskın düşünce faktörüne göre istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. En yüksek dindarlık ortalamasına muhafazakârlar, en düşük ortalamaya ise sosyal demokratlar sahiptir.⁴²² Dolayısıyla 15 sene öncesine göre artan farklılaşmalara paralel biçimde dini hayata yönelik tutumlarda baskın düşünce faktörü de farklılaşmalara sebep olmaya

⁴²² Aydınalp, *Gerede'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, s.197.

başlamıştır. Ancak yine de dini hayata yönelik en olumsuz tutuma sahip olanlar sosyal demokratlar olmaya devam etmektedir.

SONUÇ

“Sosyal Değişim Sürecinde Dini Hayat: Gerede Örneği” adını verdiğimiz araştırmamızda Gerede’de yaşayan toplumun inanç, ibadet ve sosyal hayata yönelik tutum ve davranışlarının tespit edilmesi ve tutum ve davranışların temel sosyolojik değişkenlere göre nasıl bir farklılık gösterdiği üzerinde çalışılmıştır. Araştırma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde araştırmanın teorik çerçevesi çizilmiş, üçüncü bölümde ise uygulamaya geçilmiştir. Teorik kısımda sosyal değişim kavramı, sosyal değişim kuramları, sosyal değişim faktörleri, sosyal değişim ve din ilişkisi ve Türkiye’de dindarlığın değişimi konularına değinilerek araştırma bölgesi olan Gerede ilçesinin tarihçe, coğrafi ve fiziki durum, nüfus, ekonomik yapı, eğitim ve din hizmetleri gibi genel özellikleri konu edilmiştir. Uygulama bölümünde ise dini hayata yönelik tutum ve davranışlar inanç, ibadet ve sosyal hayat boyutlarında incelenerek temel sosyolojik değişkenlere bağlı farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sahasında inanç esaslarının yüksek oranda kabul edildiği görülmektedir. Nitekim Allah inancı %99.6, melek inancı %98.2, Kur’an-ı Kerim inancı %97.3, Peygamber inancı %98.4, kıyamet ve ölüm sonrası inancı %93.1, kader inancı ise %93.4 oranında benimsenmektedir. Buna göre “inanç esasları yüksek oranda kabul edilmektedir” şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından doğrulanmıştır.

15 sene öncesine göre inanç esaslarını kabul etmede belirgin bir değişim yaşanmadığı görülse de inanç esaslarında “tamamen katılıyorum” şikkını işaretlemek yerine “katılıyorum” şikkını işaretleyenlerin oranının arttığı görülmektedir. Zira tamamen katılıyorum şikkını işaretleyenler Allah inancında %8, melek inancında %10, Kur’an-ı Kerim inancında %8, Peygamber inancında %9, kıyamet ve ölüm sonrası inancında %10, kader inancında ise %13 oranında azalmıştır. Yine önceki araştırmadan farklı olarak Allah inancında %1, melek inancında %1.5, Kur’an-ı Kerim inancında %2.5, Peygamber inancında %1.5, kıyamet ve ölüm sonrası inancında ve kader inancında %6’lık bir kesim fikrim yok demektedir. Dolayısıyla bölgede inanç esasları hususunda inançsızlık gibi bir eğilim olmasa da inanç esaslarına katılmada kısmen şüpheli bir düşünce biçiminin vuku bulmaya başladığı düşünülebilir.

İbadetleri yerine getirme oranlarına bakıldığında inanç oranlarına nispetle bir düşüş görülmektedir. İbadetleri yerine getirme sıklığında her zaman seçeneğini işaretleyenlerin oranı Kur'an-ı Kerim okumada %14.1, beş vakit namaz kılmada %29.5, cuma namazı kılmada %66.6, bayram namazı kılmada %78.4, teravih namazı kılmada %30.6, ramazan orucu tutmada %74.2, zekat vermede %68.3, kurban kesmede %76.5, hacca gitmede %73.9, dua etmede %55.3, mübarek gün ve gecelerde ibadet etmede ise %38.5'dir. Her zaman yerine getirilme oranı %50'den fazla olan ibadetler bayram namazı, kurban, ramazan orucu, hac, zekât, cuma namazı ve dua etme ibadetidir. Buna göre "ibadetlerin yerine getirilme sıklığı istikrarlı olmamakla birlikte, bölge insanının hayatında temel dini ibadetler önemini korumaktadır" şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından doğrulanmıştır.

15 sene öncesine göre ibadetleri yerine getirmede bazı değişimler göze çarpmaktadır. Kuran okuma ibadetini her zaman yerine getirenlerin oranında %3, imkânı olduğunda hacca gitmeyi düşünenlerin oranında %2'ye yakın, imkânı olduğunda zekât verenlerin oranında %19, yine imkânı olduğunda kurban kesenlerin oranında %23'lük bir artış görülmektedir. Bunun yanı sıra beş vakit namazı her zaman kılanların oranında %5, cuma namazını her zaman kılanların oranında %4, her zaman oruç tutanların oranında %18, her zaman teravih namazı kılanların oranında %7, mübarek gün ve gecelerde her zaman ibadet edenlerin oranında ise %2'lik bir azalma görülmektedir. Buna göre ibadetleri yerine getirmede bölgede iki yönlü bir değişimin yaşandığını söyleyebiliriz. Sosyal değişim sürecinde dini hayata yönelik tutumlarda ibadetleri yerine getirme hususunda bir yandan azalmalar yaşanırken, bir yandan da daha çok ekonomik duruma bağlı olarak yerine getirilen ibadetlerin oranında artış yaşanmaktadır.

Sosyal hayat boyutunda bölgede geleneksel dini yaşayışa etki eden çeşitli faktörler bulunmaktadır. Dünya ve ülke genelinde yaşanan modernleşme, bireyselleşme, akılcılaşma, dünyevileşme süreçleri ve bu doğrultuda şekillenen daha liberal, eşitlikçi ve özgürlükçü düşünce yapısı araştırma bölgemizde de etkisini hissettirmektedir. Bunun yanı sıra bölgede deri ve organize sanayinin gelişimiyle ekonomik refah seviyesi yüksek bir dindar üst sınıfın varlığından bahsedilebilir. Din, ekonomi ve siyaset kurumunun

herhangi birinde meydana gelen bir değişimin diğer iki unsurda da değişimlere sebep olabileceği bilinmektedir. Ekonomik refah kazanan bu üst sınıf tüketim alışkanlıkları ve gündelik yaşam biçimiyle diğer sınıfları etkilediği gibi tutum ve davranışlarda da geleneksel dini yaşayıştan modernliğe kayan değişmelere sebep olabilmektedir. Diğer yandan bölgede bulunan Meslek Yüksek Okulu'na farklı şehir ve kültürlerden öğrenciler gelmekte ve çevrelerindeki diğer insanları da etkileyerek tutum ve davranışlarda değişime sebep olabilmektedir. Bunun yanı sıra oldukça yaygınlık kazanan internet ve sosyal medya kullanımının da dinin sosyal hayat boyutunda özellikle genç nesilde değişimleri tetiklediği düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun %54.6'sı kadınların tüm meslek dallarında erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini düşünmektedir. %73.1'i miras paylaşımının İslam'ın ön gördüğü gibi değil de modern hukuk sisteminin getirdiği şekliyle kadın ve erkeğin eşit pay alması gerektiği düşüncesinde olduğu görülmektedir. Dinde zorlama olmadığı ve bireylerin istedikleri inancı özgürce seçebilecekleri düşüncesinde olanların oranı %70.6'dır. Sıklıkla ahiretten ziyade dünya işlerine daldığını düşünenlerin oranı %34.8'dir. Anneler günü, babalar günü, sevgililer günü ve yılbaşı gibi geleneksel dini kültürde bir anlamı olmayan modern seküler günlerin kutlanmasında bir sakınca görmeyenlerin oranı %25'dir. Bu orana yakın bir biçimde %22'lik bir kesim gençlerin evlilik öncesi bir arada vakit geçirmesinde bir sakınca görmemektedir. Bu konuda fikir beyan etmekten çekinenlerin oranı ise %13.4'tür. Yine örneklem grubunun %78.8'inin paranın giderek hayatta en büyük değer haline geldiğini düşündüğü görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle “dinin sosyal hayat boyutunda sosyal değişimin etkisi hissedilmektedir” şeklindeki hipotezimizin araştırma bulguları tarafından doğrulandığı söylenebilir.

Araştırmamızda 15 sene öncesine göre sosyal hayatla ilgili bazı hususlarda da çeşitli değişimler görülmektedir. Dindar insanların ticari hayatta daha dürüst ve güvenilir olduğu görüşüne katılanların oranı %80'den %74.5'e; diyanetin verdiği fetvalara güvenenlerin oranı %78.5'den %70'e; ailede dini görevlerini yerine getirmeyenlerin uyarılması gerektiği görüşüne katılanların oranı %96'dan %85'e düşmüştür. 15 yıl öncesinde tarikatların dini yaşamada öneminin büyük olduğunu

düşünenlerin oranı %69.5, cemaatlerin dini yaşamada öneminin büyük olduğu görüşüne katılanların oranı %78 iken bizim çalışmamızda dini grupların (tarikât ve cemaat) dini yaşamada öneminin büyük olduğu görüşüne katılanların oranı %50'dir. Burada %20-28 gibi bir düşüşün olduğu göze çarpmaktadır. 15 sene öncesinde oy verirken adayların dindar olmasına her zaman ve çoğu zaman dikkat edenlerin toplam oranı %55 iken bizim çalışmamızda örneklem grubunun %69'unun dindarlıktan ziyade yönetim kabiliyetine önem verdiği görülmektedir.

Bu örneklerin yanı sıra gelenekselleşme şeklinde değişimlerin yaşandığı örnekler görmek de mümkündür. Zira dinle doğrudan ilgisi olmayan konularda hiçbir zaman din adamlarına danışmayanların oranı %43'den %15.5'e düşmüştür. Bu da hayatın diğer alanlarında din adamlarının görüşlerine daha fazla önem verildiğini düşündürmektedir. Kadınların bütün meslek dallarında erkeklerle eşit olması gerektiğini düşünenlerin oranında da 15 sene öncesine göre %17'lik bir düşüş görülmektedir. Hiçbir zaman alkol kullanmayanların oranı 15 sene önce %83 iken bizim çalışmamızda %85'dir. Bu oran matematiksel anlamda %2 gibi küçük gibi görünse de aksi yönde bir değişimin olmamış olması açısından dikkat çekicidir. Yine şaşırtıcı bir biçimde gençlerin evlilik öncesi bir arada vakit geçirmesinde sakınca görmeyenlerin oranı 15 sene öncesine kıyasla %14 oranında azalmıştır. Özetle diyebiliriz ki bölgede 15 sene öncesine göre sosyal hayatta hem geleneksel değerlerin canlı tutulması yönünde hem de dünyevileşme yönünde değişimlerin etkisi hissedilmektedir.

Temel sosyolojik değişkenlere göre yapılan testlerde de şu bulgular elde edilmiştir. Cinsiyet faktörüne göre dini hayata yönelik tutumların eşitlikçi eğilimler boyutu dışında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. İnanç ibadet, diyanet ve dini gruplar boyutlarında kadınların dini tutumları erkeklerinkinden yüksektir. Buna göre “farklı cinsler arasında dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Kadınların dini tutumları erkeklere göre daha yüksektir” şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından kısmen doğrulanmıştır.

15 sene önce öncesinde cinsiyet faktörü dini hayata yönelik tutumları belirlemede istatistikî açıdan anlamlı bir farklılığa sebep olmamıştır. Ancak yine de erkeklerin dini tutum ortalamaları kadınlarınkinden yüksektir. Bizim çalışmamızda ise

kadınlar lehine hareketlenmeler görölse de cinsiyet faktörü dini hayata yönelik tutumlarda belirgin bir farklılığa sebep olmamaya devam etmektedir.

Yaş faktörüne göre dini hayata yönelik tutumların inanç boyutu dışında diğer tüm boyutlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Genellikle yaş arttıkça dini hayata yönelik tutumlar artıyor gibi görünse de istisnai bazı dönem ve boyutlarda bunun aksi yönde ortalamaların olması yaşı artmasıyla dini tutumların da tamamen paralel bir biçimde yükselmediğini göstermektedir. Buna göre “farklı yaş grupları arasında dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Yaş arttıkça dini tutumlar da artmaktadır” şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından kısmen doğrulanmıştır.

15 sene önceki araştırmada da bizim bulgularımızla benzer şekilde yaşa göre dini hayata yönelik tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Genellikle yaş arttıkça dini tutumların arttığı; modern hayatın getirmiş olduğu bireysel, liberal, özgürlükçü ve eşitlikçi görüşlerin etkisinin azaldığı görölmektedir. Dolayısıyla bölgede yaşa bağlı dini hayatta farklılaşmalar hâkim eğilim olarak devam etmektedir. Bölgede daha üst yaşlar geleneksel değerleri devam ettirirken, daha genç yaşlarda olanlar değişimin taşıyıcısı olmaktadır.

Medeni duruma göre dini hayata yönelik tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık mevcuttur. Ortalamalar ve gruplar arası farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda evlilerin bekârlara göre dini tutumlarının daha yüksek olduğu, değişimin etkilerinin tespit edilmeye çalışıldığı dini liberalleşme ve eşitlikçi eğilimler boyutlarında da evlilerin daha düşük ortalamalara sahip olup dindarlıkta daha geleneksel bir duruşu benimsediği, bekârların ise modern seküler yaşam biçiminin etkilerine daha açık olduğu görölmektedir. Buna göre “medeni duruma göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Evlilerin dini tutumları bekârlarınkinden daha yüksektir” şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından doğrulanmıştır.

15 sene öncesinde de medeni durumun dini hayata yönelik tutumlarda farklılıklara sebep olduğu, evlilerin dini tutumlarının bekârlarınkinden yüksek olduğu

görülmektedir. Buradan hareketle araştırma bölgesinde, medeni duruma göre dini hayatta gözle görülür bir değişimin söz konusu olmadığını söyleyebiliriz. 15 sene önce olduğu gibi bugün de evliler bekârlara göre daha dindar olmaya devam etmektedirler.

Eğitim durumuna göre dini hayata yönelik tutumların ibadet, dini liberalleşme ve diyanet ve dini gruplar boyutlarında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Liseye kadar olan dönemde eğitim seviyesi arttıkça dini tutumların azaldığı, liseden sonra ise ortalamaların yükseldiği görülmektedir. Aynı şekilde modernleşmenin getirdiği dünyevileşme, bireyselleşme, akılcılaşma, liberalleşme gibi eğilimlerin liseye kadar olan dönemde eğitim seviyesi arttıkça arttığı, liseden sonra ise bu eğilimlerin azaldığı görülmektedir. Buna göre “genel eğitim durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Eğitim düzeyi arttıkça dini tutumlar azalmaktadır” şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından kısmen doğrulanmıştır.

15 sene öncesinde yapılan çalışmada eğitim durumuna göre dini hayata yönelik tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmese de eğitim seviyesi arttıkça ortalamaların azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla bölgede 15 yıllık süreçte, dini hayata yönelik tutumlarda eğitim faktörü istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmaya başlasa da, eğitim seviyesine göre dini hayatta belirgin bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim eğitim seviyesi ile geleneksel dini değerleri benimseme arasında önceki araştırmalarla tespit edilen ters orantı bugün de korunmaktadır.

Ekonomik duruma göre dini hayata yönelik tutumların diyanet ve dini gruplar boyutu dışında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ekonomik durumla dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmasa da ortalamaları bakımından gelir durumu yüksek tabakaya kadar ekonomik iyileşme arttıkça dini tutumların azaldığı, yüksek tabakada kısmi yükselişe geçtiği söylenebilir. Dini liberalleşme ve eşitlikçi eğilimler boyutunda ise orta tabakaya kadar ekonomik durum iyileştikçe dindarlıkta liberalleşme eğilimlerinin arttığı, ortanın üstü tabakada kısmi bir düşüşe geçip yüksek tabakada tekrar arttığı görülmektedir. Buna göre “ekonomik duruma göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Ekonomik düzey

arttıkça dini tutumlar azalmaktadır” şeklindeki hipotezimizin araştırma bulguları tarafından doğrulanmamıştır.

Bulgularımız Aydınalp’in 15 sene önceki bulgularıyla kısmen benzerlik göstermektedir. Aydınalp’in araştırma sonuçlarına göre gelir düzeyi gruplar arasında anlamlı bir farklılaşmaya sebep olsa da, gelir düzeyinin artmasıyla dindarlık düzeyinde belirgin bir azalma olmadığı görülmektedir. Bizim araştırmamızda da bir noktaya kadar gelir düzeyi arttıkça dini tutumlarda kısmi azalmalar görülse de gelir düzeyi yüksek tabakada dini tutumlarda bir düşüş görülmemektedir. Dolayısıyla ekonomiye göre, bölgede dini hayatta 15 sene öncesine göre derin bir farklılaşma olmadığı söylenebilir. Ekonomik düzey arttıkça dini hayata yönelik tutumlarda belirgin azalmalar olmamaya devam etmektedir.

Mesleğe göre dini hayata yönelik tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. En düşük ortalamalara sahip olan grup öğrencilerdir. Genç nesil ve dolayısıyla öğrencilerin dini tutumlarının düşük, değişim ve dünyevileşme tutumlarının ise yüksek olduğu; modern ve seküler değerlere, düşünce biçimlerine adapte olmaya daha açık oldukları söylenebilir. Benzer şekilde memurların da dini tutumlarının düşük, değişim eğilimlerinin yüksek olduğu görülmüştür. En yüksek dini tutum ortalamasına ise esnaflar, zanaatkârlar ve ev hanımları sahiptir. Buna göre “Meslek gruplarına göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Esnaf ve zanaatkârlar diğer meslek gruplarına göre daha yüksek dini tutumlara sahiptir” şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından doğrulanmıştır.

Bulgularımızın aksine Aydınalp’in araştırmasında meslek grupları arasında dini hayata yönelik tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu durum 15 sene öncesine göre meslek faktörünün artan farklılaşmalara paralel biçimde dini hayatta da farklılaşmalar yaratmaya başladığını göstermektedir. Meslek ve temel sosyal statüler geleneksel bir bölge olan Gerede’de de dini hayata yönelik tutumlarda etkisini göstermeye başlamıştır. Yine de araştırmamızda 15 sene öncesine karşılaştırıldığında ortak bulgular da vardır. Örneğin ortalamalara bakıldığında bizim bulgularımızla da örtüşür şekilde ev hanımlarının unvanlı memurlara göre dini hayata yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olduğu görülmektedir.

Gerede ile ilişki durumuna göre dini hayata yönelik tutumların diyanet ve dini gruplar boyutu dışında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ancak istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiş olsa da ortalamalar dikkate alındığında Gerede’de sürekli oturan, yazın giden ve sık sık gidenler bir grup; bazen gidenler ise ayrı bir grup olarak kabul edilirse Gerede ile daha sıkı ilişkide olanların dini tutum ortalamalarının yüksek, değişim eğilimlerinin ise düşük olduğu görülmektedir. Gerede’de oturmayıp Ankara, İstanbul, Bolu gibi şehirlerde yaşayan çeşitli sebeplerle sık ilişki kurmayıp bazı zamanlarda Gerede’ye giden bireylerin ise dini tutumları düşük, değişim eğilimlerinin diğer gruba kıyasla yüksek olduğu söylenebilir. Ancak yine de Gerede ile ilişki sıklığı arttıkça dini tutumlarda belirgin bir artış görülmemektedir. Buna göre “Gerede ile ilişki durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Gerede ile ilişki sıklığı arttıkça dini tutumlar da artmaktadır” şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından doğrulanmamıştır.

Bizim bulgularımızdan farklı olarak 15 sene öncesinde Gerede ile ilişki durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir. En yüksek dindarlık ortalamasına köylerde oturup çeşitli sebeplerle Gerede’ye bazen gidenlerin sahip olduğu görülmektedir. Bizim araştırmamızda köylerde oturanlar sorulmadığı için net bir yorum yapamamak da 15 sene öncesine kıyasla Gerede ile ilişki durumunun artık dini tutumlarda farklılaşmalara sebep olmadığı şeklinde bir değişimin yaşandığını söyleyebiliriz.

Din eğitimi alma durumuna göre dini hayata yönelik tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. En düşük dini tutum ortalamasına herhangi bir din eğitimi almayanların, daha sonra ise kendi kendine ve genel eğitim kurumlarında din eğitimi alanların sahip olduğu görülmektedir. En yüksek ortalamaya sahip olanlar ise din eğitimi İmam Hatip Lisesi, İlahiyat Fakültesi ve dini gruplarda alanlardır. Herhangi bir din eğitimi almamış olanların dindarlıkta daha liberal ve eşitlikçi görüşler benimsediği, dünyevi ve akılcı bir bakış açısına sahip olduğu, yaptığı tercihlerde çevresel faktörlerden ziyade kendi vicdanıyla özerk tercihler yaptığı böylece değişime daha açık olduğu söylenebilir. Benzer şekilde kendi kendine din eğitimi alanlar ve genel kurumlarda din eğitimi alanların da değişim eğilimlerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Buna göre “din eğitimi alma durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Din eğitimi alanların dini tutum ortalamaları daha yüksektir” şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından doğrulanmıştır.

Bulgularımızın aksine Aydınalp’in çalışmasında dini hayata yönelik tutumlarda din eğitimi alma durumuna göre istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Dolayısıyla 15 sene öncesine göre din eğitimi alma faktörü artan farklılaşmalara paralel biçimde dini hayatta da farklılaşmalara sebep olmaya başlamıştır denilebilir. Ancak 15 sene öncesinde olduğu gibi herhangi bir din eğitimi almayanlar dini hayata yönelik en olumsuz tutuma sahip olan grup olmaya devam etmektedir.

Baskın siyasi düşünceye göre dini hayata yönelik tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. En yüksek dini tutum ortalamasına İslamcı ve muhafazakârların, en düşük ortalamaya ise sosyal demokrat ve liberallerin sahip olduğu görülmektedir. İslamcı ve muhafazakârların değişim eğilimlerinin düşük, sosyal demokrat ve liberallerin ise yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre “baskın siyasi düşünceye göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Sosyal demokrat ve liberallerin dini tutum ortalamaları diğerlerine göre daha düşüktür” şeklindeki hipotezimiz araştırma bulguları tarafından doğrulanmıştır.

15 sene öncesinde dini hayata yönelik tutumlarda baskın düşünce faktörüne göre istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık görülmemektedir. En yüksek dindarlık ortalamasına muhafazakârlar, en düşük ortalamaya ise sosyal demokratlar sahiptir. Dolayısıyla 15 sene öncesine göre artan farklılaşmalara paralel biçimde dini hayata yönelik tutumlarda baskın düşünce faktörü de farklılaşmalara sebep olmaya başlamıştır. Ancak yine de dini hayata yönelik en olumsuz tutuma sahip olanlar sosyal demokratlar olmaya devam etmektedir.

Temel sosyolojik değişkenlere göre yapılan bu testlerin yukarıda zikredilen bulgularından hareketle “dini tutumlar cinsiyet, yaş, Gerede ile ilişki durumu, eğitim, medeni durum, meslek, ekonomik durum, din eğitimi almadaki durum ve baskın siyasi düşünceye göre farklılık arz etmektedir” şeklindeki hipotezimizin de doğrulandığını söyleyebiliriz.

Araştırma bölgemizde, bireysel farklılıklara rağmen dini hayata yönelik tutum ve davranışlarda temel hipotezimizi destekler nitelikte genellikle geleneksel dini normların hâkim olduğu görülmektedir. Ancak bölgede hem geleneksel yapıyı sürdüren hem de modern yaşam biçiminin getirdiği sanayileşme ve kentlileşmeyle birlikte daha akılcı, eşitlikçi, liberal ve dünyevi bir bakış açısının taşıyıcısı olan grupların her ikisinin de bir arada var olduğu akılda tutulmalıdır. Bu sayede bir yandan geleneksel yapı yaşatılırken bir yandan da sosyal değişimin etkilerinin hissedildiği bir denge hali varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla “Türkiye’de yaşanan sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, Gerede’de de 15 yıl içinde özellikle yeni iletişim teknolojileri ve hızla yaygınlaşan apartmanlaşma ile bir akılcılaşıma ve özerkleşme süreci göze çarpmakla birlikte, yine de bölgede, yaşam biçimini belirlemede çoğunlukla geleneksel ve dini değerler hâkimdir. Geleneksel dini değerlerdeki değişim başlı başına bir sosyal farklılaşma yaratacak düzey ve derinlikte değildir” şeklindeki temel hipotezimiz de araştırma bulguları tarafından doğrulanmıştır.

Din sosyolojisinde özellikle saha araştırmalarının yapılması ve bu araştırmaların belirli aralıklarla tekrarlanması, araştırma yapılan bölgelerin sosyal ve dini problemlerinin tespit edilmesinde faydalı olacaktır. Benzer çalışmaların nitel ve nicel metotlar kullanılarak daha önce yapılmış dini hayat çalışmaları için de tekrarlanması, sosyal değişim sürecinde dini hayatta yaşanan değişimler hakkında daha nesnel yorumlar yapmaya da imkân sağlayacaktır.

EKLER

EK1: ANKET FORMU

Bu anket formu, “Sosyal Değişim Sürecinde Dini Hayat: Gerede Örneği” adlı yüksek lisans çalışmasının bir parçasıdır. Anket içerisinde Gerede ilçe merkezinde yaşanan dini ve sosyo-kültürel hayatı tespit etmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Anket sorularının cevaplandırılması hususunda göstereceğiniz gayret ve samimiyet, araştırma sonuçlarının sağlıklı olması için son derece önemlidir. Dolayısıyla bütün soruları dikkatle okuyarak seçeneklerden görüşlerinizi en iyi yansıtan ifadeyi işaretleyiniz. Hiçbir soruyu cevapsız bırakmayınız. Anket sorularına vereceğiniz cevaplar tamamen bilimsel bir amaç için kullanılacaktır. Lütfen anket formuna isim veya herhangi bir rumuz yazmayınız.

Yardımlarınız için teşekkür ederim.

Fatma Zehra ERDOĞMUŞ
Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

I. BÖLÜM

Lütfen durumunuza uygun olan seçeneğin önündeki paranteze (x) işareti koyunuz.

Uygulama yapılan mahallenin adı (Lütfen yazınız).....

1. Cinsiyetiniz?

()1-Erkek ()2- Kadın

2. Yaşınız? (lütfen yazınız).....

3. Hayatınızın büyük çoğunluğunun geçtiği yer?

()1-Köy ()2- İlçe ()3-İl ()4- Büyükşehir ()5- Yurt dışı

4. Aşağıdakilerden hangisi Gerede ile ilişkinizi en iyi yansıtır?

()1-Gerede’de sürekli oturuyorum ()2-Yazın otururum ()3-Sık sık giderim
()4-Bazen giderim

5. Eğitim durumunuz?

()1-Sadece okur-yazar ()2-İlkokul ()3-Ortaokul ()4-Lise ()5-Yüksekokul/Fakülte
()6-Mastır/Doktora

6. Medeni durumunuz?

()1-Bekâr ()2-Evli ()3-Boşanmış () 4-Dul ()5-Boşanmamış ayrı yaşıyor

7. Mesleğiniz?(Lütfen yazınız).....

8. Ekonomik durumunuz?

()1-Yüksek ()2-Ortanın üstü ()3-Orta ()4-Ortanın altı ()5-Düşük

9. Evli iseniz nikah şekliniz?

()1-Dini nikah ()2-Resmi nikah ()3-Hem dini ve hem resmi nikah

10.Evliyseniz evlenme şekliniz?

()1-Görücü usulüyle

()2-Tanışıp anlaşıp ve ailemizin uygun görmesiyle

()3-Kaçmak/Kaçırmak suretiyle

()4-Ailemin karşı çıkmasına rağmen tanışıp anlaşarak

()5- Diğer (lütfen yazınız).....

11. Evliyseniz eşinizle aranızdaki yakınlık durumu?

()1-Yakın akraba

()2-Uzak akraba

()3- Akraba değil; hemşehri

()4-Akraba ve hemşehri değil; başka bölgeden

()5-Yurt dışından Müslüman

()6-Yurt dışından Müslüman değil

12. Evinizde kimlerle birlikte oturuyorsunuz?

()1-Anne babamla

()2-Anne babam ve eşimle

()3- Eşimle

()4-Eşimle ve çocuklarımla

()5-Eşim, çocuklarım ve aile büyükleriyle (anne, baba, kayınvalide, kayınpeder, dede, nine vb.)

()6- Yalnız

()7- Diğer (lütfen yazınız) ...

13- Evliyseniz düğün töreniniz nasıl oldu?

()1- Çalgılı ()2- Çalgılı içkili ()3- Çalgısız içkisiz ()4- Dini merasimli

(Okumalı, vaazlı vb.) ()5-Hem çalgılı, hem dini merasimli ()6-Diğer (lütfen yazınız).....

14. Din eğitimi almadaki durumunuzu aşağıdakilerden hangisi en iyi ifade eder?

- ☐1-Herhangi bir din eğitimi almadım
☐2-Kendi kendi
☐3-Ailede
☐4-Camide
☐5-Dini gruplarda
☐6-Kuran Kursunda
☐7-İmam-Hatip Lisesinde
☐8-Genel eğitim kurumlarında
☐9-İlahiyat Fakültesinde

15. Kendinizi dindarlık bakımından tarif ederseniz *en baskın* seçenek hangisidir?

- ☐1-Çok dindar ☐2-Dindar ☐3-Dinle az ilgili ☐4-Dinle hiç ilgisi yok
☐5-Din karşıtı

16. Dinle ilgili görüşünüz?

- ☐1-Din, Allah tarafından gönderilmiş dünya ve ahiret nizamıdır.
☐2-Din gereklidir; ancak dünya işlerine karıştırılma-malıdır.
☐3-Artık dinde reforma ve çağdaş yorumlara ihtiyaç vardır.
☐4-İnsan tanrıyı kendi düşüncesinde yarattı ve bilimin gelişmesi ile din de ortadan kalkacaktır.

17. Düşünce bakımından kendinizi tanımlarsanız *en baskın* seçenek hangisidir?

- ☐1-Muhafazakâr ☐2- Milliyetçi-muhafazakâr ☐3- Milliyetçi ☐4-İslamcı
☐5-Sosyal Demokrat ☐6-Liberal ☐7- Diğer (lütfen yazınız).....

II. BÖLÜM

Aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katılıp katılmadığınızı seçeneğin önündeki paranteze (x) işareti koyarak belirtiniz.

18. Allah vardır.

- ☐1-Tamamen Katılıyorum ☐2-Katılıyorum ☐3-Fikrim Yok ☐4-Katılmıyorum
☐5-Hiç Katılmıyorum

19. Melekler vardır.

- ☐1-Tamamen Katılıyorum ☐2-Katılıyorum ☐3-Fikrim Yok ☐4-Katılmıyorum
☐5-Hiç Katılmıyorum

20. Kur'an-ı Kerim haktır.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

21. Hz. Muhammed Allah'ın son peygamberidir.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

22. Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

23. Kader haktır.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

24. Ne sıklıkla Kur'an okursunuz. (Arapça veya Türkçesi'nden)

- ()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

25. Beş vakit namaz kılma sıklığınız? (Hanımlar müsait olduklarında)

- ()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

26. Cuma namazı kılar mısınız? (Erkekler için)

- ()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

27. Ramazan orucunu ne kadar güçlük çeksem de tutarım.(Hanımlar müsait olduklarında)

- ()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

28. İmkânım olduğunda hacca gideceğim.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

29. İmkânım olduğunda kazancımı her yıl hesaplar, zekâtımı buna göre veririm?

- ()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

30. İmkânım olduğunda Kurban keserim.

- ()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

31. Teravih namazı kılar mısınız? (Hanımlar müsait olduklarında)

- ()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

32. Bayram namazı kılar mısınız? (Erkekler için)

- ()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

33. Mübarek gün ve gecelerde ibadet eder misiniz?

()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

34. Dua etme sıklığınız?

()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

35.Çevremde muska ve büyü olaylarıyla karşılaşıyorum.

()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

36.Türbelerde yapılan dua ve isteklerin gerçekleşeceğine inanırım.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum

()5-Hiç Katılmıyorum

37. Aşağıdakilerden hangilerine inanırsınız? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

()1-Fal ()2- Burçlar ()3- Nazar ()4- Büyü ()5- Kurşun dökmek

()6- Muska yazdırmak ()7- Cin çarpması ()8-Hepsi ()9- Hiçbiri

()10-Diğer.....

III. BÖLÜM

38. Dinle doğrudan ilgili olmayan konularda din adamlarına danışma durumunuz.

()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

39. Davranışlarımın dine uygun olup olmadığına daima dikkat ederim.

()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

40. Asli ihtiyaçlar için banka kredisi kullanırım.

()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

41. Dindar insan ticari hayatta daha dürüst ve güvenilirdir.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum

()5-Hiç Katılmıyorum

42. Oy verirken adayların dindarlıklarından ziyade yönetim kabiliyetlerine önem veririm.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum

()5-Hiç Katılmıyorum

43. Diyanet'in verdiği fetvalara güvenirim. (müftü, vaiz, imam, müezzin vb.)

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum

()5-Hiç Katılmıyorum

44. Diyanet görevlileri dini hizmetlerde başarılıdır. (müftü, vaiz, imam, müezzin vb.)

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

45.Dini grupların (tarikatlardan ve cemaatlerin) dini yaşamada önemi büyüktür.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

46. Alkol kullanma durumunuz?

()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

47. Kadınlar bütün meslek dallarında erkeklerle eşit olmalıdırlar.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

48.Miras paylaşımında kadın ve erkek eşit olmalıdır.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

49. Aile fertlerinden dini görevlerini yerine getirmeyenler uyarılmalıdır.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

50. Dinde zorlama yoktur, kişi beğendiği inancı seçebilir.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

51. Giderek ahiretten ziyade dünya işlerine daldığımı düşünüyorum.

()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

52. Dini emirler günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanmalıdır.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

53. Farklı fikirdeki insanların/grupların bir arada yaşayabilmesi için laikliğin gerekli olduğunu düşünürüm.

()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

54. Gündelik hayatta aldığım kararları dini emirlerden ziyade sosyal çevre belirler.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

55. İş hayatında ve sosyal ortamlarda namaz kılacak yer aramayıp, namazımı kazaya bırakırım.

- ()1-Her Zaman ()2-Çoğu Zaman ()3-Bazen ()4-Nadiren ()5-Hiçbir Zaman

56. Ahirette kurtuluş için önemli olan kalp temizliğidir, kalbi temiz olan cennete girer.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

57. Modaya uygun giyinmek medeni olmak için önemlidir.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

58. Anneler günü, babalar günü, sevgililer günü ve yılbaşı gibi günlerin kutlanmasında sakınca görmem.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

59. Dinin medyada daha fazla yer alması dindarlığımı iyi yönde etkiler.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

60. Gençlerin evlilik öncesi kız-erkek bir arada vakit geçirmelerinde bir sakınca görmem.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

61. Para giderek hayatta en büyük değer haline gelmektedir.

- ()1-Tamamen Katılıyorum ()2-Katılıyorum ()3-Fikrim Yok ()4-Katılmıyorum
()5-Hiç Katılmıyorum

ANKET BİTTİ, YARDIMINIZ İÇİN TEŞEKKÜRLER..

NOT: EKLEMEK İSTEDİĞİNİZ GÖRÜŞLERİNİZİ LÜTFEN BURAYA YAZINIZ

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Ali. **Sosyal Değişme ve Din**. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Akgül, Mehmet. **Türkiye’de Din ve Değişim: Bir Erol Güngör Çözümlemesi**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
- Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi**. 19.Baskı. Ankara: Pegem Akademi, 2011
- Alioğlu, Halil. “Gerede’nin Turizm Potansiyeli”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.1 (Nisan 1996), ss.11-12.
- Altun, Fahrettin. **Modernleşme Kuramı-Eleştirel Bir Giriş**. 3.Baskı. İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Arık, Durmuş. “Gerede’de Halk İnanışları ve Ziyaret Yerleri”, **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**. 20-21 Kasım 1999, Gerede: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, ss.221-236.
- Aron, Raymond. **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**. Korkmaz Alemdar (çev.). 9.Baskı. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2014.
- Arslantürk, Zeki ve M.Tayfun Amman. **Sosyoloji**. 9.Baskı. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- Arslantürk, Zeki. **Din Sosyolojisi**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Aycan, İrfan. “Geçmişten Günümüze Tarih Boyunca Gerede”, **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**. 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, ss.11-16.
- Aydınalp, Halil. **Gerede’de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**. İstanbul: Gerede Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Aydınalp, Halil. **‘Özerk Dünyevileşmeler’ Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.

- Aydınalp, Halil. **Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Bakırcı, Mustafa. “Dini ve Kültürel Değerlerin Taşıyıcısı Olarak Üç Nesil (Giresun Örneği)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2013.
- Baygın, Ömer. “Yaşanabilir Bir Gerede İçin Gerede’miz Turizm Şehri Olmalıdır”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.6 (Mayıs 2001), ss. 4-5.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. 25. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Birgören, Hamdi. **Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi H.1334/M.1916**, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmalar Merkezi, 2008.
- Birgören, Hamdi. **Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi H.1341/M.1925**, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmalar Merkezi, 2008.
- Bodur, H. Ezber. “Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.9 (1990), ss.80-108.
- Boztaş, Ahmet. “İslahat Dönemi Bolu Tarihi (1868-1869) (937 No’lu Şer’iye Sicili Defterine Göre)”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE, 2006.
- Cıvıd, Yunus. “Deri Sektöründeki Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Markalaşma Düzeylerinin Belirlenmesi: Gerede Örneği” , **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Coşkun, Ali. **Sosyal Değişme ve Dini Normlar**. 2.Baskı. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Çelebi, Evliya. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**. Zuhuri Danışman (Türkçeleştiren). 3.Cilt. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1970.

- Çetin, Ensar. **Gündelik Hayat Sosyolojisi: Türkiye’de Modernleşme ve Gündelik Hayat**. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Çetinkaya Usta, Merve. “Geçiş Toplumunda Dini Hayat: Göynük Örneği”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2013.
- Çığrılı, Mehmet. “İvme Yaratan Projeler”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.20(Haziran 2015), ss.18-19.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar. **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. 6.Baskı. Ankara: Adres Yayınları, 2002.
- Demirci, Abdullah. “Köyden Kente Göç ve Gerede Örneği”, **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**. 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000 ss. 273-282.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. **Türkiye’de Dini Hayat Araştırması**. Ankara, 2014.
- Doğan, İsmail. **Sosyoloji**. 8.Baskı. İstanbul; Pegem Akademi, 2008.
- Doğan, M. Said. “Nüfus Hareketleri ve Sosyal Değişme”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**. Cilt.49, Sayı.1 (2005), ss. 659-675.
- Doğan, Şerafettin. “Gerede Köy Adlarında Türk Boylarının İzleri”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.2 (Nisan 1997), ss. 10-12.
- Doğancı, Fevzi. “Gerede’de Spor”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.11(Haziran 2006), ss. 36-37.
- Durkheim, Emile. **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, Özcan Doğan(çev.). 2.Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Dursun, Ali. “Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Gerede Kalkınmasına Model Önerisi”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.6(Mayıs 2001), ss. 4-5.

- Dursun, Davut. “Türkiye’nin Dönüşüm Süreci Dinamikleri ve Genel Özellikleri”. Davut Dursun, Burhanettin Duran, Hamza Al (Ed.). **Dönüşüm Sürecindeki Türkiye** içinde (17-64), İstanbul: Alfa Yayınları, 2007
- Düzgün, Şaban Ali. “Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları”, **AÜİF Dergisi**, Cilt.38, Sayı.1 (1998), ss.309-332.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci. **İbn Battuta Seyahatnamesi**. Mümin Çevik (sad.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Er, İzzet. **Sosyal Gelişme ve İslam**. 3.Baskı. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.
- Erhan, Kübra. “Gerede İlçesi’nin Coğrafyası”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Atatürk Üniversitesi SBE, 2013.
- Erkilet, Alev. **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları**. 2.Baskı. Ankara: Hece Yayınları, 2013.
- Gerede Kaymakamlığı. **Gerede İlçesi 2017 Yılı 2.Dönem Brifingi**. Gerede, 2017.
- Göle, Nilüfer. **İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri**. 4.Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Göle, Nilüfer. **Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar**. 3.Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Güçlü, Sevinç . “Din Kurumu”, Sevinç Güçlü (Ed.). **Kurumlara Sosyolojik Bakış** içinde. 3.Baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015. ss.195-222.
- Günay, Ünver. “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, **AÜİF Dergisi**, Özel Sayı Cumhuriyet’in 75.Yıl dönümüne Armağan (1999), ss.91-117.
- Günay, Ünver. **Din Sosyolojisi**. 13.Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Günay, Ünver. “Sanayi Topluluklarında Din”, **EÜİF Dergisi**, Sayı.3 (1986), ss.41-88.

- Günay, Ünver. “Toplumsal Değişme ve İslamiyet”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.1, Sayı.1 (2001), ss.9-46.
- Güvenç, Bozkurt. **Sosyal ve Kültürel Değişme**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976.
- İbn Haldun. **Mukaddime**. 7.Baskı. Süleyman Uludağ (hızl.). 1.Cilt, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- İdil, Vedat. “Eskiçağ’da Gerede (Krateia) ve Keçi Kalesi”, **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**. 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, ss.105-108.
- İdil, Vedat. “Gerede (Antik Krateia) Hakkında Rapor”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.2 (Nisan 1997), ss.23.
- Karabulut, Suat. **Gerede’nin Deri ve Deri Ürünlerinde Kümelenmesi Raporu**, Aralık 2010 Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, Marka Yayınları Serisi, 2010, ss.18-22.
- Karpat, Kemal H. **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**. Abdülkerim Sönmez (çev.). Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Kaşmer, Ramazan. “Gerede ile İlgili Bilinen En Eski Arşiv Belgesi”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.13 (Temmuz 2008), ss.16-17.
- Kaşmer, Ramazan. “Gerede’de Dericilik ve Tarihi Seyri”, **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**. 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, ss.257-272.
- Kır, Zülal. “Türkiye’de Değişen Muhafazakârlık: Acıbadem Örneği”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2014.
- Kıray, Mübeccel B. **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**. 2.Baskı. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2006.

- Kirman, Mehmet Ali. **Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**. Adana: Karahan Kitabevi, 2005.
- Kocadaş, Bekir. **Toplum, Toplumsal Yapı ve Kurumlar**. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2010
- Kongar, Emre. **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**. 2.Baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1979.
- Köktaş, M. Emin. **Türkiye’de Dini Hayat: İzmir Örneği**. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Köroğlu, Muhammet Ali. “Diyarbakır’ın Cüngüş İlçesi Merkezi ve Köylerinde Sosyal ve Dini Hayat”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi SBE, 2004.
- Köse, Ali. “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernleşme”. Hazar Derneği, 2012. <http://www.hazarderneği.org/wp-content/uploads/2013/01/sekulerlesme-teorileri-baglamnda%20trkiyede%20din-ve-modernlesme.pdf> (10 Ocak 2019)
- Kösemihal, Nurettin Şazi. **Sosyoloji Tarihi**. 10.Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Kurtdaş, M.Çağlar. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış”, **Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt.5 Sayı.9 (Ocak 2012), ss.101-114.
- Küçükcan, Talip. “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası”. **İslam Araştırmaları Dergisi**. S.13 (2005), ss.109-128.
- Lewis, Bernard. **Modern Türkiye’nin Doğuşu**. 4.Baskı. Boğaç Babür Turna (çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2010.
- Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**. 25.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

- Marx, Karl. “1844 Elyazmaları”, **Yabancılaşma**. Barışta Erdost (drl.). 5.Baskı. Ankara: Sol Yayınları, 2013.
- Okumuş, Ejder. **Toplumsal Çöküş Teorileri**. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Özbakır, Zeki. “Gerede’nin Tarımsal Gerçeği”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.11 (Haziran 2006), ss.27.
- Özkaya, Yücel. “19.Yüzyıl Ortalarında Gerede’nin İdari ve Sosyal Durumu”, **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**. 20-21 Kasım 1999, Bolu: Gerede Belediyesi Yayınları, 2000, ss.163-170.
- Polat, Fazlı. “Sosyal Değişim ve Din İlişkisi (Erzurum Örneği)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002.
- Poloma, Margaret M. **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**. Hayriye Erbaş (çev.). 4.Baskı. Ankara: Palme Yayıncılık, 2011
- Sezen, Yümni. **Sosyoloji Açısından Din**. 4.Baskı. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Sezer, Baykan. **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- Sinanoğlu, A. Faruk. “Toplumsal Değişim ve Din”, **Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt.1 Sayı.2 (Temmuz- Aralık 2008), ss.17-24.
- Sorokin, Pitirim A. ve Arnold J. Toynbee. **Pitirim ve Sorokin (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)**. Erdoğan Güçbilmez (çev.). Ankara: Sevinç Matbaası, 1964.
- Spengler, Oswald. “Tarih, Kültür, Medeniyet ve Çöküş”, Ejder Okumuş (Ed.). **Toplumsal Değişme ve Din** içinde. 4.Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015, ss.91-103.

- Subaşı, Necdet. **Din Sosyolojisine Giriş**. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Sunar, Lütfi. **Değişim Sosyolojisi: Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar**. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018.
- Swingewood, Alan. **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. Osman Akınhay (çev.). 3.Baskı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.
- Şener, Sami. “Sosyal Değişmenin Dini Hayata Etkisi”, **Sosyal Değişme ve Dini Hayat (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi)**. İstanbul: İSAV Yayınları, 1991, ss.95-118.
- Taş Kemalettin ve Ramazan Uçar. “Üniversite Gençliğinin Din /İslam ve Terör İlişisini Algılayışı: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği”, **Dini Araştırmalar Dergisi**. Cilt.7, Sayı.20, 2004, ss.249-274.
- Tazegül, Murat. **Modernleşme Sürecinde Türkiye**. İstanbul: Babil Yayınları, 2005.
- Tezcan, Mahmut. **Sosyal ve Kültürel Değişme**. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1984.
- Texier, Charles. **Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**.1.Cilt. Ali Suat (çev.). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2002.
- Tezcan, Mahmut. **Toplumsal Değişme**. 3.Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1995.
- Turhan, Mümtaz. **Kültür Değişmeleri**. 2.Baskı. Ankara: Altınordu Yayınları, 2016.
- Toköz, Mustafa. “Konya İli Yalılıyük İlçesinde Sosyal ve Dini Hayat”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2013.
- Türkdoğan, Orhan. “Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler ve Cemaatlaşma”, **AÜİF Dergisi**, Özel Sayı Cumhuriyetin 75.Yıldönümüne Armağan (1999). ss. 65-90.

Ulaşır, Erhan. “Toplumsal Değişme ve Dini Hayat (Vezirköprü Örneği)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, On dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2014.

Umar, Bilge. **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.

Ünlüol, Kazım. “Gerede Deri Sanayii”, **GERKAV Bülteni**, Sayı.4 (Mayıs 1999), ss.11.

Vergin, Nur. “Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış”, **Toplum ve Bilim**. 29/30 (Bahar- Yaz 1985), ss.9-28.

Yaka, Aydın. **Sosyal Değişme**. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2011.

İnternet Siteleri

<http://www.geredemedyatakip.com.tr/ekonomi/bal-ormanlari-icin-calismalar-basladi.html> (01 Kasım2017).

<http://www.geredederiosd.org.tr/> (02 Kasım 2017).

<http://www.geredeosb.org.tr/> (06 Kasım 2017).

<https://bolu.diyenet.gov.tr/gerede/Sayfalar/ContentDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&ContentCategory=personelimiz> (09 Kasım 2017)